

ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ.bg

(ISSN 1314-2313)

Journal of Public Policy and Good Governance

Volume 15/Number 3/November 2024

Content

ECONOMY, POLITICS, POLICY

PREFERENCE AND VALUE: LOGICAL SEPARATION OF CONCEPTS USED IN THE AUSTRIAN SCHOOL OF ECONOMIC THEORY

Yury Kuznetsov

SHOULD BULGARIA WAIT FOR 90% REAL CONVERGENCE BEFORE JOINING THE EUROZONE?

Georgy Ganev

THE REAL DEMOGRAPHIC PROBLEM IS THE SIGNIFICANT AND PREVENTABLE MORTALITY

Petya Georgieva

ФАКТОРИ, ВЛИЯЕЩИ ЗА ПЪРВИЧНО УСТАНОВЯВАНЕ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ СТРАНИ В ПРОЕКТИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Деница Делчева

SOME MISCONCEPTIONS THAT HINDER THE DEVELOPMENT OF YOUNG PEOPLE FOR FULL AND MEANINGFUL YOUTH PARTICIPATION

Liliya Elenkova

GRAND STRATEGY AND POLICY

ЧЕШЪРСКАТА КОТКА: УСМИВКАТА НА АНГЕЛА МЕРКЕЛ СЛЕД ЕПОХАТА МЕРКЕЛ (ЕСЕ ВЪРХУ ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ ЛИПСАТА НА СТРАТЕГИЯ) / THE CHESHIRE CAT: ANGELA MERKEL'S SMILE AFTER MERKEL'S ERA (AN ESSAY ON THE CONSEQUENCES OF THE LACK OF STRATEGY)

Тодор Танев / Todor Tanev

СТРАТЕГИЧЕСКИЯТ ПОДХОД ВЪВ ФИНАНСОВАТА СИГУРНОСТ / STRATEGIC APPROACH IN THE FINANCIAL SECURITY

Недко Крумов / Nedko Krumov

ECONOMY, POLITICS, POLICY

PREFERENCE AND VALUE: LOGICAL SEPARATION OF CONCEPTS USED IN THE AUSTRIAN SCHOOL OF ECONOMIC THEORY

Yury Kuznetsov¹, Financial Research Institute

Abstract

Present-day economic literature rooted in praxeological tradition (or Austrian economics) generally uses terms “preference” and “subjective value” as synonyms. Both are ways of expressing the idea of a subjective ordinal scale reflecting the fact that an acting individual (actor) compares some things and chooses the thing that is better from her subjective point of view. The fact that there are such comparisons is one of the logical premises of the theory. I try to show in this paper that there are two kinds of valuations in economic theory, that they are logically independent from one another and that they are subject to rather different logical principles. I propose to use terms preference and (subjective) value to denote these logically separate kinds of valuation, although I am not insistent on this wording.

Keywords: *preference; subjective value; economic theory.*

WHAT IS THE RATIONALE FOR MISES’S USE OF THE CONCEPT “SATISFACTION”?

It makes good sense to begin our analysis of various kinds of valuations being used in economic theory from a terminological riddle that seems to appear when reading Ludwig von Mises’s masterpiece *Human Action*. On the one hand, he defines praxeology as a pure logic of human action that consists of propositions not depending on the mental content of an actor’s mind, her motives, emotions and other psychic phenomena. Mises writes:

“The field of our science is human action, not the psychological events which result in an action. It is precisely this which distinguishes the general theory of human action,

¹ The author is graduate of the Faculty of Computational Mathematics and Cybernetics of Moscow State University and holds PhD in economics (1997), he is a senior research fellow on the Financial Research Institute of the Ministry of Finance of the Russian Federation, a member of editorial boards of journals *Ekonomicheskaya Politika* (Economic Policy – editor’s note, EN) and *Problemy prognozirovaniya* (Problems of Forecasting – EN). Formerly a senior researcher of the Institute of Economic Forecasting of the Russian Academy of Science and the Center for Fiscal Policy in Moscow, a Deputy Editor-in-Chief of the “Mysl” Publishing House (Moscow, Russia). In recent years he served part-time as independent reviewer of the Finnish government pilot test of the basic-unconditional-income policy draft legislation. Kuznetsov is an author of academic papers on monetary economics, public finance, industrial organization and history of economic thought. For some readers of our journal his article on Fiat Money as an Administrative Good, published in *Mises Daily*, April 28, 2010, might be of some interest. (See: <https://mises.org/mises-daily/flat-money-administrative-good>). His email is: yurii.kuz@gmail.com.

praxeology, from psychology. The theme of psychology is the internal events that result or can result in a definite action. The theme of praxeology is action as such.”².

“Praxeology is indifferent to the ultimate goals of action. Its findings are valid for all kinds of action irrespective of the ends aimed at. It is a science of means, not of ends.”³.

“The teachings of praxeology and economics are valid for every human action without regard to its underlying motives, causes, and goals.”⁴.

With this in mind, some readers would expect that Mises avoids usage of words and terms denoting psychic facts and phenomena in his theoretical reasoning. Nevertheless, we read almost immediately:

“We call contentment or satisfaction that state of a human being which does not and cannot result in any action. Acting man is eager to substitute a more satisfactory state-of-affairs for a less satisfactory. His mind imagines conditions which suit him better, and his action aims at bringing about this desired state. *The incentive that impels a man to act is always some uneasiness.*”⁵

In a few pages Mises develops this idea as follows:

“But action can only be imputed to a discontented being, and repeated action only to a being who lacks the power to remove his uneasiness once and for all at one stroke. An acting being is discontented and therefore not almighty. If he were contented, he would not act, and if he were almighty, he would have long since radically removed his discontent. For an all-powerful being there is no pressure to choose between various states of uneasiness; he is not under the necessity of acquiescing in the lesser evil. Omnipotence would mean the power to achieve everything and to enjoy full satisfaction without being restrained by any limitations. But this is incompatible with the very concept of action.”⁶

We can proceed to add additional quotes of both types, but the problem seems to be already obvious enough. These two ideas appear to be in contradiction to one another. On the one hand, Mises declares praxeology to be a formal and deductive science that does not consider psychological aspects of human action out of principle. On the one hand, he makes resort to the concept of “uneasiness/discontent” to explain the category of action, that is he uses a notion that is obviously psychological in nature because it describes a particular emotional motivation. How this apparent contradiction could be solved?

² von Mises, L. (1998) Human Action: A Treatise on Economics. Auburn, Alabama, The Ludwig von Mises Institute, 1998, 11—12. (Bulgarian Public Policy reader may consult the Bulgarian edition: Човешкото действие. Грактат по икономика. София, МАК, 2011 – EN.)

³ Ibid., p.15.

⁴ Ibid. p. 21.

⁵ Ibid., p.13. Emphasis added.

⁶ Ibid., p.69.

One possible approach consists of assumption that the collision is purely terminological: “eagerness to substitute a more satisfactory state of affairs for a less satisfactory” or “removing someone’s uneasiness” etc. are merely other names for human action⁷; they were introduced for “spelling out” of the praxeological insight of action and making it more comprehensible for a reader. But it is very doubtful that usage of a word with explicitly “psychologizing” meaning (in contradiction with declared approach) can make things clearer. If anything, it could add confusion. What is more important, such dismissing of a problem prevents discerning some meaningful content in Mises’ writings.

Perhaps one could find more plausible answer if one considers when and how Mises uses the notion “content/satisfaction” (or its logical counterpart “discontent-uneasiness-dissatisfaction”) in the course of development of his theory. The following quote from the section titled “Entrepreneurial Profit and Loss” sheds some light on this matter:

Profit, in a broader sense, is the gain derived from action; it is the increase in satisfaction (decrease in uneasiness) brought about; it is the difference between the higher value attached to the result attained and the lower value attached to the sacrifices made for its attainment; it is, in other words, yield minus costs. To make profit is invariably the aim sought by any action. If an action fails to attain the ends sought, yield either does not exceed costs or lags behind costs. In the latter case the outcome means a loss, a decrease in satisfaction.

Profit and loss in this original sense are psychic phenomena and as such are not open to measurement and a mode of expression which could convey to other people precise information concerning their intensity. [...]

We cannot even think of a state-of-affairs in which people act without the intention of attaining psychic profit and in which their actions result neither in psychic profit nor in psychic loss⁸.

Now, the concept of satisfaction (uneasiness) is used for definition of the concept of fundamental importance for economic theory: profit/loss. Note that Mises makes perfectly clear that profit and loss are psychic phenomena and as such – if we remember his definition of praxeology — apparently must not be a subject matter of the latter.

To be sure the fragment just quoted refers to the so-called psychic profit/loss, not monetary one. As to the latter Mises expounds:

In the market economy all those things that are bought and sold against money are marked with money prices. In the monetary calculus profit appears as a surplus of money received over money expended and loss as a surplus of money expended over money received. Profit and loss can be expressed in definite amounts of money. It is possible to ascertain in terms of money how much an individual has profited or lost. However, this is not a statement about this individual's psychic profit or loss. It is a

⁷ This line of reasoning is basically pursued in Michael Oliva Córdoba’s article “Uneasiness and Scarcity: An Analytic Approach Towards Ludwig von Mises’s Praxeology,” *Axiomathes* (2017) 27:521–529, DOI 10.1007/s10516-017-9352-4.

⁸ *Ibid.*, pp.286—287.

statement about a social phenomenon, about the individual's contribution to the societal effort as it is appraised by the other members of society. It does not tell us anything about the individual's increase or decrease in satisfaction or happiness. It merely reflects his fellow men's evaluation of his contribution to social cooperation. This evaluation is ultimately determined by the efforts of every member of society to attain the highest possible psychic profit. It is the resultant of the composite effect of all these people's subjective and personal value judgments as manifested in their conduct on the market. But it must not be confused with these value judgments as such.⁹

Here Mises argues that monetary profit should not be confused with psychic one. But it does not seem to be so simple here. If psychic view on profit has nothing to do with monetary one, then why Mises use one and the same word for them? It seems that the reason for such wording is that these two kinds of profit have something in common and this “common” has fundamental importance. As he writes elsewhere:

“If an individual speaks of the costs incurred by the purchase of some goods already acquired or to be incurred by the purchase of goods he plans to acquire, he expresses these costs in term of money. But this amount of money represents in his eyes the degree of satisfaction he could obtain by employing it for the acquisition of other goods. The valuation makes a detour, it goes via the appraisal of the structure of market prices; but it always aims finally at the comparison of alternative modes for the removal of felt uneasiness.”¹⁰

In other words, psychic and monetary profit are after all interconnected albeit indirectly. “Finally,” using Mises’s word, the cause of the very existence of monetary profit boils down to existence of psychic one. Now, the term “increase of satisfaction” (or “decrease of uneasiness”) came up in context of defining and discussing fundamental economic concept of profit/loss. This is not lapse or terminological redundancy.

Why could Mises not do without these seemingly “psychologizing” expressions? One could see the answer by abstraction from that part of the term that describes emotional condition (“satisfaction”) and turns to another part of it: “increase/decrease”. Note that both words describe *change in time*.

According to Mises’s definition cited above when a person evaluates profit or loss she compares either (a) the state of the world at the beginning of the particular action with the state of the world at the end of it, or (b) the valuation of the best of non-realized options from the set of options that have been available in the beginning of the action with the valuation of the state of the world at the end of the action (“the difference between the higher value attached to the result attained and the lower value attached to the sacrifices made for its attainment; [...] in other words, yield minus costs”).

⁹ Ibid., p.287.

¹⁰Ibid., p. 29.

There is, perhaps, some ambiguity stemming from “psychologizing” terminology. But under both interpretations when a subject of action evaluates profit/loss (or success/failure) she compares something of the past with something that exists in the present and ensues from her previous action.

To compare *A* that is in the past with *B* that is in the present (or in recent past) one needs to have at one’s disposal some ordinal scale wherein *A* and *B* could be meaningfully mapped. In other words, an acting person should be able to say meaningfully that *A* is better than *B* or vice versa. And the acting persons indeed can do this and are doing this even in situations where monetary valuation, i.e. economic calculation, of *A* and *B* is not possible or relevant.

We may say, therefore, that when an acting person evaluates profit/loss (or success/failure) of her action she have some “scale of comparison of states of the world” at hand. Mises styles the scale “satisfaction” or “contentment”. This verbal psychologization is unnecessary but the phenomenon surely exists.

Now, the analysis of Mises’s definitions and reasonings cited above leads to the following thesis:

Mises needs a concept of “an increase in satisfaction” (“decrease in uneasiness”) to make possible description of subjective comparisons of past and present states of the world by an acting person. Without such a concept it is impossible to define concepts of profit/loss (or success/failure), whether psychic or monetary. This kind of comparison is of fundamentally different nature than comparison of (future) alternatives that an actor does when she chooses the course of action.

In other words, “valuation” that brings about judgement on profit/loss (or success/failure) is logically rather different from the “valuation” according to which an actor chooses and executes her course of action.

The following sections present the logics of these two kinds of valuations in more formal manner.

THE LOGIC OF A SINGLE ACTION: PREFERENCE

Let’s consider a single action of a particular individual following the principle of methodological singularity formulated by Mises.¹¹ The graphic diagram of an individual human action is presented in Fig. 1. Of all aspects of it, the following are relevant for our purposes.

1) Action presupposes the existence of *possible alternatives for action*. Any alternative, or opportunity, is determined by the goals that a person can set for herself at the moment of action, and the means of achieving these goals. Alternatives are subjective in their nature, i.e. they exist as possibilities in an acting person’s mind, and precisely at the moment the action begins.

2) In action, a person makes a *choice*. Choice is the implementation of one alternative and the rejection of all others. Once the action begins, all alternatives except the actually

¹¹ See Human Action, Part One, II.5.

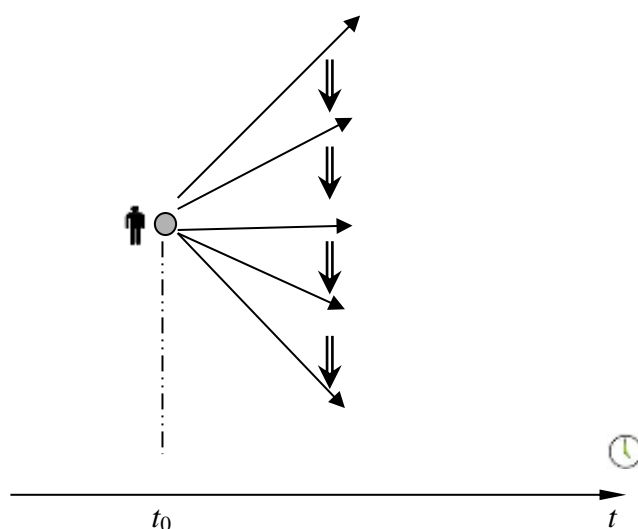
chosen one, cease to exist even as possibilities (in other words, all action alternatives except the actually chosen one are counterfactual).

In Fig. 1 the action alternatives that exist at the moment of choice are shown by thin solid lines with arrows, and the state of the world at the moment when the actor makes a choice is shown by a gray circle.

3) The action is directed to the *future*. An acting person can influence what will happen after the moment of action but is not able to change either the past or what is being immediately at the moment of action. All action alternatives at the moment of choice represent possible future (their time is *ex ante* time).

Fig. 1 shows the axis of physical (or historical) time, on which the moment of choice is designated by t_0 . The arrows corresponding to the choice alternatives point to the future.

Fig. 1. Moment of choice

4) The actor makes a certain *subjective comparative evaluation of alternatives* in her mind. This evaluation is usually called *preference(s)*. It expresses a “better-worse” relation between action alternatives from the actor’s point of view. Generally, not all alternatives are compared with each other by the actor. But since the action is after all realized, it is quite logical to presuppose that the preference relation is transitive (there is no “cyclical preferences”) and has a single maximum element, that is unique alternative that the actor prefers to all others.¹²

In Fig.1 this preference relation is shown by double-line arrows leading from more preferred alternatives to less preferred ones. This illustrative scheme corresponds to the classic example of a preference relation considered in economic literature, when alternatives represent different usages of the marginal unit of some economic good¹³. But the relation can have a different and rather tangled structure.

¹² In logic and mathematics, such a binary relation is usually called a strict preorder with one maximal element.

¹³ See, for instance, Eugen von Böhm-Bawerk, *The Positive Theory of Capital*, London: Macmillan and Co, 1891, Book III, Ch. III “Marginal Value,” esp. pp.149-151. In this case preferences are represented by a strict linear order relation.

It is important to emphasize that an actor's preferences are a relation between *alternative acts*, not between *states of the world*. Of course, it may happen that the actor compares in her mind those states of the world that she expects would result from this or that alternative - and this is her way of making comparisons between them. But it is not always the case.

For example, if the results of an action are determined not only by the chosen alternative itself, but also by the intervention of uncertainty, then the actor cannot choose among alternatives by comparison of future states of the world because there is no one-to-one correspondence between them and the alternatives. The actor must take into account in some way an assessment of the uncertainty associated with every course of action and compare some “arrays” of future possible worlds.

Another case is the following: an actor may prefer some alternatives to others merely on account of the pleasure of the action itself regardless of its results. Or the actor may follow some moral imperative: “Do what’s right, and come what may,” and so on.

Whatever the options, while the relationship of preference regarding alternative ways of action must necessarily exist in the mind of the actor, i.e. the statement about the existence of such a relationship is apodictically true, the connection of this relationship with actor’s assessments of the (future) states of the world, on the the contrary, is not apodictically given and is determined by the content of her mind and psyche (and therefore is not in itself the subject of praxeology).

5) The concept of choice is related to the notion of *opportunity cost* — the best of the alternatives set aside. This is another way to express the idea that an actor always chooses the best alternative from her own point of view. Opportunity cost is always counterfactual since it reflects subjective comparison between alternative ways of action made by the actor in the initial moment of action. Once the choice has been made and the action have begun opportunity cost ceases to exist together with dismissed alternatives.

Having thus characterized the basic structure of a single action, we now can move on to another basic structure which is necessary for interpreting the concept of profit/loss (success/failure).

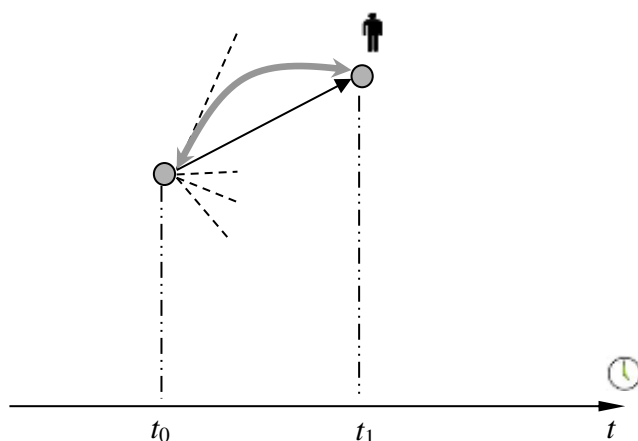
THE LOGIC OF EVALUATION OF AN ACTION’S OUTCOME: VALUE

Suppose that the action has already been done, and the actor now begins to comprehend and evaluate its results being in time point t_1 . She wants to determine whether the action was successful or unsuccessful. To do so she must compare two states of the world — the current state and some other. In the simplest case she may try to answer the question of whether her situation in the world has become better than it was at the beginning of the action. Or the actor may compare her actual situation at the moment t_1 with that that she expected to achieve. Another option: she can try to compare the actual state of the world with the state that, according to her assumptions, could have been achieved if she has chosen another alternative in the past.

Fig. 2 demonstrates graphically how such an evaluation process works in the case when the actor compares the actually-achieved state of the world with the state that actually existed in the moment of choice in the past. This is exactly the kind of mental “operation” that

Mises expresses by the words "increase/decrease in satisfaction". The actor has already moved along the time axis from the point t_0 to t_1 . The thin dotted lines originating at the past state of the world show the rejected alternatives and the corresponding counterfactual sequences of events. The thick gray arrow shows the better/worse relation between the states of the world, the current and the past. The gray arrow in the figure has two pointers meaning that the new state of the world may turn out to be either better or worse than the initial one. (In contrast, the thick arrows depicting the order relation in Fig.1 have one pointer meaning apodictically fixed preference order.)

Fig. 2. Evaluation process

Now, looking at the scheme in Fig.2 (or imagining its possible modifications if the actor has some more sophisticated intertemporal structure in her mind), we may specify some features of the logical structure of the mental operation that is used by the actor in evaluating the results of her action.

1) The objects of comparison are *states of the world*, not *alternative ways of action*. Moreover, these states of the world are not the subject of any action at all, because they exist only in the past and present, not in the future. The actor has no ability to choose among them. If an actor uses a more complex evaluation procedure — for example, compares the current state of the world with unrealized (counterfactual) ones, the latter likewise aren't objects of any action (or an integral part of it).

2) The time that the actor operates with (or has in her mind) is the *past time* elapsed since the start of the action up to the present — the so-called *ex-post time*. It is obvious in the simple case shown in Fig.2. But even in more sophisticated cases, e.g. when the current state of the world is compared with the counterfactual one, the latter is still logically tied to the time t_0 — it could only be realized if the actor had chosen a different alternative at the beginning, i.e. in the past. In other words, even in this case evaluation refers either to *ex post* time or to its derivatives.

3) It is logical to assume that the binary relation expressing valuation of this kind is a *strict preorder*, i.e. *excludes cyclical valuations*, just as the preference relation discussed in the previous section. It is no longer necessary, however, to assume the uniqueness of the

maximum element: the states of the world subject to comparison are not objects of any action, thus there is no need to require that only one alternative be chosen.

4) The actor can use its valuation scale *to compare not only the outcomes of her own actions* but the results of actions of other persons and even various non-personal factors. Again, the compared states of the world are not objects of her action (they are in the past, in the counterfactual past or counterfactual present etc.). Strictly speaking, every state of the world is the result of past actions of the actor whose valuations we consider, as well as other actors and factors. Thus, the valuation scale in question is *de facto* used for evaluation of the effects of the actions of other persons on our actor's situation ("external costs and benefits") or even the consequences of using coercion/violence against the actor.

5) A state of the world may be *either better or worse* than another one on an actor's valuation scale. Thus, the outcome of the comparison, that is assessment of profit/loss may turn out to be "negative" as well as "positive". In this the profit/loss valuation is radically different from opportunity cost, which is always "positive" in the sense that the chosen alternative is *ex-ante* always better than all those rejected.

6) The procedure of outcomes' evaluation deals with time *ex-post* and its logical derivatives and therefore must heavily rely on ability of human memory. This ability is not apodictically necessary for comparison of future alternatives as in the case of preference scale.

The specified features of the procedure of profit/loss evaluation (i.e. assessment of outcomes of a single action) show that this kind of evaluation is rather different in its logical structure from the *preferences* that were discussed in the previous section. Therefore, is not their logical derivative. This type of evaluation I propose to call *value*.

PREFERENCES AND VALUE: A LOGICAL COMPARISON

Now, we have identified two logically different kinds of valuations used in theoretical reasoning within the framework of praxeology and economic theory. Here are their formal definitions:

- *preferences* - comparative evaluation by the actor of possible (future) alternative courses of action at the moment of choice.
- *value* – comparative evaluation by an actor of actual (past and present) and/or counterfactual states of the world after the action or even independently of it.

The general outline of differences between two kinds of valuation is brought together in the Table 1.

Table 1. The differences between two kinds of valuations: preferences and value.

<i>Preference</i>	<i>Value</i>
Objects of comparison: possible (potential) alternative courses of action	Objects of comparison: actual (past and present) and/or counterfactual states of the world
Objects of comparison are also the objects of choice	Objects of comparison are not objects of any choice
Objects of comparison are situated in the future in relation to the moment of valuation (<i>ex-ante</i> time)	Objects of comparison are situated in the past (more or less distant) in relation to the moment of valuation or they are logically connected with the past as counterfactuals (<i>ex-post</i> time and its logical derivatives).
Always the best alternative course of action is chosen.	Various states of the world may be in any relation in comparison with one another (better, worse or indifferent).
Preferences exist in the mind of the actor in the moment of choice (the initial moment of action) and cease to exist after the choice (the beginning of the action).	Value exists in the mind of the acting person after the action or even independently of any action of the actor.
Opportunity cost	Profit/loss (success/failure)
Only the actor's own alternative ways of action are evaluated.	Outcomes of other persons' actions and impersonal factors or even any changes in the state of the world could in principle be evaluated.
Depend on expectations	Depend on memory

PREFERENCES, VALUE AND THE MARKET PROCESS

Of course, it does not follow from the mutual logical independence of two kinds of valuation (their irreducibility to each other) that they are independent of each other in the mind of the actor. Moreover, we may argue that exactly the opposite takes place: in the vast majority of cases of real-world actions valuations of both kinds are related to each other.

For example, a human being not infrequently strives to reduce its own dissatisfaction by means of some action, that is to improve own emotional state, to satisfy a feeling of a physical need, etc. That is, a human being's criterion for choosing a particular way of action (i.e. preference) comes down to the expectation that this will be evaluated *ex-post* as causing successful decrease of dissatisfaction. Similarly, in the case of action motivated by economic calculation, the actor chooses the alternative that promises the greatest expected monetary gain, which is inevitably calculable only *ex-post*, and so on.

Moreover, in my opinion, without recognizing the substantive link between preferences and value it would be generally impossible to develop any extensive economic theory.

In particular, the economic theory of the Austrian school more or less explicitly presupposes it. Without the presupposition of a link between preferences and value it is not possible to discuss *market process*, because a "process" breaks down into a sequence of disjointed single actions of market participants. Every such action is determined by preferences that "cease to

exist” and remain behind in the moment of a choice. Thus, there is no *a priori* logical necessity for them to somehow influence subsequent actions of this actor or other actors.

Now, development of a meaningful economic theory logically requires assuming that there is some link between preferences and value, and our inner experience confirms the existence of such a link - in other words, the statement about its *existence* can be considered apodictically true. However, a particular content or form of this link cannot be determined apodictically. This follows from the logical independence of the two kinds of valuation, as well as from the fact that value as such (a relation that compares various states of the world) is, in the words of Mises, an “internal event” of the actor’s psyche, determined by the content of his mind, and therefore is not an object of praxeological study.

So, it seems that the axiomatic treatment of human action traditionally identified with the Austrian economics can be supplemented with another apodictic statement: in most cases actors exercise relatively stable connection between value and preferences over time, i.e. between valuations of the results of past actions and of alternative ways of future actions. This connection is a vital part of market process and social processes in general.

CONCLUSIONS

The proposed logical separation of two kinds of valuation, in my opinion, would not only increase logical coherence in the presentation of the Austrian economic theory, but may also help to provide a more convincing logical justification for some ways of reasoning that are used by Austrians in seeming contradiction with their praxeological premises. More specifically, if applied consistently, it would allow:

- to reformulate welfare economics, since it allows us to present in a consistent way the transition from mutually beneficial exchange *ex ante* to increased welfare *ex post*;
- to develop a more coherent theory of externalities and, in particular, to explain what the shifting of costs to other actors is;
- to provide a rationale for using some aggregate indicators in discussion of real economies;
- to shed some new light on the equilibrium framework.

BIBLIOGRAPHY

Oliva Córdoba, M. (2017) Uneasiness and Scarcity: An Analytic Approach Towards Ludwig von Mises’s Praxeology, *Axiomathes*, 27, 521–529.

von Böhm-Bawerk, E. (1881) *The Positive Theory of Capital*, London: Macmillan and Co.

von Mises, L. (1998) *Human Action: A Treatise on Economics*. Auburn, Alabama, The Ludwig von Mises Institute.

SHOULD BULGARIA WAIT FOR 90% REAL CONVERGENCE BEFORE JOINING THE EUROZONE?

Georgy Ganev¹, Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract

In the lively public policy debate in Bulgaria on the country joining the Eurozone, a claim is being made that real convergence of at least 90% is a crucial precondition for joining and therefore Bulgaria should wait until the early 2040s, because only then it is expected to achieve such convergence. The claim is supported with theoretical arguments, empirical evidence and forecasts. Here they are examined in some detail in the context of Bulgaria's unique position as a country in the EU with a Currency board regime anchored in the euro. It is concluded that economic theory does not pose a requirement for any level of real convergence for an economic area to join a monetary union. In theory, problems due to a less-rich country joining a more affluent monetary union may, but also may not, cause problems such as excess inflation or amplified business cycle. It is also concluded that neither the claim that there exists a convergence threshold of 90% of real income per capita, nor the claim that Bulgaria will necessarily need at least two decades to reach it can withstand even most elementary checks for empirical robustness. Both the theoretical and the empirical claims that Bulgaria should wait for a 90% real convergence until at least the early 2040s before joining the Eurozone are found to have no real economic foundation.

Keywords: Eurozone; Bulgaria; Currency board; convergence.

INTRODUCTION: BRIEF BACKGROUND OF BULGARIA'S EURO DEBATE

In the beginning of 2022 in Bulgaria an open public debate was started about whether the country should join the Eurozone. This happened after a period of more than a decade, in which such a question did not really exist for the Bulgarian society. At least not in the open public record. Ever after the country joined the European Union in 2007 it was simply assumed, and no significant voice in the Bulgarian public discourse expressed any opposition, that the correct strategy would be to join the Eurozone as soon as possible.

This quickly changed within several months. The major public agent of this change was the political party Vazrazhdane with avowed pro-nationalistic, pro-Kremlin, anti-EU and anti-NATO positions. After spending some years in the fringes of Bulgarian politics, this party

¹ Georgy Ganev is an economist, program director at the Centre for liberal strategies, and chief assistant professor at Sofia University's Faculty of Economics and Business Administration. He was a member of the Governing Board of the Bulgarian Macroeconomic Association in 2003-2014, and its Chair in 2005-2009. In 2021-2024 he was elected in four Bulgarian National Assemblies, where he was a member (in 2021 – chair) of the standing Budget and Finance Committee. He holds a Ph.D. degree in economics from Washington University in St. Louis. His interests are in monetary history, theory and policy, political economy, transition, development and growth economics, new institutional economics, Austrian economics.

managed to overcome the 4% electoral barrier to enter the Bulgarian parliament in late 2021, increasing its political weight in the following two years approximately threefold.

A major postulate in all its official positions throughout this period was a ban of the adoption of the euro in Bulgaria for at least two decades. This position was supported by a broad movement to cement such a policy through a national referendum, in support of which the initiating committee of citizens and Vazrazhdane party activists collected a very significant (for Bulgarian standards) number of citizen signatures.²

As a result of this political development, the debate about Bulgaria's membership in the eurozone became very public and very vigorous. Many arguments for and against were exchanged.

Some of them were practically entirely empirical – e.g. on whether eurozone membership will cause prices to rise inordinately, or on whether workers and savers may suffer real losses in the recalculation of wages and bank accounts. But many arguments, ultimately, rested on specific theoretical considerations.

The supporters of the policy of delaying Bulgaria's entry into the Eurozone ultimately based the whole of their position on two related claims. First, besides the nominal convergence criteria theory posits that real convergence is crucial in determining whether the country should join the Eurozone. Second, Bulgaria's dismally large lag from real convergence with the Eurozone economy means, theoretically and empirically, that joining the Eurozone will inevitably mean undesirably large inflation which will be a shock to Bulgarian households and detrimental to their wellbeing.³

It turns out Bulgaria, with its quite unique position in terms of its incumbent monetary regime, offers a fertile ground for an informative look at these theoretical and empirical considerations. An analysis in this direction may prove useful for other countries contemplating membership in the eurozone, or any other monetary union, in the future. It is the goal of the study presented here to provide such analysis on the relevance of real convergence, both theoretically and empirically for the case of Bulgaria, as a deciding indicator on whether to join the Eurozone.

The structure of the argument below involves several steps.

First, the theory of optimal currency areas is briefly presented, as it is the actual theoretical basis for the claims made by the opponents of Bulgaria's membership in the Eurozone.

Second, the theoretical inclusion of real convergence as an important indicator for optimality of a country joining a currency area is discussed.

Third, the empirical basis of arguments that joining the Eurozone before very advanced real convergence may be detrimental to wellbeing due to high inflation differential is examined.

² The party itself claimed more than 600,000 signatures, while the administration recognized officially only about 470,000 of them (https://parliament.bg/pub/referendum/20230607155748_PG-49-339-01-6_Protokol_GD_GRAO.PDF), still well above the threshold forcing Parliament to decide whether to hold a referendum or not.

³ Papazov et al, (2023) Proposal to hold a national referendum on the question: do you agree the Bulgarian lev to be the only official currency in Bulgaria until 2043?, submitted to the Bulgarian National assembly on 2023-04-07, available at <https://parliament.bg/pub/referendum/3393b3e94b25530c6decc1cb7ab95425e29e85ea.pdf>

Fourth, the unique position of Bulgaria as the only remaining country in the EU with a Currency board regime anchored in the euro is emphasized to inform both theoretically and empirically the real decision facing the country.

OPTIMAL CURRENCY AREA THEORY: A BRIEF OUTLINE WITH AN EYE ON PRECONDITIONS AND POTENTIAL COSTS AND BENEFITS

The theoretical literature on optimal currency areas began in the early 1960s⁴ and became globally important with the push to establish the Eurozone two decades later. It has undergone several stages in terms of clarifying the conditions under which a currency area joining several countries may be considered optimal. One such stage were theoretical works during the creation and early stages of the Eurozone.⁵ A later stage included considerations raised in the wake of the global financial and economic crisis of 2007-2009 and the following severe troubles with at least several Eurozone countries.⁶

Theoretically, the idea for the concept of optimal currency areas appeared in the context of the Bretton Woods system of fixed or heavily managed exchange rates under the gold-dollar exchange standard.⁷ In the 1950s a strain of arguments appeared that such a system is suboptimal with respect to a system of flexible exchange rates.⁸ The idea behind the concept of optimal currency areas is that under some conditions it may be preferable for some economies to use a common currency, whether by having exactly the same money or by having a hard exchange rate peg. Of course, when such conditions are not met, such a common currency or hard pegs may not be optimal.

The initial period of the literature on optimal currency areas stresses conditions which, if not met, may cause economic problems to an economic region or country – member of the currency area.

The list of most important such recognized factors includes:

- Mobility of factors of production, especially labor mobility, between regions and industries;

⁴ Mundell, R. (1961) A Theory of Optimum Currency Areas, *American Economic Review*, 51, 657–75 and McKinnon, R. (1963) Optimum Currency Areas, *American Economic Review*, 53, 717–725. May be useful to add a link to Mundell's Nobel Lecture -- <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/mundell-lecture.pdf> (to ease the access by readers).

⁵ Buiter, W. (1999) The EMU and the NAMU: What is the Case for North American Monetary Union?, *Canadian Public Policy*, 25, 285–305); Alesina A., R. Barro, S. Tenreyero (2002) Optimal currency areas, NBER Working Paper, No. 9072, July); Broz, T. (2005) The theory of optimum currency areas: A literature review, *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 15, 52-78.

⁶ Aizenman, J. (2016) Optimal currency area: A 20th century idea for the 21st century?, NBER Working Paper, No. 22097, March.

⁷ This system, based on the Bretton Woods agreement of 1944 established the first global set of rules of commercial relations among 44 countries. It was based on the countries' currencies being pegged to the US dollar within a 1% band, and the dollar being pegged to gold at \$35 an ounce with both gold and dollars serving as international reserves. The system aimed at preventing competitive devaluations by providing balance-of-payments support for countries with problems, with the supervision over rules compliance and provision of loans when necessary being the task of the newly created International Monetary Fund. The system collapsed and was abandoned in the early 1970s in favor of flexible exchange rates.

⁸ Friedman M. (1953) The Case for Flexible Exchange Rates, in Friedman M. (ed.), *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago, 157-203.

- Price and wage flexibility;
- Size of the economy;
- Size of trade flows (degree of openness);
- Product diversification (for shocks to specific industries);
- Degree of synchronization of business cycles (for general macroeconomic shocks);
- Inflation differentials;
- Importance/effectiveness of domestic monetary policy;
- Financial integration and international risk sharing.

A later period of the literature, coinciding with the efforts to create the Eurozone in the 1990s, while recognizing the potential costs for a region/country in joining a currency area, emphasized the potential benefits. A list of more important such benefits includes:

- Reduced transaction and accounting costs;
- Improved economic calculation by entrepreneurs due to transparent relative prices;
- Increased trade flows, and therefore gains from trade, among regions/countries;
- Improved capital mobility due to deepened financial integration under a common currency;
- Denationalization of money;⁹
- Streamlining of fiscal and economic policies due to decreased access to accommodating monetary policy.¹⁰

After this second period of the literature on optimal currency areas, a third period followed in the second decade of the 21st century, adding to the criteria. One, which may be found in Aizenman (2016) is the realization that a common currency area may be more beneficial if there is a common framework of financial regulation and especially prudential supervision in terms of possible accumulation of asymmetric balance-sheet exposures due to the deepened financial integration.

EXTENSION OF THE THEORY: REAL CONVERGENCE AS A NEW PRECONDITION

It is in this context that the Hungarian central bank recently publicized¹¹ the theoretical idea that from the point of view of a smaller, catching-up economy, a high degree of real income convergence before joining the common currency is a crucial precondition for avoiding undesirable developments such as high inflation and inability to soften real shocks through policy.

⁹ Hayek, F.A. (1990) Denationalization of money – the argument refined. An analysis of the theory and practice of concurrent currencies, Third edition, Institute of economic affairs. Elaborate this note: in what sense the Euro fits Hayek's view, in what sense it does not – and a link to Hayek.

¹⁰ Huerta de Soto, J. (2013) In Defense of the Euro: An Austrian Perspective, *Journal des Economistes Et des Etudes Humaines*, 19 (1), 1-28.

¹¹ Magyar Nemzeti Bank (2020) Long-term sustainability and the euro – how to rethink the Maastricht criteria?, Prospektus Kft.

Following this idea with some empirical investigation, the Hungarian central bank researchers reach a conclusion that a catching-up EU country should reach at least 90% real convergence of per capita incomes before even starting to consider joining the Eurozone.

Most concisely this claim is made in the pre-chapter summary of Chapter 4.1 of the report of the Hungarian central bank mentioned above:

“When considering the above criteria, it is of particular importance to evaluate the adequate level of real economic development, since the closer an economy is to the level of the euro area, the lower its inflation surplus resulting from convergence. Generally speaking, when the country’s level of development has reached around ninety per cent, the inflation surplus resulting from catching up becomes negligible. In those cases, the common monetary policy will result in a similar level of real interest and monetary orientation.”¹²

It is precisely this claim which forms the basis of the desire to postpone Bulgaria’s move towards the Eurozone through the call for a referendum.

The claim itself has two theoretical predispositions that lead to some empirical and one political arguments, namely:

First is a theoretically posited link between the size of the gap between a country with relatively lower level of economic development, i.e. a catching-up economy, and a richer common currency area, and the size of what the authors call its “inflation surplus” over the overall currency area which will be caused by joining the currency area and thus fixing the exchange rate.

Second is a theoretically posited link between such “Inflation surplus” and the effect of common for the whole area monetary policy on the country experiencing the “inflation surplus” through the real interest rate channel. Lower real interest rates in the catching-up economy, it is claimed, cause problematic, undesirable events, such as the higher inflation itself, higher amplitude of the business cycle, potential bubbles and financial crises.

Third is an empirically argued claim that it is only when the catching-up economy is at least at 90% of the level of real economic development, measured in GDP per capita at PPP, that this “inflation surplus” becomes “negligible”, meaning that the common monetary policy will result in “similar” levels of real interest rates.

Fourth, the Bulgarian opponents of the country joining the Eurozone in the foreseeable future add the empirical claim that Bulgaria will reach 90% of the level of real development of the Eurozone at the beginning of the 2040s, therefore it should postpone its decision whether to join by about 20 years.

In the following two sections, first the theoretical and then the empirical claims outlined above will be considered in some detail to reach a conclusion about their validity.

¹² Magyar Nemzeti Bank (2020) 237. In the same and following paragraphs the authors also mention the importance of synchronization of business cycles, of productivity and competitiveness, and of financial depth, but such criteria are not a novelty in the literature.

THEORETICAL CHECK ON THE 90% REAL CONVERGENCE CLAIM FOR THE CASE OF BULGARIA

The first theoretical claim is that when a catching-up country joins a richer currency area, it will experience an “inflation surplus” relative to this area. No theoretical problems can be discerned with such a claim, provided that, before joining, the country in question has a floating exchange rate regime and an independent monetary policy. In effect, in such a situation the claim simply becomes a restatement of the well-known in the literature Balassa-Samuelson effect,¹³ the economics of which are richly analyzed.

The second theoretical claim is that there is a link between the “inflation surplus” and a discrepancy between real interest rates in the catching-up economy and the rest of the common currency area. It is difficult to agree that such a claim follows unambiguously from economic theory. It may be very well true that the real central bank rates are different due to the inflation differential, but it does not follow from there that real deposit and lending rates will also necessarily show such a discrepancy. It is a question of what will happen to equilibrium deposit and lending rates after joining the common currency area given that structurally overall expected rates of return in a catching-up economy are theoretically higher than the ones in the already developed region and also given that levels of perceived risk are also expected to be relatively higher in the relatively poorer economy.

Inasmuch as the theoretical basis of the claim that inflation differentials cause problems is a restatement of the Balassa-Samuelson effect, the claim does not follow from the theory. The Balassa-Samuelson effect, whose existence in theory and reality is not disputed, does not imply in any way an inevitability of problems for the catching-up economy. On the contrary, it is considered a theoretical description of an equilibrium, possibly even optimal, process of catching up. The inflation differential does indeed exist in Balassa-Samuelson, but the theory says nothing about it being either destabilizing or unsustainable.

A variant of this theoretical claim may be a reference not necessarily to real interest rate discrepancies, but to the natural, or neutral, interest rate.¹⁴ Without going into too much detail, the natural interest rate is the one which best coordinates saving and investment decisions. An actual interest rate which is too low relative to the natural rate will cause discoordination in the direction of too many risky entrepreneurial project being financed, many of which will turn out to be mal-investments and will lead to an economic bust after some period of time.¹⁵

¹³ Balassa, B. (1964), "The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reappraisal", *Journal of Political Economy*, 72(6) 584–596; Samuelson, P. (1964) *Theoretical Notes on Trade Problems*, *Review of Economics and Statistics*, 46(2) 145–154.

¹⁴ Originated, based on work by Böhm-Bawerk, by Wicksell, K. 1898(1936), *Interest and Prices*, reprinted in 1962 by Sxtry Press, New York. More recent empirical work can be found, among others, in Laubach, T. (2006) *Measuring the Natural Rate of Interest*, *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1063–1070; Jose D., Abeer Reza and Subrata Sarker, (2017) *An Update on the Neutral Rate of Interest*, *Bank of Canada Review*, Autumn 2017; McCririck, R., D., Rees (2017) *The Neutral Interest Rate*, *Bulletin*, Reserve Bank of Australia, September quarter 2017.

¹⁵ This argument was outlined by the Vazrazhdane candidate for the position of Governor of the Bulgarian central bank Dr. Lubomir Hristov in his introductory statement during the parliamentary committee hearing of the candidates for the position on July 14, 2023. The transcript in Bulgarian is available at: <https://parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/3200/steno/7423>.

As far as it goes, the natural interest rate argument is theoretically sound. However, the argument is theoretically valid only statically. Dynamically, the natural interest rate is not a constant for any country, and a major determinant of its level is the institutional setup of the respective economy. Joining a common currency area is, inevitably, a major change of this institutional setup of any country and, therefore, must certainly have an effect on the level of the natural interest rate. If this effect is in a downward direction and stronger than the drop in the real interest rate due to the inflation differential, joining the common currency area may in reality stabilize, rather than destabilize, the joining economy. Nothing in economic theory excludes such a possibility.

Thus, the claim that joining a common currency area from a position of relatively lower economic development, floating exchange rate, and independent monetary policy will affect the relative real interest rates – compared to the rest of the currency area or to the country's own natural interest rate – is well grounded in economic theory. The further claim, however, that this change will necessarily and inevitably lead to economic problems, such as inflation shocks, amplified business cycle, financial crises, is not supported by economic theory. Theory does allow for such a problematic effect. But equally it allows for the exact opposite. The question is empirical.

EMPIRICAL CHECK ON THE 90% REAL CONVERGENCE CLAIM FOR THE CASE OF BULGARIA

The empirical question will be addressed by three checks. The first two stem directly from the claims made in Magyar Nemzeti Bank, 2020, and in Papazov et. al. 2023. The third is an empirical check of a result which is necessarily inevitable if the other (theoretical and empirical) claims are valid.¹⁶

The first check is about the claim, made in Papazov et. al. 2023:10, namely that Bulgaria's GDP per capita at PPP will reach the level of 90% of the same indicator for the EU at the earliest in the early 2040s, if ever. This claim is based on the December 2022 Country economic memorandum for Bulgaria by the World Bank.¹⁷ In this document there is¹⁸ a graph based on World Bank staff calculations using Conference Board data on GDP per capita in purchasing power and different scenarios for reforms in Bulgaria.¹⁹

¹⁶ It is not pursued here, but a look at Bulgaria's history may be informative on these issues. BNB monetary policy has often been based on metal standards or pegs in the past, and the lack of high prior convergence has never impeded "catching up" growth prospects. This is true also for periods when the country was directly managed by foreign institutions (e.g. after the WWI). On the contrary, when it has been part of politically/militarily rather than monetarily defined currency areas – like the Reich's Mark or Soviet Rubble, the economy was fully integrated with the economies of Nazi Germany and the USSR but the final outcomes depended on non-monetary factors.

¹⁷ World Bank Group (2022) A Path to High Income, Bulgaria Country Economic Memorandum, December 2022.

¹⁸ World Bank Group (2022), 16. Reproduced in Papazov et. al. 2023:10.

¹⁹ Different reform scenarios are important in the context of Bulgaria's move towards the Eurozone. They were explicitly, and unprecedentedly, mentioned in the very press release announcing Bulgaria's entry in ERM II. Besides the usual commitments made by a new country in ERM II regarding its monetary and fiscal spheres, Bulgaria was explicitly asked to make commitments in areas such as insolvency procedures, money-laundering detection, judicial reforms and fight against corruption and organized crime (see

The Graph 1 by the World Bank immediately raises three questions.

The **first** is why does the World Bank staff use Conference Board data and not the data generated by the World Bank itself in its World Development Indicators, which does include data on GDP per capita at PPP in both constant and current “international” (i.e. purchasing power adjusted) dollars.

The **second** is what are the econometric models used to estimate various coefficients linking the multitude of independent variables with the dependent variable. This is especially important since the graph itself does not provide any confidence intervals for the forecasts and it is not known how reliable they are.

Third is what assumptions are made about the future values of these independent variables under the different scenarios of reforms in Bulgaria in the time horizon until 2050, where the graph ends. (The memorandum does not refer to published research on any of these questions and at present they have no answer.)

Due to the lack of those answers the World Bank graph cannot be rigorously replicated. Because of this its empirical check must rest on guesses and approximations.

First, using the Conference Board data, as it existed at the end of 2022, the graph of Bulgaria’s GDP per capita at PPP is replicated and looks identical to the graph in the World Bank memorandum.

Then the slopes and shapes of the forecasted series for the two extreme scenarios – under no reforms and under ambitious reforms – have been replicated using simple formulas in a way which makes them visually close to identical with the World Bank graph. The result is shown below in Figure 1a.

Then two changes are introduced in the data underlying the forecasts.

First, the dataset used is Eurostat’s series of the very same indicator: Bulgaria’s GDP per capita at PPP as a percentage of EU-27.

Second, the observed data is extended by four years up to 2023. With this new underlying data, coming from an extremely reputable source, the same simple functions used to replicate the World Bank graph are used to make forecasts. The result is shown below in Figure 1b.

Figures 1a and 1b are shown vertically aligned, so that easy visual comparison can be made about the year in which Bulgaria reaching the 90% level is forecasted.

<https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200710~4aa5e3565a.en.html>). Implementation of such reforms is crucial for the long-run trajectory of Bulgaria, but thinking about them gets lost in the 90% real convergence discussion.

Figure 1a. Replication of forecast for Bulgaria’s convergence in World Bank Group 2022:16.

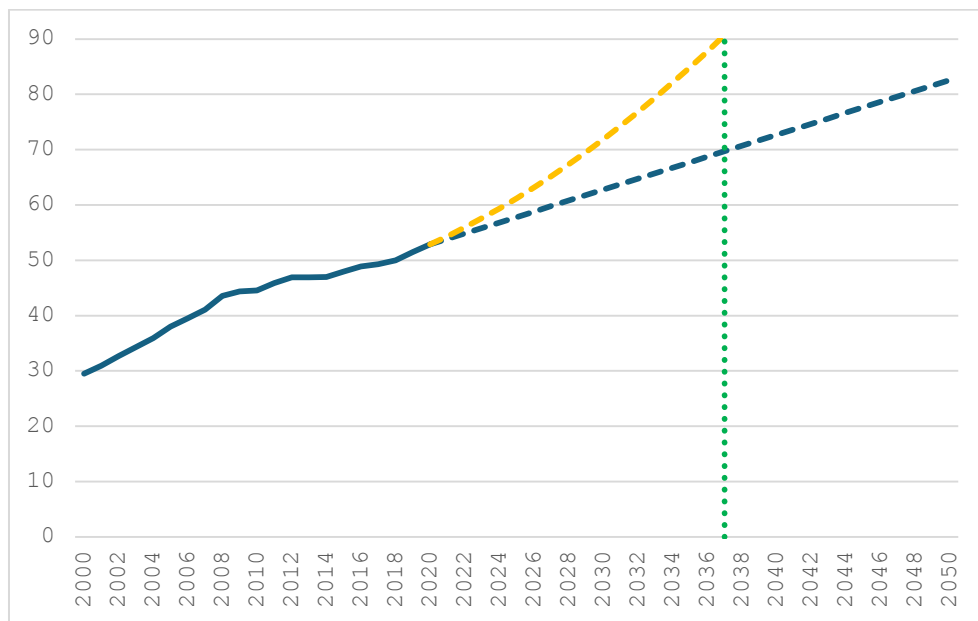
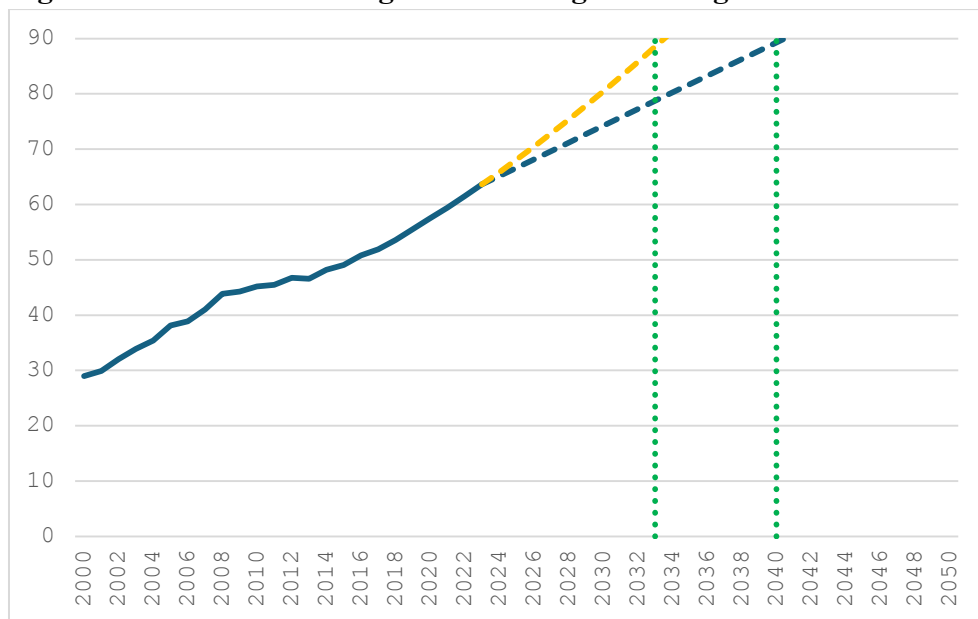

Figure 1b. Forecast for Bulgaria’s convergence using Eurostat data until 2023.

Sources: Conference Board, Eurostat, author calculations

The result of the empirical investigation is quite clear. Using Eurostat, instead of Conference Board, data and extending it by four years decreases the forecasted moment of Bulgaria’s 90% convergence by four years (from 2037 to 2033) in the most optimistic “ambitious reforms” scenario, and from never to 2040 in the least optimistic “business as usual” scenario. This means that the empirical claim that Bulgaria can realistically expect to converge to 90% of the European Union somewhere around 2043 is not robust to simple and quite reasonable changes in the underlying data and therefore is not sufficiently grounded in empirical reality.

After establishing that it is highly empirically possible for Bulgaria to reach a real convergence of 90% a whole decade before the demonstrably non-robust estimate about the early 2040s, it is time to check if the 90% threshold itself has been established empirically in a robust way.

The 90% threshold has been arrived at in the already mentioned Chapter 4.1 of Magyar Nemzeti Bank (2020). In fact, the only empirical justification of the claim is found in two scatter plots: one correlating GDP per capita at PPP as a percentage of the Eurozone with the inflation differential relative to the Eurozone for 26 EU countries,²⁰ and one correlating GDP per capita at PPP as a percentage of the Eurozone with the degree of synchronization of business cycle with the Eurozone for 17 EU countries.²¹ Here the empirical check is performed with respect to the inflation differential scatter plot.²²

Replicating the scatter plot from Magyar Nemzeti Bank 2020:244 immediately raises three questions which have not been clarified by the authors. The first is why the chosen time period is 2000-2007, when at the moment the study was published many more years of relevant observations were available. The second is, given this choice of time period, why are Romania and the UK excluded from the plot.²³ The third is, as in the previous check, why were the World Development Indicators used instead of the Eurostat data. No justification is given for any of these choices. This fact in itself creates doubts about the robustness of the empirical findings. These doubts are strengthened by the fact that the Hungarian central bank researchers never actually either define, nor quantify, what precisely they mean by the word “negligible”. It is difficult to evaluate the validity of their claim when they are highly specific on the 90% real convergence requirement, but highly non-specific on when precisely an inflation differential is “negligible”.

The above considerations notwithstanding and using WDI data of vintage²⁴ as close as possible to the unspecified vintage used by the Hungarian central bank researchers, their result is reasonably closely replicated in Figure 2a below. One addition is the R^2 of the second order polynomial fit-line, indicating that it accounts for about 43,5% of the observed variation in the scatter plot.

The empirical result is checked for robustness by changing the data source from WDI to Eurostat and the time period from 2000-2007 to 2010-2019, when, as opposed to the first period, all the countries involved were actually members of the EU. The resulting scatter plot, with a second order polynomial fit line and its R^2 is shown below in Figure 2b.

²⁰ Chart 4-1 in Magyar Nemzeti Bank (2020), 244. Identically reproduced in Papazov et. al. 2023:9.

²¹ Chart 4-2 in Magyar Nemzeti Bank (2020), 245.

²² The reasons for not looking at the other scatter plot are two. First, the explanations by the authors on how they arrived at the first scatter plot are sufficient for a decently close replication, there are absolutely no explanations enabling a replication for the second scatter plot. Second, no justification is given for excluding many EU countries from the second scatter plot. Bulgaria, which is the main focus of the present study, is one of the excluded, while it is present in the first scatter plot.

²³ The exclusion of Luxembourg is much more understandable and does not require justification.

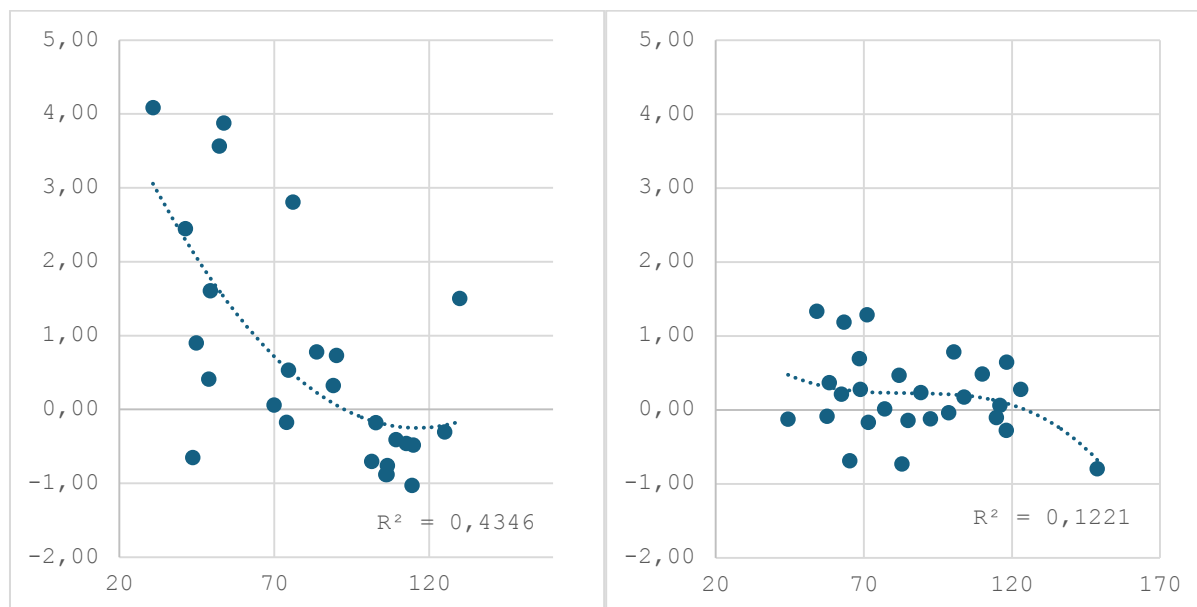
²⁴ “Vintage” here means a dataset as it was at the time the previous research was performed and before later revisions of the data. The WDI dataset gets updated twice a year, and revisions of past data for some countries happen regularly.

Figures 2a and 2b are shown horizontally aligned, keeping the vertical axis range the same so that the differences are easily visually discernible.

Figure 2. Inflation differential vs real convergence to the Eurozone, 26 EU countries

2a. WDI for 2000-2007

2b. Eurostat for 2010-2019

Sources: WDI, Eurostat, author calculations

The result of this empirical check is clear. Under simple and reasonable changes in the specification, the empirical finding reported by the Hungarian central bank completely disappears. In Figure 2b the largest inflation differential is barely above one percentage point per year. The inflation differential for two of the three poorest, relative to the Eurozone, countries is, in fact, negative. The simple polynomial fit line explains three and a half times less than in Figure 2a. Finally, and most importantly, there is no level of real convergence relative to the Eurozone, anywhere between 40% and 120%, at which the inflation differential is necessarily larger than “negligible”.

This means that the empirical claim that any EU country must necessarily converge to 90% of the Eurozone real per capita income before considering joining the Eurozone is not robust to simple and quite reasonable changes in the underlying data and therefore is not sufficiently grounded in empirical reality. In this case the inference that there is a lack of basis in reality is even stronger than in the first check: the simple empirical re-specification completely overturns the original empirical claim.

A final empirical check is also performed on whether inevitable implications of the theoretical claims outlined in the third section of the present study actually hold in the observed data. These necessary implications are two. First, if the theoretical claims are true, then it must be that catching-up countries adopting the euro should see their inflation differential relative to the Eurozone increase in comparison with the period before their joining, because after joining it is only through inflation that the real exchange rate can be equilibrated. Second, if the theoretical claims are true and for the absolutely same reasons, a catching-up country

joining the Eurozone should see its inflation differential being larger than the inflation differential in the catching-up countries which have not joined the Eurozone.

This empirical check is performed using Eurostat's HICP data for the whole period in which the Eurozone has been in existence – from 1999 to 2023, exactly a quarter of a century. The results are summarized in Table 1.

Table 1. Inflation differentials and joining the Eurozone, 1999-2023.

Country	Year joining	Inflation differential* BEFORE**	Inflation differential AFTER***	Average inflation differential of 5 non-members**** AFTER year of country joining
Slovenia	2007	3,4	0,3	1,8
Slovakia	2009	3,9	0,9	1,5
Estonia	2011	2,2	1,9	1,4
Latvia	2014	2,2	1,5	1,7
Lithuania	2015	0,6	2,1	1,9

*Difference of country's HICP inflation to Eurozone HICP inflation. Averages are geometric.

** From 1999 to end of year preceding year of joining.

***From year joining to end of 2023.

****Bulgaria, Czechia, Hungary, Poland and Romania.

Sources: Eurostat, author calculations.

The empirical results in Table 1 are also quite clear. As opposed to the theoretical prediction, in four out of the five catching-up economies which joined the Eurozone the inflation differential fell, rather than increased, after joining. In three out of these same countries the inflation differential was smaller for the joining country between the year of joining and the end of 2023 than it was for the five non-joining countries. In the other two of the joining countries the difference from the non-joiners can easily be qualified as “negligible”.

Thus, the observed empirical reality flatly contradicts the necessary implications of the theoretical claims about the 90% real convergence²⁵ and about the inflation differentials, therefore contradicting the theoretical claims themselves.

A small side note here may be quite adequate to expose the extremity of the claim that a high level of real convergence among geographical components of a currency area is the most important single condition for the desirability or optimality of such an area. Because, if it is true, then it has to be true not only at the super-national level, but at the sub-national level as well.

If, just to illustrate the case with Bulgaria, the 90% real convergence criterion would be raised to a status of valid theory and accepted as the leading benchmark for the readiness of an economic region to be in a currency area with other regions, then 11 out of the possible 15 pairs of Bulgarian NUTS2 regions and 261 of the possible 378 pairs of Bulgarian NUTS3 regions (in both cases about 70%) fail to meet this criterion and accordingly should introduce

²⁵ None of the five countries in the first column of Table 1 were anywhere near the 90% level of real convergence to the Eurozone at the time they joined it – they ranged between 57 and 76% of the Eurozone.

different currencies, float their exchange rates and conduct independent monetary policies. Disparities within Bulgaria are significantly greater than between Bulgaria and any country in the Eurozone, including Luxembourg with its highly distorted GDP per capita data. If the 90% real convergence requirement becomes the leading criterion for the readiness of a geographically defined economic region to be a part of a common currency area, then most probably more than 90% of the states in the world will fail to meet it and should stop being single currency areas.

INSTEAD OF CONCLUSION: A NOTE ON BULGARIA'S SPECIFIC CONTEXT

Unlike all other EU countries outside of the Eurozone, Bulgaria is in a currency board pegged to the euro. The country adopted the regime in 1997, pegging to the Deutsche Mark, and pegged to the euro on January 1, 1999. Since that day the exchange rate to the euro has never changed. The fixing of the exchange rate is highly institutionalized and changing it, while theoretically thinkable, is in practice credibly very unlikely.

A major consequence of this monetary regime is that Bulgaria does not have an independent monetary policy, except for a limited ability of the central bank to influence bank reserve requirements and in a strictly limited way under very special circumstances to be a lender of last resort.

This means that Bulgaria has, by and large, internalized, and that for a quarter of a century, all of the effects of a country joining the Eurozone discussed up to now in this study.

All the theoretical and all the empirical claims do not apply to Bulgaria's situation. This is so because, as opposed of the other EU countries outside the Eurozone, Bulgaria is actually a member of the euro currency area and has been since January 1, 1999.

It is also a member of the EU exchange-rate mechanism II and banking union since 2020. From the point of view of the theoretical and the empirical arguments discussed here up to now, Bulgaria's joining the Eurozone will not change anything at all. It will only enable the Governor of the Bulgarian central bank to sit, and every now and then vote, on the Governing council of the European central bank, avail Bulgaria to a small portion of the ECB seigniorage and secure the country access to financial mechanisms specific for the Eurozone.

So, the actual choice facing Bulgaria, as opposed to all other EU countries not in the Eurozone, is not whether to join a common currency area, but whether to enter the formal institutional framework of a currency area which it already joined 25 years ago. None of the theoretical and empirical arguments outlined above inform the choice faced by Bulgaria in any way. Raising such arguments in the present-day discussion about how fast Bulgaria should attempt to join the Eurozone is of no help.

At what we practically arrive after the above analysis is the following.

The theoretical and empirical claims serving as a basis for the proposal to postpone Bulgaria's joining the Eurozone by about two decades are carefully examined and found lacking.

The theoretical claim that fixing the exchange rate for a catching-up economy may cause inflation higher than otherwise, also known as the Balassa-Samuelson effect, is by itself quite sound. The only note about it is that Bulgaria has been in a fixed exchange rate to the euro for 25 years, so in that respect formally joining the Eurozone will change nothing.

However, the further theoretical claim that this inflation differential will necessarily cause problems for the catching-up economy due to discrepancies in the real interest rates is found to be ambiguous at best.

The empirical claims that it is necessary for a country to be at the level of real per capita income of at least 90% of that in the Eurozone for the suggested problems from joining to be “negligible” is found to be non-robust, and in fact completely overturned, by a relatively simple and reasonable re-specification of the empirical test. The empirical test also contradicts two major and necessary implications of the theoretical claims.

Finally, it is shown that the empirical forecast that Bulgaria will reach the threshold of 90% real income relative to the Eurozone in the beginning of the 2024s at the earliest is found to also be non-robust to elementary empirical re-specification and extension of the observed data.

Thus, the theoretical claims that Bulgaria is too poor to join the Eurozone are found to be ambiguous at best, and the empirical claims that Bulgaria should wait for the 90% real convergence until the early 2040s are found to not have any real economic foundation.

BIBLIOGRAPHY

Aizenman, J. (2016) Optimal currency area: A 20th century idea for the 21st century?, NBER Working Paper, No. 22097

Alesina A., R. Barro, Tenreyero, S. (2002) Optimal currency areas, NBER Working Paper, No. 9072.

Balassa, B. (1964) The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reappraisal, *Journal of Political Economy*, 72(6), 584–596.

Broz, T. (2005) The theory of optimum currency areas: A literature review, *Privredna kretanja i ekonomska politika* 15.104, 52-78.

Buiter, W. (1999) The EMU and the NAMU: What is the Case for North American Monetary Union?, *Canadian Public Policy*, 25, 285–305.

Dorich, J., Reza, A., Sarker, S. (2017) An Update on the Neutral Rate of Interest, *Bank of Canada Review*, Autumn 2017.

Friedman, M. (1953) The Case for Flexible Exchange Rates, in Friedman M. (ed.), *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago, 157-203.

Hayek, F.A., 1990, “Denationalization of money – the argument refined. An analysis of the theory and practice of concurrent currencies”, Third edition, Institute of economic affairs.

Huerta de Soto, J. (2013) In Defense of the Euro: An Austrian Perspective, *Journal des Economistes Et des Etudes Humaines*, 19(1), 1-28.

Magyar Nemzeti Bank (2020) Long-term sustainability and the euro – how to rethink the Maastricht criteria?, *Prospektus Kft*.

McCririck, R., Daniel Rees, D. (2017) The Neutral Interest Rate', *Bulletin, Reserve Bank of Australia*, September quarter 2017.

- McKinnon, R. (1963) Optimum Currency Areas, *American Economic Review*, 53, 717–725.
- Mundell, R. (1961) A Theory of Optimum Currency Areas, *American Economic Review*, 51, 657–675.
- Papazov et al. (2023) Proposal to hold a national referendum on the question: do you agree the Bulgarian lev to be the only official currency in Bulgaria until 2043?, submitted to the Bulgarian National assembly on 2023-04-07, available at <https://parliament.bg/pub/referendum/3393b3e94b25530c6decc1cb7ab95425e29e85ea.pdf>
- Samuelson, P. (1964) Theoretical Notes on Trade Problems, *Review of Economics and Statistics*, 46(2), 145–154.
- World Bank Group (2022) A Path to High Income, Bulgaria Country Economic Memorandum, December 2022.

THE REAL DEMOGRAPHIC PROBLEM IS THE SIGNIFICANT AND PREVENTABLE MORTALITY

Petya Georgieva¹, Institute for market economy, Bulgaria

Abstract

Demographic public policy in Bulgaria usually concentrates on measures to affect births and family support. However, data show that mortality is much higher than the EU average and especially problematic is the treatable and preventable mortality. Premature deaths in Bulgaria are also high leading to low life expectancy. Consequently, it is not the promotion of fertility that is needed to relieve the demographic pressure, but a policy to limit the excessive preventable mortality in Bulgaria. Effective measures related to improving the health of the population are needed which usually involves also reforms in the healthcare.

Keywords: *demographic public policy; Bulgaria; demographic problem; population.*

The latest parliament elections are over and very soon we will again start listening to the politicians practicing on the regular topic of the demographic situation in our country and proposing measures for its quick solution. Of course, these processes do not have a quick solution, but moreover, it is usually not where the government is looking for it. The data show that it is not the promotion of fertility that is needed to relieve the demographic pressure, but a policy to limit the excessive and preventable mortality in Bulgaria.

The last 5 years have been marked by one of the most significant events in the recent history on the world – the covid-19 pandemic. Excess mortality in April, 2020 reached 24,9% more than the baseline period (2016-2019) in the EU. Bulgaria also experienced the effects of the crisis and was hit hard by extremely high morbidity and excessive mortality². Covid-19 became the third most frequent cause of death in 2020 and 2021. The pandemic put a great strain on the healthcare systems across the world and was tackled by different measures including lockdowns, ban of public gatherings, vaccination campaigns and financial stimuli to health workers and hospitals.

The political context in Bulgaria in the last years has been defined by numerous general elections and inability to form a stable government. During that time, we observed political destabilization and lack of reform efforts to improve important public services. Healthcare has

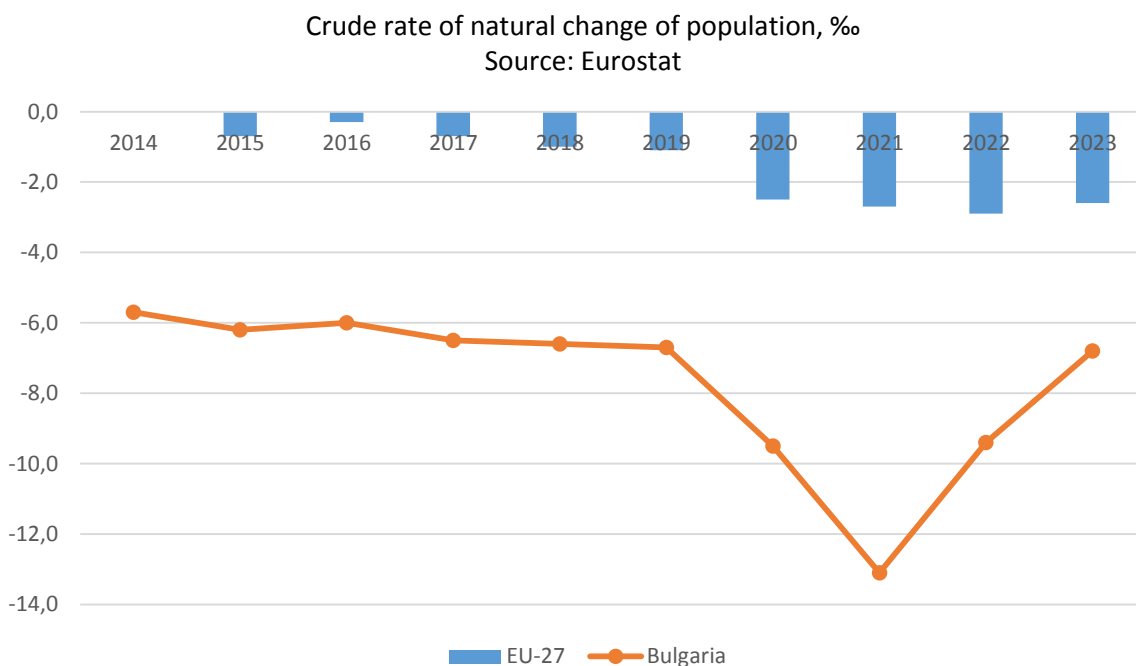
¹ Petya Georgieva is a senior economist at the Institute for market economy, Bulgaria. Prior to joining the IME, she has held expert positions in the Ministry of finance and the Bulgarian Fiscal Council. Mrs. Georgieva has over 20 years of experience in public health policy analysis, fiscal policy, education reforms and measuring the efficiency of reform proposals. Over the years she has been involved in many projects on topics such as fiscal decentralization, effectiveness of healthcare measures, management of schools and hospitals, including projects with international teams. Mrs. Georgieva holds a PhD in international management.

² https://nsi.bg/sites/default/files/files/events/images/excess_mortality.gif

been in a state of deep sleep and the ministers of healthcare in the many interim governments have not shown enough strength to impose any significant changes in this sector.

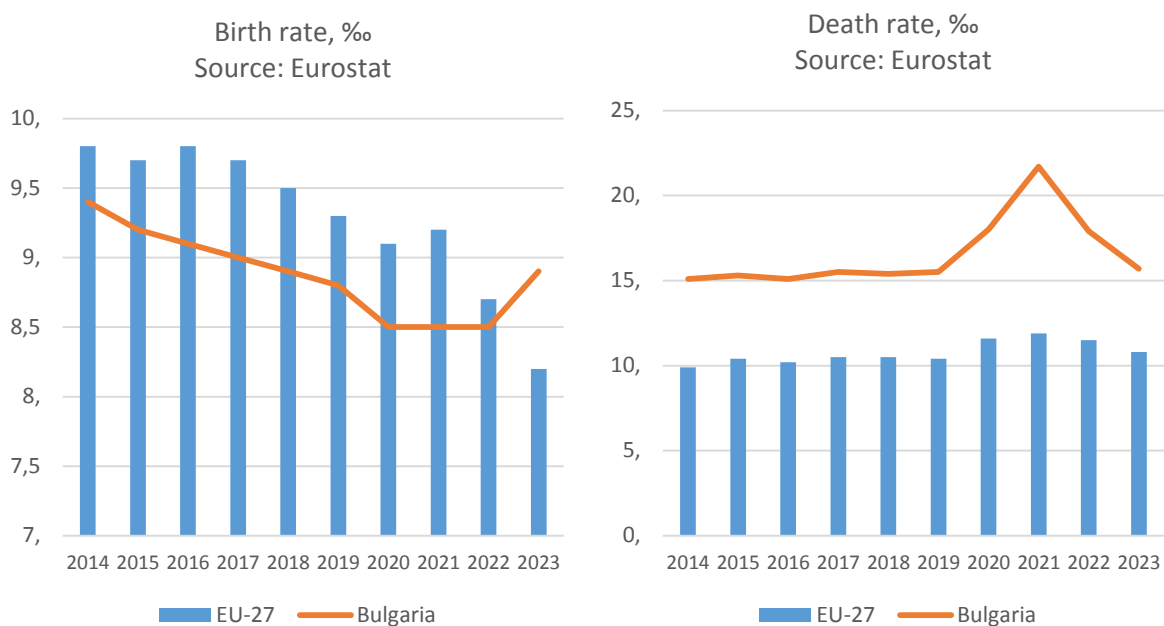
Let's get ahead of the political events and pay attention to the information on the development of the population of Bulgaria, for which there is national and European statistics available. For the last 10 years, Bulgaria's natural population growth rate has been negative, ranging between -6 and -13‰. The highest negative natural growth is recorded in 2021 during the covid-19 pandemic. Practically, this means that every year Bulgaria loses population and this process is sustainable over time. For comparison, the European Union is also steadily losing population, but not on such a scale as here.

Graph 1. Crude rate

The natural growth is the difference between the birth rate and the death rate. And while the birth rate has stabilized and even increased in the year 2023, during which it exceeded the average value for the countries in Europe for the first time, the situation is not the same for the death rate. The intensity of the population dying in Bulgaria after the end of the pandemic has stabilized at a level of about -15‰, or about 5‰ above the EU level, and there is no sign of a downward trend at all.

Graph 2. Birth and death rate

What else do the data show?

- In Bulgaria, mortality is mostly due to diseases of the circulatory system (61.1% of all deaths in 2023³), neoplasms (16.5%) and diseases of the respiratory system (4.9%)⁴. Over the last year, deaths from covid-19 has dropped from third to ninth place as a cause of death for Bulgarians.

- Declining population since 2020 is associated mostly with the impact of covid-19. In 2021, the Bulgaria's extraordinary mortality rate (excess mortality) was the second in the world after Peru⁵. The explanation is the ineffective prevention policies, originally involving only public hospitals (while private ones had a greater efficiency rate in attending non-pandemic causes of death), late budget allocations and procrastinated vaccination of population groups at risk.

- Premature mortality is 19.2%⁶ - one in five dies before reaching 65 years of age. Premature mortality shows the share of people who died before the age of 65. It has fallen slightly over the last 10 years, but is still at a high level. These are people of working age and their death has a direct negative effect on the economy.

- The bigger problem, however, is that the treatable and preventable death rate in our country is one of the highest in the EU member states - only Romania is ahead of us. It is 2,3 times higher than the European average. This indicator provides information on those causes of death that could be largely avoided through effective health care system actions and

³ NSI data.

⁴ <https://ncpha.government.bg/index/119-sustoianie-i-dvijenie-na-naselenieto.html>

⁵ <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

⁶ NCPHA data.

preventive interventions before the illness/injury occurs⁷. Treatable and preventable mortality are a direct indicator of the low quality of the healthcare system and the inefficient public policies to improve population health.

- Regional disparities in mortality are also significant and demonstrate both differences in the lifestyle of the population, as well as gaps and deficiencies in the local health systems.

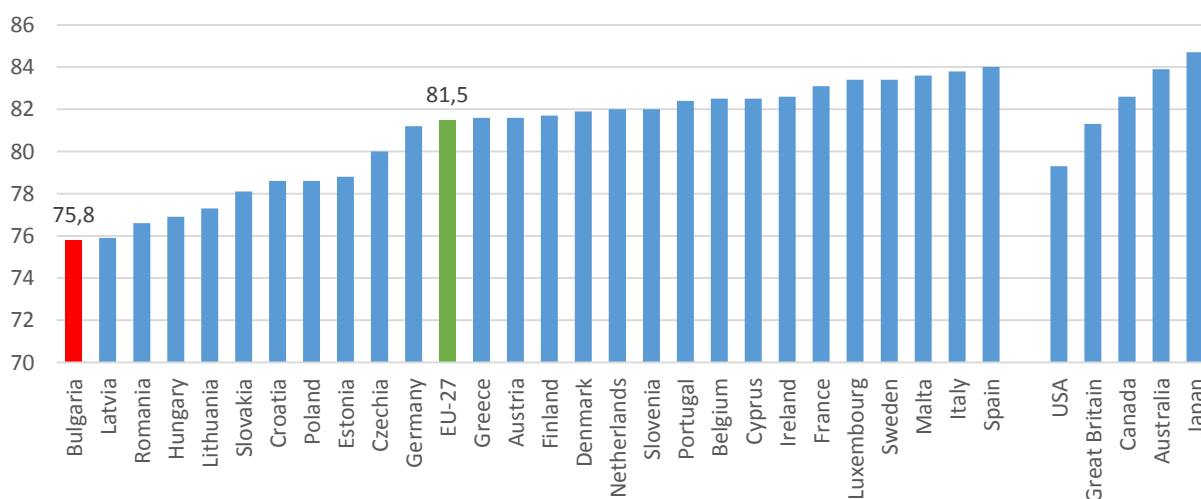
The negative effect of mortality can be observed in the changes in life expectancy at birth. Life expectancy is an important demographic indicator of the functioning of the healthcare system. The average life expectancy has risen significantly across all regions in the world⁸ and in the last 150 years it has doubled in size. The rise is the result of a wide range of advances in health and healthcare – in nutrition, clean water, sanitation, neonatal healthcare, antibiotics, vaccines, and other technologies and public health efforts – and improvements in living standards, economic growth, and poverty reduction. A fall in this indicator has been observed during significant societal and health crises, the latest most notable being the covid-19 pandemic.

In 2023 the average life expectancy in the EU has reached 81,5 years, while Bulgaria marks the lowest at 75,8 years, followed by Latvia and Romania. South European countries show higher life expectancy than Central and Eastern Europe.

Graph 3. Life expectancy

Life expectancy at birth in the EU and some countries, 2023, years

Source: Eurostat, UN

Note: Data for Ireland is for 2022.

Data unequivocally show the lack of effectiveness of our healthcare policy. Serious action is needed in terms of: improving the emergency care system, strengthening preventive care in

⁷Definition of OECD from 2019: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/3b4fdbf2-en.pdf?expires=1724398836&id=id&accname=guest&checksum=E4BA46722A48A097D021B25FAA0090E0>

⁸ <https://ourworldindata.org/life-expectancy>

the early detection, diagnosis and treatment of diseases, channeling resources from hospital to outpatient care for the purpose of prevention, serious incentives and mechanisms for GP-s to implement more serious prevention measures and many others. If goals related to limiting mortality and improving the health of the population are not set and achieved, the constant annual increase of the budget of the NHIF will be another pouring of water into the sand - as it has been for many years.

BIBLIOGRAPHY

https://nsi.bg/sites/default/files/files/events/images/excess_mortality.gif

<https://ncpha.government.bg/index/119-sustoianie-i-dvijenie-na-naselenieto.html>

<https://www.worldometers.info/coronavirus/>

<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/3b4fdbf2->

[en.pdf?expires=1724398836&id=id&accname=guest&checksum=E4BA46722A48A097D021B25FAA0090E0](https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/3b4fdbf2-en.pdf?expires=1724398836&id=id&accname=guest&checksum=E4BA46722A48A097D021B25FAA0090E0)

<https://ourworldindata.org/life-expectancy>

ФАКТОРИ, ВЛИЯЕЩИ ЗА ПЪРВИЧНО УСТАНОВЯВАНЕ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ СТРАНИ В ПРОЕКТИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Деница Делчева¹, Икономически университет, Варна

Резюме

Ранното идентифициране на заинтересованите страни в проекти за икономическо развитие е важно за цялостното успешно протичане на инвестиционния процес. Общественото приемане и обсъждане са задължителни елементи за издаване на проектна документация за всички страни, членки на Европейския съюз и редица други по целия свят. Правилното планиране на комуникационната и маркетинговата стратегия преди етапа на строеж зависи до голяма степен от ранното идентифициране на заинтересованите страни и често липсата или некоректното определяне води до проблеми с обществеността и респективно заинтересованите страни, което може да доведе до критично забавяне и/или отказ от инвестицията. Целта на тази статия е да покаже и анализира важността на ранното идентифициране на заинтересованите страни в проекти за икономическо развитие и установи фактори, влияещи върху този процес.

Ключови думи: заинтересовани страни, стейкхолдърс, публично приемане.

FACTORS INFLUENCING THE PRIMARY IDENTIFICATION OF STAKEHOLDERS IN ECONOMIC DEVELOPMENT PROJECTS

Denitsa Delcheva², University of Economics, Varna

Abstract

Early identification of stakeholders in economic development projects is important for the overall success of the investment process. Public acceptance and discussion are mandatory elements for issuing project documentation for all countries, members of the European Union and a number of others around the world. The proper planning of the communication and marketing strategy before the construction stage depends to a large extent on the early identification of stakeholders, and often the lack or incorrect identification leads to problems with the public and the respective stakeholders, which can lead to a critical delay and/or cancellation of the investment. The purpose of this article is to show and analyze the

¹ Деница Делчева е докторант в Икономически университет, Варна.

² Denitsa Delcheva is a PhD student in University of Economics, Varna.

importance of early identification of stakeholders in economic development projects and identify factors influencing this process.

Keywords: *stakeholders; public acceptance; economic development projects.*

ВЪВЕДЕНИЕ

През последните години значението на участието на заинтересованите страни и трансдисциплинарността в изследванията за устойчивост нарасна бързо (Fazey et al., 2018; Lutz, Bergmann, 2018; Mielke et al., 2016). С навлизането на социалните мрежи, общественото мнение бива все по-лесно повлияно от мнението на индивиди и/или организации. Възможността за публикуване на визуални материали, снимки и видео, са още един фактор, който неминуемо влияе върху общото възприятие за дадена инвестиция. Лесният достъп до публична информация чрез интернет доставя на заинтересованите страни детайли за даденото инвестиционно намерение и по този начин прави процеса на инвестиране едновременно прозрачен, но и уязвим в контекста на публичното приемане. Като част от редица процедури, в това число процедура по ОВОС³, публичните дискусии със заинтересованите страни са част от задължителните елементи за получаване на разрешителни както в България, така и във всички страни, членки на Европейския съюз без изключение.

Консултацията с обществеността е централен аспект в „Политика в областта на околната среда: общи принципи и основна рамка“, одобрена от Европейския парламент през 2023 г. (European Parliament, 2023). Документът е базиран на Орхуската Конвенция, многостранно споразумение за околната среда под егидата на Икономическата комисия за Европа на ООН (ИКЕ на ООН), което влезе в сила през 2001 г. и по което ЕС⁴ и всички негови държави-членки са страни. Сред правата, които споразумението гарантира е участието на обществеността във вземането на решения относно околната среда в контекста на инвестиционни проекти за икономическо развитие (Орхуската Конвенция е публикувана от МОСВ⁵ на български език, 2001).

Комуникацията със заинтересованите страни е един от факторите, влияещи в голяма степен на закъснението на даден инвестиционен проект, който често може да се окаже решаващ при финалното решение за дадена инвестиция или т.нар. final investment decision (Recovery and Resilience Plans and the involvement of stakeholders, European Parliament, 2023). Въздействието на закъсненията върху проектите може да бъде значително и многостранно. Те често водят до увеличени разходи. Следователно бързото справяне със закъсненията и прилагането на ефективни стратегии за смекчаване е от съществено значение за успешното управление на проекти (Hussain, 2024). Управлението на заинтересованите страни, като се вземат предвид техните нужди и изисквания, е съществен елемент от успеха на даден проект (Bryde, Robinson, 2005; Cleland, 1986; Diallo, Thuillier, 2005; Olander, Landin, 2005; Olander, 2007).

³ Оценката на въздействието върху околната среда (ОВОС)

⁴ Европейски съюз

⁵ Министерство на околната среда и водите на Република България

В този контекст научната общност определя качеството на работа със заинтересованите страни и тяхното ранно идентифициране като ключов показател за спазване на инвестиционния график при реализацията на проекти за икономическо развитие (Ruiz, Romero, Fernandez-Feijoo, 2020). От друга страна не се среща общоприет стандарт за тяхното определяне при инвестиционни проекти за икономическо развитие. Различните аспекти на маркетинговите комуникации и разработването на кохерентно ключово послание до всички групи стейкхолдъри (заинтересовани страни) може да бъде постигнато само чрез добре планирани комуникационни кампании (Василева, 2015). Неправилното определяне на заинтересованите страни обезсмисля планирането и изпълнението на маркетинговите комуникации, което, според автора на тази статия, прави наложително обследването на възможността за определяне на методология за ранно определяне на заинтересованите страни. Проектите следва да включват широк спектър от заинтересовани страни, чиито интереси и изисквания трябва да бъдат взети предвид при вземането на управленски решения, за да се гарантира успехът на проекта (Cleland, 1986; Diallo, Thuillier, 2005; Olander, Landin, 2005).

Европейските фондове за безвъзмездна финансова подкрепа на инвестиционни проекти като „Фонд Иновации“⁶ към Европейската комисия имат включени работни пакети по публично приемане и разпространение, които имат задължителен характер и се следят от изпълнителната агенция на съюза CINEA⁷.

За целите на тази статия, авторът ограничава обследването до проекти за икономическо развитие в етапа преди разрешително за строеж и до взимане на финално инвестиционно решение на територията на Република България.

ЦЕЛИ И ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ЗАДАЧИ

Публичното приемане и обществените дискусии са елемент при процедура по ОВОС, която в Република България е задължителен елемент в ранния етап преди разрешително за строеж за реализацията на проекти за икономическо развитие (по силата на чл.93, ал.8 от ЗООС, Закон за опазване на околната среда).

Ранното идентифициране на заинтересованите страни е първи етап в разработването на стратегия за менажирането им. Научната литература разглежда обстойно периодите на разработване на комуникационна стратегия за работа със заинтересованите страни и нейното изпълнение, но липсва цялостно академично обобщение за ранното идентифициране на заинтересованите страни, което към момента се провежда посредством професионална интуиция и социологически проучвания (Walter, Bourne, Shelley, 2007).

Фокусът при познатите методи за дефиниране на заинтересованите страни е върху определяне на съотносителност към даден проект и/или компания, а не върху факторите, влияещи върху тяхното практическо определяне. Отсъства систематичен подход при изпълнението на етапа по ранно идентифициране на заинтересованите страни в научната литература, което от гледна точка на автора налага спешно им

⁶ Innovation Fund

⁷ European Climate, Infrastructure and Environment Executive Agency

обследване и определяне на ключовите фактори с цел избягване на имиджови загуби, закъснение и/или отменяне на изпълнението на даден инвестиционен проект за икономическо развитие.

Целта на тази статия е да се определят именно тези **основни фактори, влияещи върху етапа на първично дефиниране на заинтересованите страни** като част от бизнес плана на проекти за икономическо развитие до етапа на разрешително за строеж и преди финалното инвестиционно решение (final investment decision).

За постигане на изложените задачи са поставени следните цели:

1. Да се определи дали работата със заинтересованите страни е елемент, който присъства в бизнес плана на проекти за инвестиционно развитие от инвеститорска гледна точка.

2. Да се определят факторите, които от инвеститорска гледна точка влияят върху ранното идентифициране на заинтересованите страни до етапа на разрешително за строеж и преди финалното инвестиционно решение.

3. Да се определи дали общественото мнение в контекста на заинтересованите страни влияе при вземането на решения от институционална гледна точка във фазата на издаване на разрешителни преди финалното инвестиционно решение до разрешително за строеж.

4. Да се определят факторите, които от институционална гледна точка влияят върху ранното идентифициране на заинтересованите страни до етапа на разрешително за строеж и преди финалното инвестиционно решение.

5. Да се направи обобщен анализ на факторите, влияещи върху ранното дефиниране на заинтересованите страни при проекти за икономическо развитие.

6. Да се предоставят нови знания на академичните среди и специалистите в областта с цел подобряване на процеса по идентифициране на заинтересованите страни при проекти за икономическо развитие до етапа на разрешително за строеж и преди финалното инвестиционно решение.

Авторът определя цели 2, 4, 5 и 6 като основни и цели 1 и 3 като валидиращи актуалността на темата.

Настоящата статия има за цел да определи факторите за ранно определяне на заинтересованите страни, но не да предложи методология за изпълнение на този етап и схема за релевантност, което е предмет на последващо количествено проучване.

ТЕОРЕТИЧНА ПОСТАНОВКА

Фактори, влияещи върху първичното определяне на заинтересованите страни

Все по-голям брой проучвания идентифицират важността на управлението на заинтересованите страни в проектите. Тъй като заинтересованите страни могат да влияят на организацията, тяхното добро управление може да доведе до успех на пазара и максимизиране на печалбата (Castro, Klajnbergand, Andre, 2024).

Възприятието за работата със заинтересованите страни се фокусира почти изцяло върху въпроса **как да бъде повлияно, а не върху кого да бъде повлияно**. Съществуват частично релевантни за предмета на тази статия методи за анализ на заинтересованите страни в академичната литература: **Решетка власт-влияние-интерес**⁸ (Фиг.1), **Куб на заинтересованите страни**⁹ (Фиг. 2), **Модел на изпъкналост**¹⁰ (Фиг. 3). Нито един от тях обаче не предоставя метод за ранно определяне на заинтересованите страни за проекти за икономическо развитие, а се концентрират основно върху насоки за стратегическата работа с тях. И трите най-разпространени модела, споменати по-горе, се фокусират върху характеризирането на стейкхолдърите, нивото на тяхното влияние, релевантност за дадения проект или компания. Така например прилагането на метода **Куб на заинтересованите страни** стартира със съставяне на списък със стейкхолдъри, следвано от определяне на нивото на заинтересованост. Липсва обаче дефиниция на факторите, влияещи върху съставянето на входящите данни, тоест върху определянето на заинтересованите страни. Съставянето на списък със стейкхолдъри бива възложено на комуникационните специалисти и разчита изцяло на тяхната лична оценка, което превръща автоматично входящите данни в субективни.

Фигура 1. Power-influence-interest grid (Eden and Ackerman, 1998, 349)

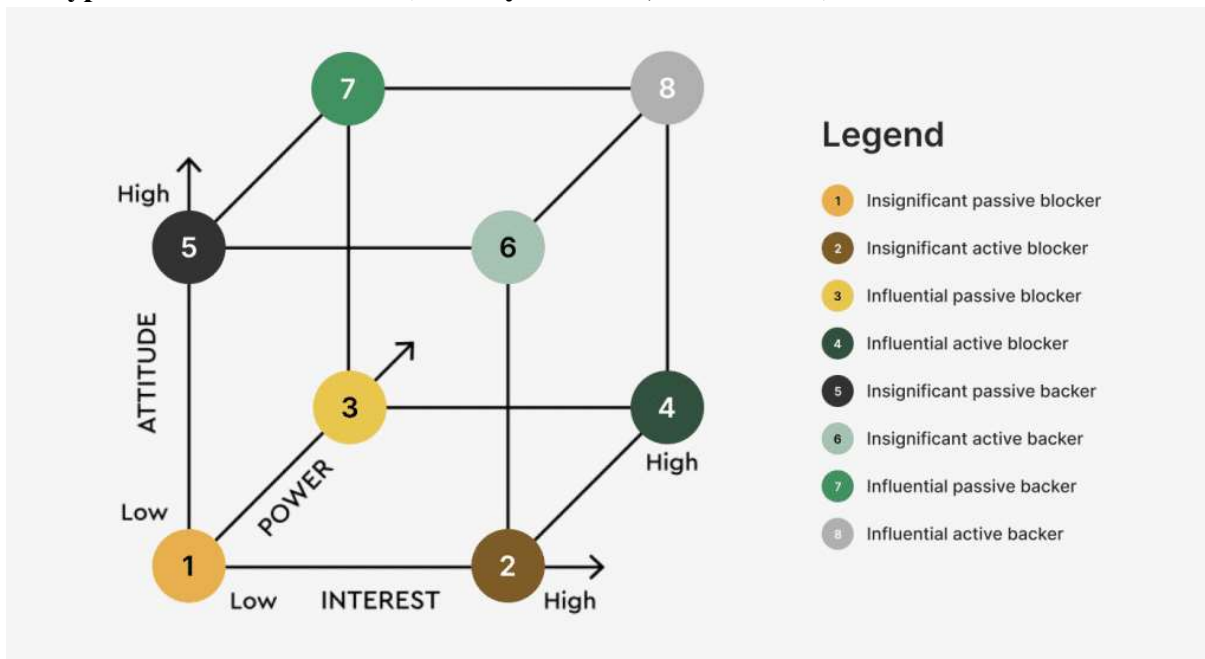
Източник: solitaireconsulting.com

⁸ Power-influence-interest grid

⁹ Stakeholder cube

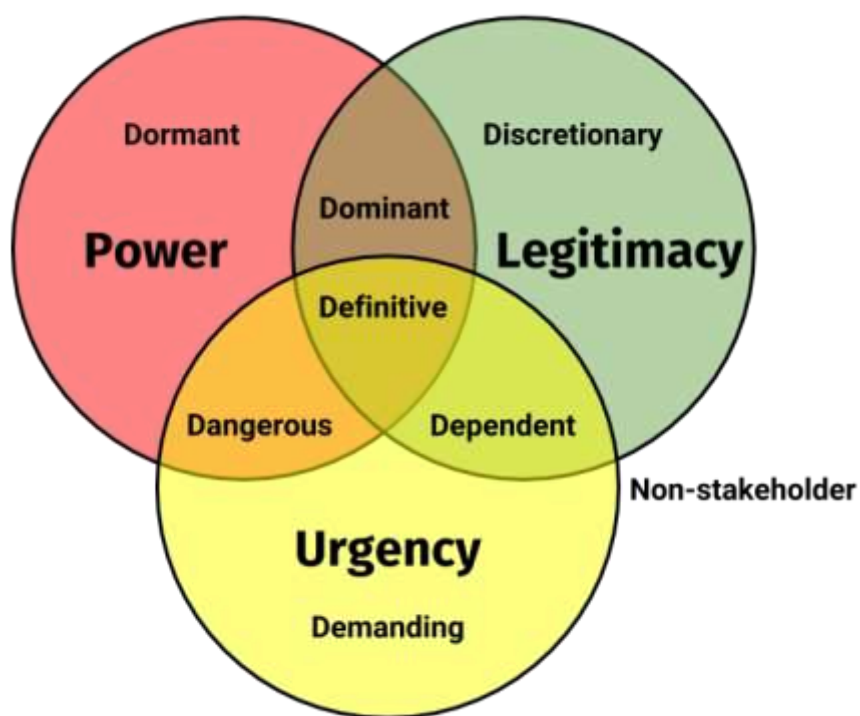
¹⁰ Salience model

Фигура 2. Stakeholder cube (Murray-Webster, Simon 2006)

Източник: zen8labs.com

Фигура 3. Saliency model (Mitchell et al. 1997, 874)

Източник: deepfriedbrainproject.com

В контекста на изложените наблюдения, бяха поставени следните изследователски въпроси:

- Съществуват ли фактори, които влияят върху първичното определяне на заинтересованите страни?
- Могат ли да бъдат изведени устойчиви променливи при първичното определяне на заинтересованите страни, приложими за максимално широк спектър от проекти за икономическо развитие?

МЕТОДОЛОГИЯ

Дълбочинни интервюта

При проучване на мнение на специалисти, които трудно могат да бъдат събрани на едно място по едно и също време се прилага използването на дълбочинни интервюта като част от наличния инструментариум на качествените изследвания. Те са форма на свободна интеракция по общо определени теми между интервюер и респондент при наличие на слабо структурирани изследователски въпроси (Желев [Zhelev] 2007). Изборът на този метод за събиране на данни се обуславя от два фактора – избор на групите респонденти и поставените изследователски въпроси. За извеждане на фактори за ранно определяне на стейкхолдърите, авторът избира две групи респонденти. **Първата е инвеститорската група**, представена от изпълнителни директори и/или служители на високи ръководни позиции. **Втората група е институционалната група**, представена от служители на институции, вземащи решения по издаване на разрешителни и/или финансиране на проекти за икономическо развитие. Интервютата са проведени в периода април – май 2024г.

Двете групи участват активно в процесите на реализация на инвестиционни проекти за икономическо развитие, но от различна перспектива. Обобщените резултати от двете групи респонденти следва да дадат пълна картина за факторите, влияещи върху определянето на заинтересованите страни без да измерят обаче тяхната релевантност.

Анализ

Мисловните карти са ефективен метод за събиране и анализиране на данни от качествени изследвания. Те са подходящи при управление на данни от интервюта в интердисциплинарни и многостранни изследователски проекти (Fearnley, 2022).

Обобщението чрез мисловна карта на резултатите от дълбочинните интервюта на двете дефинирани групи респонденти съставя списък с фактори, влияещи върху ранното определяне на стейкхолдърите, разгледани по-нататък.

Резултати

Резултатите от направеното проучване са представени в приложеното Изображение 1. Тринадесет фактора, влияещи за определяне на стейкхолдърите бяха обобщени на база дълбочинните интервюта на двете групи респонденти – представители на бизнеса (инвеститори) и представители на институциите.

Изображение 1: Мисловна карта на факторите, влияещи при идентифициране на заинтересованите страни при проекти за икономическо развитие в резултат от проведени дълбочинни интервюта за целите на настоящата статия.

Изведените фактори са както следва без целенасочена подредба:

1. Имидж на инвеститора (принадлежност/собственост).

Респондентите определят имиджа на инвеститора като важен фактор при определяне на заинтересованите страни, в това число и неговата принадлежност, визирайки произхода, имиджа на собственика/компанията майка. Производителят на цимент „Девня Цимент“ АД (до 2023 с това име) е собственост на германската група „Хайделберг Материълс“. Това, според респондентите, има различна имиджова тежест в сравнение с името Алексей Петров, собственик на ЗК „Левинс“ АД до 2010.

2. Прецишен опит на обществеността.

Прецишен опит на обществеността с проекти за икономическо развитие. Общественото мнение относно процеса на реализиране на даден проект, като респондентите определят както наличието, така и липсата на прецишен опит за фактор.

3. Имиджов рейтинг на местната власт.

Доверието или недоверието в местната власт оказва влияние върху обуславяне на общественото мнение. Според респондентите това оказва значително влияние върху определяне на заинтересованите страни като често в по-малките населени места служители на местните институции се явяват и неформални лидери на общественото мнение.

4. Високорискова технология.

Степента на технологичен риск също е отличена от респондентите като фактор, влияещ върху определяне на стейкхолдърите.

5. Относителност на темата.

Дали сферата на проекта засяга пряко обществения живот и дали ще доведе до промени в него. Тук са споменати и случаи на специализирани теми като орнитологията. Макар и дадена организация да е активна в друга област на страната, чувствителен проект като изграждане на вятърен парк например би активирала подобна организация. Тоест темата е относителна към дейността на конкретната организация.

6. Брой общини в обхвата на проекта.

Териториалният обхват влияе върху механизма на издаване на разрешителни. Така ако проектът включва две общини от една и съща област, някои от разрешителните се разглеждат от Областна управа, а ако обхваща две и повече области – съответното министерство. Ако обаче проектът се реализира в обхвата само на една община, редица решения зависят само от съответния общински съвет.

7. Геолокация.

Респондентите определят геолокацията като носител на съответни характеристики, които представляват фактор за определяне на заинтересованите страни.

8. Близост на други инвеститори.

Борбата за ресурси и изострената чувствителност на обществеността в региони с висока индустриална концентрация се отличават от респондентите като фактор за определяне на стейкхолдърите.

9. Политическа принадлежност.

Политическата принадлежност на даден регион влияе значително върху активизиране на обществеността и обратното.

10. Наличие на лидери на обществено мнение.

Активността на отделни личности, превръщайки ги в лидери на обществено мнение също е определена от респондентите като важен фактор при обуславяне на нагласите.

11. Очакван социален принос на инвестицията.

Осигуряване на работни места, изграждане на инфраструктура, решаване на конкретни обществени проблеми и други са обобщени като очакван социален принос на инвестицията.

12. Познатост на сферата / технологията.

Доколко сферата/технологията, заложена в дадения проект е позната на обществеността.

13. Екологична чувствителност.

Доколко даденият проект има екологично чувствителен характер и в каква степен.

ИЗВОДИ

Изведените резултати категорично потвърждават наличието на фактори, които влияят върху определяне на заинтересованите страни и отговарят на първия изследователски

въпрос „Съществуват ли фактори, които влияят върху първичното определяне на заинтересованите страни?“.

Авторът определя, че вторият изследователски въпрос следва да бъде обследван чрез количествено проучване за извеждане на устойчиви променливи и определяне на нивото на релевантност на изведените фактори.

И двете групи респонденти потвърждават важността на определяне и работа със заинтересованите страни, с което валидират цели 1 и 3 от точка 2. Резултатите от цели 2 и 4 са обобщени в Изображение 1 от точка 4 (цел 5).

Изследователска цел 6 следва да бъде разработена по-обширно чрез количествено проучване, което да доведе до извеждане на методология за ранно определяне на заинтересованите страни при проекти за икономическо развитие.

CASE STUDY: ВЯТЪРЕН ПАРК „ДОБРОТИЧ УИНД“, CWP GLOBAL

Значението на разбирането на потенциала на заинтересованите страни е илюстрирано в различни случаи, при които неадекватното разбиране на заинтересованите страни е довело до сериозни провали (Freeman, 2024).

През 2018 г. компанията CWP Global обяви инвестиционно намерение на стойност 1,2 милиарда лева за разработване на 79 вятърни турбини с планирана мощност от 519 MW в обхвата на общините Вълчи дол и Ветрино, област Варна. Проектът беше представен с наименованието „Добротич Уинд“. През юли 2023 г. дружеството обяви отказ от част от планираните вятърни турбини с мотивите „тенденциозно отношение от страна на местната власт и организирана клеветническа кампания“ според официалното прессъобщение, публикувано на страницата на проекта (dobrotichwind.com) и отразено в медиите. През април 2024 г. CWP Global обяви цялостно замразяване на инвестицията с официално изявление от Димитър Енчев, Съосновател и член на борда на директорите на CWP, с мотивите, че на местно ниво действа организирана група, която провежда кампания срещу проекта с обосновката, че той пречи на местната общност (Интервю на Димитър Енчев пред business.dir.bg от 10. май.2024 г.¹¹).

Налице е пренебрегването на няколко фактора, идентифицирани от проведеното проучване в настоящата статия при ранното определяне на заинтересованите страни: **Близост до други инвеститори, Наличие на лидери на обществено мнение, Предишен опит на обществеността, Екологична чувствителност, Политически нагласи.**

Анализирайки изброените фактори, става ясно, че атракционът „Исторически парк“ и лидерът на обществено мнение Ивелин Михайлов са поотделно и като съвкупност, заради свързаността си, първоначално неидентифицирани като заинтересовани страни при обявяване на проекта „Добротич Уинд“. Това е доказано от липсата на всякакви комуникационни следи по отношение на общи активности или интеракция, потвърдена както от инвеститора, така и от Ивелин Михайлов и други представители на „Исторически парк“ в множество публични изказвания.

¹¹business.dir.bg/energien-pazar/dimitar-enchev-vse-po-chesto-shte-vizhdame-nulevi-i-otritsatelni-tseni-na-elektroenergiyata

Казусът „Добротич Уинд“ е нагледен пример за непълно идентифициране на заинтересованите страни и изключването на ключови лидери на мнение от първоначалната стратегия за обществено приемане. Взимайки предвид факторите, влияещи за първичното определяне на заинтересованите страни, идентифицирани в тази статия, замразяването на проекта, поради имиджови проблеми, би могло да бъде избегнато, счита авторът.

БУНТЪТ СРЕЩУ ПЕРКИТЕ

Изображение 2: Карикатура от изданието „Красиво Ветрино“, изобразяваща мнението на лидера на обществено мнение Ивелин Михайлов относно планираната инвестиция за изграждане на вятърен парк на „Добротич Уинд“ АД, част от CWP.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С навлизането на социалните мрежи и начина, по който поколенията X, Y и Z Gen се информират, определянето на заинтересованите страни стана все по-трудно от една страна и все по-наложително от друга. Инвеститорската среда е изправена пред предизвикателството да планира своите маркетингови комуникации по начин, устойчив за различните етапи на реализация на даден проект за икономическо развитие. Освен държавните институции, роля играят и европейските, макар националните специфики на обществените нагласи да остават строго определящи.

В контекста на важността на темата, ранното определяне на заинтересованите страни и изработването на работеща методика за това остава тема, която не е обследвана задълбочено в научната литература.

Извеждането на основни фактори, за определяне на стейкхолдърите е първи етап за постигане на това, като авторът счита провеждането на количествено проучване за извеждане на методология за наложително.

Приложение 1:

ДЪЛБОЧИННО ИНТЕРВЮ С ЛИДЕРИ НА ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ / ИНВЕСТИТОРСКО НИВО

1. Общи въпроси

- Разкажете ни накратко с какво се занимавате?
- Колко години стаж имате на ръководни длъжности?
- Ръководили ли сте в последните 10 години реализацията на проекти за икономическо развитие (големи инвестиции)?
- Ако да, в кой сектор?
- Компанията, в която работите/ръководите част ли е от международна структура/група?

2. Роля на ангажираността на заинтересованите страни

- Как оценявате ролята на ангажираността на заинтересованите страни (stakeholder engagement) при реализацията на проекти?
- Организацията, която представлявате работи ли постоянно със заинтересованите страни или само на проектна база?
- Ако е само на проектна база: Кога стартирате работата със заинтересованите страни в етапа на реализация на даден проект?
- Ако е постоянно: Правители ли допълнителни усилия по отношение на ангажираността на заинтересованите страни преди/по време на нова инвестиция или продължавате с обичайната си стратегия?
- Как определяте заинтересованите страни? Класифицирате ли го някакъв начин?
- Колко често и по какъв начин актуализирате списъка със заинтересовани страни, с които работите?

3. Обществено мнение, медийно отразяване и работа с институциите

- Правили ли сте външни проучвания за определяне на заинтересованите страни и общественото мнение?
- Ако да – на кой етап от проекта? Повтаряли ли сте проучването на следващ етап?
- Влияе ли според Вас и до каква степен качеството на ангажираността на заинтересованите страни при обуславянето на общественото мнение?

- Влияе ли според Вас и до каква степен качеството на ангажираността на заинтересованите страни при обуславяне медийното отразяване за даден проект/инвестиция?
- Било ли е затруднявано, забавяно или отменено реализирането на даден инвестиционен проект заради обществено мнение, заинтересовани страни и/или медийно отразяване обобщено?
- Ако да и можете да диференцирате причината, моля посочете.
- Повлиявала ли е работата (или нейната липса) със заинтересованите страни при работата с институциите, изразяваща се в забавяне на документация, допълнителни въпроси, обществен натиск?

4. Лични впечатления

- Какво бихте отбелязали като лоша/добра практика (може и с конкретен пример) за ефективна работа със заинтересованите страни от Вашата практика? (тук може отговорът да не е свързан с Вашата конкретна компания).
- До каква степен ролята на заинтересованите страни е нарастнала/намалела за последните 10 години?
- На какво се дължи това спрямо Вашия предходен отговор?
- Бихте ли отправили съвет/критика за работата със заинтересованите страни при реализацията на големи инвестиции?
- Повлиява ли екологичната чувствителност на даден проект реактивността на заинтересованите страни?

ДЪЛБОЧИННО ИНТЕРВЮ С ЛИДЕРИ НА ОБЩЕСТВЕНО МНЕНИЕ / ИНСТИТУЦИОНАЛНО НИВО

1. Общи въпроси

- Разкажете ни накратко с какво се занимавате?
- Колко години стаж имате в общественния сектор?
- Били ли сте пряко или косвено оценител/координатор/администратор при реализацията на проекти за икономическо развитие (големи инвестиционни намерения)?
- Ако да, в кой сектор? Имате ли профилиране?

2. Роля на ангажираността на заинтересованите страни

- Как оценявате ролята на ангажираността на заинтересованите страни (stakeholder engagement) при реализацията на проекти?
- Проявява ли интерес обществеността към инвестиционни намерения на бизнеса?
- Получавали ли сте сигнали/мнения относно обявени инвестиционни намерения?
- Как оценявате работата на инвеститорите със заинтересованите страни? Моля, коментирайте позитиви и негативи страни/мнение.
- Влизате ли предвид общественото мнение при съставяне на Ваша преценка/мнение по отношение на инвестиционни проекти?

- Как получавате обратна връзка за мнението на заинтересованите страни? От медиите, от тях директно или по друг начин?
- До каква степен ролята на заинтересованите страни е нарастнала/намалела за последните 10 години?
- На какво се дължи това спрямо Вашия предходен отговор?
- Влияе ли според Вас и до каква степен качеството на ангажираността на заинтересованите страни (работа на инвеститора в това отношение) при обуславянето на общественото мнение?
- Влияе ли според Вас и до каква степен качеството на ангажираността на заинтересованите страни при обуславяне медийното отразяване за даден проект/инвестиция?
- Било ли е затруднявано, забавяно или отменяно реализирането на даден инвестиционен проект заради обществено мнение, заинтересовани страни и/или медийно отразяване обобщено?
- Има ли, според Вас, разлика при влиянието на общественото мнение в различните региони на Европа ако сте активни извън България?
- Препоръки към инвеститорите за работа със заинтересованите страни?
- Кои са факторите (моля, избройте), които влияят в най-голяма степен на заинтересованите страни?

БИБЛИОГРАФИЯ

- Awa, H., Etim, W., Ogbonda, E. (2024) Stakeholders, stakeholder theory and Corporate Social Responsibility (CSR), DOI: 10.1186/s40991-024-00094-y
- Bourne, L. (2018) Stakeholder Relationship Management, 4-10.
- Castro, M., Klajnberg, P., Barcaui, A. (2024) The impact of stakeholder distance in the relationship between stakeholder-oriented governance practices and project success, DOI: 10.5772/intechopen.1004895.
- Dathe, T. (2024) ESG Stakeholders, DOI: 10.1007/978-3-031-52734-0_9.
- Dmytriyev, S., Freeman, R. (2023) R. Edward Freeman's Selected Works on Stakeholder Theory and Business Ethics, 61-88.
- Fearnley, C. (2022) Mind mapping in qualitative data analysis: Managing interview data in interdisciplinary and multi-sited research projects, DOI: 10.1002/geo2.109.
- Flanders, T. (1911) Speakers give sound advice, Syracuse Post Standard.
- Freeman, R. E. (1984) Strategic management: A stakeholder approach, Boston, Pitman.
- Häberlein, L., Hövel, P. (2023) Report on Stakeholder Mapping and Engagement Strategy, DOI: 10.5281/zenodo.8421915
- Krkač, K. (2011) Stakeholder Mapping, 1-7, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-02006-4_353-1

Popkova, A. (2023) Stakeholder Mapping For Social Entrepreneurship Projects, DOI: 10.31857/S020736760025552-6

Poplawska, J., Labib, A., Reed, D., Ishizaka, A. (2015) Stakeholder profile definition and salience measurement with fuzzy logic and visual analytics applied to corporate social responsibility case study, DOI: 10.1016/j.jclepro.2014.10.095.

OECD (2012) Better Regulation Practices across the European Union, 120-126

Ruiz, S., Romero, S., Fernandez-Feijoo, B. (2020) Stakeholder engagement is evolving: Do investors play a main role, DOI: <https://doi.org/10.1002/bse.2674>

Tattersall, C., Powell, J., Stroud, J., Pringle, J. (2011) Mind mapping in qualitative research, 107(18), 20-22.

Желев, С. (2008) Маркетингови изследвания, 77-100 [Zhelev, S. (2008) Marketingovi izsledvania, 77-100].

SOME MISCONCEPTIONS THAT HINDER THE DEVELOPMENT OF YOUNG PEOPLE FOR FULL AND MEANINGFUL YOUTH PARTICIPATION

Liliya Elenkova¹, University of National and World Economy, Sofia

Abstract

The article is dedicated to some misconceptions that modern society and its systems create among young people and how this affects their active and meaningful participation. The research interest was provoked by a series of observations while the author works with young people as a youth worker, researcher and lecturer in the field of youth policy. This experience outlined the mix use of certain notions that are indicative about confusions either at the level of the terminology or rather is a manifestation of deficit of knowledge of youth policies as public policies. The study takes active and meaningful youth participation as its object, and the various contemporary misconceptions of the mentioned below aspects and their respective impact as its subject of study. Its main goal is to clarify and harmonize the understanding of key issues that today's society constantly raises and to discuss how misconceptions directly affect and influence, most negatively, active and meaningful youth participation. This will improve the understanding of the role of the younger generation in various processes, as well as improve intergenerational dialogue and create a better environment for the development of teams, organizations and communities and their management.

Key words: youth participation, critical thinking, intergenerational dialogue, leadership.

INTRODUCTION

This article was inspired by a meeting with young people at the end of 2022 and my participation in a discussion panel where we had to comment on challenges to active and meaningful youth participation. As a youth worker, trainer, researcher and lecturer in the youth field, I have the opportunity to interact with many young people for the past 15 years. This article adds to my other observations during various meetings, both with young people and with older people, whether or not in professions working with young people. What struck me was the repeated for the past 5 years "nowadays knowledge is everywhere" not only at national but also at European level. In the same way, artificial intelligence is defined as intelligence, and so far, it is simply a machine for rapid data processing.

Paradoxical to this is the demand to simplify the language so that communication can flow more easily. If knowledge is everywhere, why simplify the conversation at all, even to the contrary. This sentence is often said when discussing the digital world and its possibilities of

¹ Liliya Elenkova is an assistant professor in the Department of Industrial Business at the University of National and World Economy. Holds classes on "Management of human resources". She is also a part-time lecturer in the Department of Public Administration of the Faculty of Philosophy, SU "St. Kliment Ohridski" with the discipline "Youth participation and youth projects". PhD in Political Science, author of a book "Development of Youth Policy in Bulgaria after 1989".

access. In my attempts to make a clarification that knowledge is something different from access to information, I did not meet much understanding. It is also interesting that my point of view and opinion as different is rather neglected than contributing to the creation of an objective reality. Even more worrying is that much more attention is paid to the opinion of the situational leader as objective truth, rather than seeking objective truth as such. It seemed to me necessary to discuss these issues by presenting different theoretical positions and questions that we can discuss in more depth.

The research uses methods such as desk research, observation, analysis, and inference to achieve the objectives it sets for itself. The study takes active and meaningful youth participation as its object, and the various contemporary misconceptions of the mentioned below aspects and their respective impact as its subject of study. Its main goal is to clarify and harmonize the understanding of key issues that today's society constantly raises and to discuss how misconceptions directly affect and influence, most negatively, active and meaningful youth participation. It provides answers to the following questions: a) what is information and what is knowledge, b) are there hierarchies in modern society, c) are all people good and why do we need other people, d) why do we not teach critical thinking in school, e) what exactly is leadership.

The importance of this article is essential in justifying the causes of some problems in public, organizational and interpersonal communication. It will also help to improve the understanding of the role of the younger generation in various processes, as well as improve intergenerational dialogue and create a better environment for the development of teams and communities.

THEORETICAL OVERVIEW OF THE YOUTH PARTICIPATION

I will first introduce what is meant by active and meaningful youth participation. This article will not focus on youth political participation which can be understood as the active, voluntary engagement of young people from their citizen perspective in any activity that shapes, affects, or involves the political sphere (Barta, Boldt and Lavizzari, 2021). This is an aspect of youth participation. Also, I will not do a special theoretical review of the concepts on youth participation. For this purpose, we can refer to in-depth research on these issues by (Williamson, 1985, 2002, 2008, 2017; Kiilakoski 2020; Corney et al. 2020; Corney et al. 2021).

The Council of Europe Youth sector strategy 2030 resolves that the Council of Europe youth sector should aim at broadening youth participation, so that young people **participate meaningfully in decision-making**, on the basis of a broad social and political consensus in support of inclusion, participatory governance and accountability (COE, 2020). The definition of Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life says that “The active participation of young people in decisions and actions at local and regional level is essential if we are to build more democratic, inclusive and prosperous societies. Participation in the democratic life of any community is about more than voting or standing for election, although these are important elements. Participation and active citizenship are **about having the right, the means, the space and the opportunity and**

where necessary the support to participate in and influence decisions and engaging in actions and activities so as to contribute to building a better society.” The meaningful participation of young people is possible in an environment in which young people **can freely assemble and form, join and be active in associations or political processes. It refers to their active involvement in decision-making processes, policy development and other activities linked to democratic citizenship** (Deželan, 2023). Participation is linked to concepts such as engagement, empowerment, inclusion, citizenship, voice or agency. When participation is talked about, debated and promoted, we are talking about the nature of democratic decision making (Kiilakoski, 2020). **Active and meaningful youth participation means having influence and being responsible for decisions made that affect the lives of young people, being empowered.** In this aspect, young people are not seen as an object of political process, but as a subject, they are not victims, but active agents, architects of their lives. They are equal participants at the decision-making table with the **appropriate level of experience, knowledge, capacity and potential.**

Active and meaningful youth participation can also be seen as a form of a youth-adult partnership. “Partnership is about doing things together. It is about listening to everyone’s voice and taking different ideas seriously” (Have your say, 2015). Active and meaningful youth participation, of course, has different forms, but also different levels. As this **hierarchy** can be both internal and external. What do I mean by that? As can be seen different levels of commitment and requirements for knowledge and experience both within an organization or participation mechanism, and in processes that go beyond the specified forms. For example, the participation of young people in the municipal youth council (president, member, administration) may be different for each of them depending on the role they play and the responsibilities associated with it. Just as the involvement and the competences of young people in a local, national or international initiative are different. A clear difference can be made in the direct access to a mayor in a small town and a minister in a capital and the relevant participation mechanisms that will be provided for participation that brings together young people from one city and young people from the whole country. This in turn creates differences in both the number of participants and the cultural background and views (one city vs. many cities), which will also imply different interaction skills. complexity progresses at the international level, where knowledge of a foreign language is also acquired.

When we talk about active and meaningful youth participation, often the first association is Hart's ladder. Kiilakoski referred to Roger Hart’s (1992) ladder model of participation as one of the most obvious points of reference. He noted that Hart’s typology was a modified version of Shelley Arnstein’s ladder model, which in 1969 was used to describe adult participation. It is the belief and experience of the author of this text that Hart’s model still fulfils its original purpose as a beginning typology which helps us to look at the different roles children and young people can have in the decision-making process. But in 2008 Hart noted that the ladder was simply offered as a schema to bring a critical perspective to a subject that at that time altogether lacked one. Hart insists that there is no intention for it to serve as any kind of comprehensive evaluative tool and he offers some corrections to how the ladder has been interpreted. He suggests that the model should be seen not **as climbing the ladder, but as**

degrees or forms of participation. And the most important, he continues “there are different degrees to which children are allowed, enabled, and supported to initiate their own projects and make decisions in carrying them out with others. While a child may not want at all times to be the one who initiates a project, they ought to know that they have the option, and to **feel that they have the confidence and competence** to do so on occasion. Adult facilitators of projects should not be made to feel that they must always support their child participants to operate on the ‘highest’ rungs of the ladder, but they must manage to communicate to children that they have the option to operate with these ‘higher’ degrees of engagement.” The fact that the ladder was developed to serve in individualistic societies, which means that does not take into account collectivistic ones, where **young people are raised to see themselves as members from an early age.** This suggests that the model should be used not mechanically, but with cultural context in mind. But it makes clear that there are degrees of participation and these need to be taken into account when assessing young people's knowledge and skills for meaningful and active participation in processes.

Additionally, it may be noted that in the context of youth work, young people themselves have the right to refuse to climb the stairs or to consciously walk back down. As can be seen, these different degrees/forms of engagement require appropriate confidence and competence. It's not just climbing. Based on that, if a young people, encouraged by the environment, by simple ambition or something else, find themselves at the “last step”, but feel that they are not yet ready, the best they can do is to return to the level, form where they feel in place, stable and confident.

Here comes the important question of empowerment and what exactly it means and how it is understood by different sides. Harry Shier (2001) has developed the model to discuss the issues of empowerment and he questions the willingness of adults to actually share their power and give room for children and the youth to make an impact. Youth empowerment can also be seen in partnership building and collaboration with various stakeholders (Lansdown et al. 2018). Youth empowerment is not just about securing a seat at the decision-making table, mechanical power sharing. It is a process of developing the appropriate knowledge and skills to participate at different levels, this process includes both access to quality information, skills to critically interpret information, discussion skills with other participants and climb the ladder of competence.

In the following lines, I will present some aspects of life misconceptions, based on theoretical and practical information, which, in my opinion, have a serious impact on the full participation of youth today.

WHAT COULD MISLEAD ACTIVE AND MEANINGFUL YOUTH PARTICIPATION?

- confusing access to information with access to knowledge

Some authors (Tang et al. 2016) give a concise and tidy presentation of the difference between data, information, knowledge and intelligence: data is **know-what**, information is **know-why**, knowledge is **know-how** and intelligence is **know-when**. The understanding about datum is as a raw fact that is accepted as true, or which has sufficient supporting evidence to legitimize

that specification as being correct. Datum is a syntactic unit, it is about a noun. Data is the plural of datum. Often, a set of datum appears together under an organizing principle and it could be seen in a document. This provides context to a datum.

Information requires additional intellectual capital on the data. Data needs to be placed in context so that meaning can be derived and attached to it, after that information could emerge. “Information is a distinction that makes a difference” (MacKay, 1969). Information is semantic and holds meaning, which requires interpretation of data. This will provoke high-order cognitive ability to comprehend and express the meaning.

“Knowledge is the capacity for effective action from the use of information” (Senge, 2000). Knowledge has properties. Knowledge is sticky (Von Hippel, 1994). Knowledge without action remains latent. Knowledge gives the individual the capacity, confidence and ability to act, he/she will use it to achieve goals and objectives and this is the practical side of the knowledge.

Intelligence is a socio-cognitive capacity and it positions the person as part of a community. Intelligence is the ability to consistently apply good judgments **based on acquired knowledge** for appropriate action. The use of knowledge is goal-oriented, namely for forecasting, decision-making, utilization of scarce resources, anticipation of risks, achievement of planned results, monitoring and evaluation, etc. The ability to know what, when, and why an action is likely to benefit the actor or the community and what the consequences would be is a sign of intelligence.

Why it is important to explain the difference between these terms, especially between information and knowledge? Because there is misconception, especially in nowadays digital world, the hierarchy is lost, hence the corresponding concepts are largely lost. In the public sphere, it is often heard that knowledge is everywhere, that a person can access it at any time and therefore does not have to bother to memorize information. As it becomes clear, in addition to memorization, information, in order to become knowledge, needs to be interpreted and logically connected with existing knowledge (upgrading). Access to information is neither knowledge nor intelligence. Can you imagine a doctor who, during an operation, use his/her phone to check what he/she needs to do? The accumulation of knowledge leads to the development of the personality and the corresponding increase of the competences. Hence to ability for active and meaningful participation at different levels.

- the failure to understand that levels of active and meaningful youth participation require different levels of competence

Natural question is how young people develop these competencies so that they are well equipped to exercise power, to advocate, and to assert opinion. How we empower young people? It is not just to give power to someone, but to ensure that she/he could absorb all the aspects of that power and could transfer it in positive results. Following on from the previous point, how do we provide an environment with access to objective data, quality information, how this information is processed and turned into knowledge, and how intelligence has evolved.

The true empowerment provides the young person with the knowledge and skills to manage their position in a particular situation and how they interact most effectively with their environment. Agency is that ability to act with confidence, with awareness and understanding of the situation. It is ensured that the young person can make decisions about what and when to say, act or not act based on the information available to them and the consequences the action will cause, to be able to assess the impact it will have on other stakeholders and to predict their needs, interests and reactions, etc.

Following the Charter's Ladder of Participation is an interesting process, for example, how young people can move from a situation where they are "appointed to act and are informed" to a situation where "adults and young people share decision-making". Let's look at the first situation, participation is rather passive from the point of view of decision-making, but from the point of view of achieving results it is active. Regardless of the fact that young people have not made the decision about the goals, the implementation and the expected results, they are included and informed. However, they need to be equipped with the knowledge and skills to manage the implementation, as well as to develop the confidence that the result they achieve is the one that is expected. This is a significant experience. This experience is the basis for the development of both knowledge and intelligence. When you have already walked a certain path through mentorship and achieved a result, you gain a sense of accomplishment. This gives us reason to think again about how important it is to accumulate knowledge and develop intelligence through gradual practice and working with experienced adults. But there is a big BUT!

- some adults who offer opportunities to young people may actually only be pursuing their own agenda

An interesting question is how young people understand and distinguish which of the experienced adults are actually working for a shared environment of development and which of them use the potential of young people for their own progress and purposes. One of the great challenges of public governance is when private interests try to claim to be public. A possible solution (Dewey, 2000) is that private interests would be subjected to scrutiny by the "organized intelligence" of the community, their merits could be assessed through the lens of the common good. This interest must be formulated through open discussion and free debate, on which to base the solution of specific community problems. This is the spotlight of openness and transparency. But one of the most interesting and controversial aspects of Dewey's conception of the public interest as Marinov (2016) will note is "his conviction in the educational potential of reasoned democratic exchange of opinion, in the course of which citizens can not only achieve a broader horizon of their interests and sharpen their moral their sensitivity to large-scale public values, but also to improve their intellectual and communicative skills, necessary for constant effective participation in this process". Plato (1975) argues that a significant difference can be made by observing a philosophical soul, which is "just and gentle," and a non-philosophical soul, which is "unsociable and wild" from its youth. Kant (1974) believes that talents of the spirit such as *reason, wit, ability to judge*, or qualities of character such as *courage, determination, and constancy of intention* are in principle good, but can become "extremely evil and harmful" if the will that should drive

these qualities is not good. Overcoming the naivety that the world is as your family has explain it, for better or worse, is also part of youthful growth, development, and empowerment.

One of the big risks young people can take is to ask experienced participants to present things in a simplified way for them to understand. It is an automatic transfer and granting of power to the other experienced participant, relying on benevolence, integrity and conscience, qualities that not every participant automatically possesses. Active and meaningful youth participation apparently requires the accumulation of knowledge and skills in a specific area, advice from experienced adults, and the activation of critical thinking. Here another misconception arises.

WHAT COULD MISLEAD CONSTRUCTIVE CONVERSATION?

- *'I disagree' is not equivalent of a critical thinking*

Everyone has the right to agree or disagree, as well as to remain neutral on a certain topic or position. The question is how this expression of position is perceived, what is understood in depth. Regardless of the topic being discussed, such a statement should be accompanied by an argument that demonstrates critical thinking. This is of particular importance when it is part of a discussion or decision-making process at a public level, whether it concerns a local youth organization or a national coordination mechanism.

What is it critical thinking? Facione (2015) starts with the explanation that “it means good thinking, almost the opposite of illogical, irrational, thinking”. But he admits when we start to test our understanding further, it raises more questions. He exposes a summary of the core of critical thinking including six cognitive skills: interpretation, analysis, evaluation, inference, explanation, and self-regulation (Table 1).

Table 1. Summary of the six cognitive skills of critical thinking including

Cognitive skill	Explanation
Interpretation	is to comprehend and express the meaning or significance of a wide variety of experiences, situations, data, events, judgments, conventions, beliefs, rules, procedures, or criteria. Interpretation includes the sub-skills of categorization, decoding significance, and clarifying meaning.
Analysis	is to identify the intended and actual inferential relationships among statements, questions, concepts, descriptions, or other forms of representation intended to express belief, judgment, experiences, reasons, information, or opinions. Analysis includes examining ideas, detecting arguments, and analyzing arguments as sub-skills of analysis.
Evaluation	Is to assess the credibility of statements or other representations which are accounts or descriptions of a person's perception, experience, situation, judgment, belief, or opinion. Also to assess the logical strength of the actual or intended inferential relationships among statements, descriptions, questions or other forms of representation.
Inference	is to identify and secure elements needed to draw reasonable conclusions; to form conjectures and hypotheses; to consider relevant information and to

	reduce the consequences flowing from data, statements, principles, evidence, judgments, beliefs, opinions, concepts, descriptions, questions, or other forms of representation. Inference includes as sub-skills also querying evidence, conjecturing alternatives, and drawing conclusions.
Explanation	Is to be able to present in a cogent and coherent way the results of one's reasoning. This means to be able to give someone a full look at the big picture: both "to state and to justify that reasoning in terms of the evidential, conceptual, methodological, criteriological, and contextual considerations upon which one's results were based; and to present one's reasoning in the form of cogent arguments. The sub-skills under explanation are describing methods and results, justifying procedures, proposing and defending with good reasons one's causal and conceptual explanations of events or points of view, and presenting full and well-reasoned, arguments in the context of seeking the best understandings possible.
Self-regulation	Is the ability self-consciously to monitor one's cognitive activities, the elements used in those activities, and the results educed, particularly by applying skills in analysis, and evaluation to one's own inferential judgments with a view toward questioning, confirming, validating, or correcting either one's reasoning or one's results. The two sub-skills are self-examination and self-correction.

Resource: Facione (2015)

It can be seen that a response of agreement or disagreement is not sufficient to establish that a process of making sense of the received information has taken place. Having a conversation between two parties requires an understanding of what the other is trying to say, not just a primal reaction of confirmation or rejection. Decision-making, especially in the public sphere, must necessarily include processes of critical consideration of the information provided, development of alternatives, and prediction of consequences, formulate some thoughts and decisions. And we have our reasons for the final decision. In today's dynamic world, decisions must be made quickly and sometimes intuitively, but this does not mean that they are not based on **experience and expertise**. Experienced teachers, athletes, pilots, doctors, etc. can make very quick and very good decisions based on accumulated knowledge, skills and practice.

Modern integrative models of man decision making suggest thinking processes of our species is not the best described as a conflicting duality, as in "intuitive vs. reflexive," but rather one integrative functioning of two mutual supporting systems "intuitive and reflective"(Facione, 2015). These two systems - System 1 and System 2², of thought are present in all of us and can act in parallel to the process cognitively the questions we are over solving.

When at school or during non-formal learning practicing critical thinking begins with the question "what does the author want to say" and a primary interpretation and progresses through all levels of skills to understanding the place of the newly received information in one's own thought system. The best way to get an objective picture is for multiple participants

² System 1 is more intuitive, reactive, quick and holistic. So as not to confuse things with the notions of thinking in popular culture, cognitive scientists often name this system. System 2 is more deliberative, reflective, computational and rule governed.

to answer this question simultaneously in a group and comment on the same topic. This will show where the overlap is and avoid misconception.

- Disregarding a different point of view is missing a possible alternative

As it is well known, making an objective decision must be a choice between at least two alternatives, one of which is the current state. The two alternatives must be accompanied by an analysis and evaluation of possible risks, results, strengths and weaknesses, etc. This applies both on a daily, individual and professional, public level. When it affects public policies and decision-making processes with an impact on a community, the process is necessarily complex, expert, relative to a specific situation and stakeholders. Public policy analysis is a professional, expert, not just a political choice. As a result of the analysis, if it is considered better not to make a change, then this is the good decision. It is true to the specific situation and in terms of the values that are brought into the analysis and that correspond to the vision of the organization for which the analysis is being done. Analysis is a process that follows certain steps (Table 2) because it is more focused on practice, on the specific situation, on the localized problem and on decision-making.

Table2. Public policy analysis steps

Steps	Action	Results
First	Identification of the problem	Proves that it is a group problem, formulated as a shortage or excess that cannot be overcome naturally.
Second	Formulation of goals and criteria for evaluating alternative solutions	Formulating practical goals (what we want to achieve) and formulating values-related goals with an idea of what kind of society or community we want to be (what principles the policy should conform to).
Third	Development of alternative measures and forecast of consequences of their introduction	It represents the compilation of a list of possible solutions to the identified problem, while formulating the alternatives, reflecting on their consequences. A forecast is being made.
Forth	Choice of solution	Rational choice requires comparing the fit between the consequences of alternatives and criteria for achieving goals, seeking optimality through methods such as cost/benefit analysis and cost/goal analysis.
Fifth	Monitoring its implementation	A plan for accompanying evaluation of the policy implementation process is being created, which means creating indicators and sources of information for them.

Resource: Braykova (2003)

Following the meaning of decision-making both on a personal and public level, it stands out that another point of view, another possible solution, another alternative for evaluating and predicting the consequences increases the probability of a positive, effective and efficient

outcome. The choice is always between at least two things, which must be made after analyzing and evaluating the possible consequences and results. Active and meaningful youth participation will require high levels of knowledge to make objective decisions, to analyze public policies, and to interact with other stakeholders at a competent level.

WHAT COULD MISLEAD THE FULL DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY?

- *there is a competency-based hierarchy between people*

People are equal from the point of view of (human) rights and obligations, but from the point of view of accumulated knowledge, skills and competence, they can end up in completely different positions. An example in this regard can be both professions related to the exact sciences and those related to the individual development. The fact is that it is much easier to measure a competency hierarchy in architecture, construction, medicine, etc. Intuitively, when we need medical help, we look for a more experienced and knowledgeable doctor. Likewise, when we have a public problem, we should seek experienced and knowledgeable experts. And for knowledge to develop and be transmitted in an environment, this requires respect for the bearers of knowledge and openness to learning and perception. At the individual level, there is a difference in competence level between doctors, architects, politicians themselves, regardless of whether they graduated from the same class, work in the same hospital, studio, parliament, etc.

As mentioned, active and meaningful participation (of young people) in different levels of decision-making processes requires relevant knowledge and skills. We can imagine an organization in which, for example, five young people participate, acting at the local level and created to solve local problems. To a large extent, their knowledge and skills will cover project management, organizing initiatives and campaigns, volunteer activities. To a very small extent, they will participate in a decision-making process together with the local municipality, either because it will be beyond their interest, or beyond their capacity, or because there is no such mechanism. On a completely different level is the participation of young people in a national youth council or a European umbrella organization, such as European Youth Forum. Ideally, these organizations have an administrative body, the secretariat, and participation in the executive board of the organization will require skills related to the implementation of strategy and the use of its accompanying tools (plans, reports), lobby and advocacy for positions and changes in regulations to national and European authorities, gathering internal support for elections, etc.

The hierarchy can be both vertical, between the young people themselves, and horizontal, when interacting with other age groups in the decision-making process. It depends on the levels of competence and experience that everyone brings to the table. In today's world, as we mentioned above, young people have access to information. In this sense, adults are not the only source of information as before, but the accumulation of knowledge is through efforts and requires time and practice, this may be an advantage for experienced participants. Facilitating the process of understanding and harmonized perception requires shared work, interaction between members of the society who are “new comers” and who are “hosts”. To

clarify and avoid the slightest misconception, we are equal in human rights, but we are not equal in terms of the knowledge we strive to acquire, the skills and experience we will develop.

- *adding perspective enriches the conversation*

In the past, most societies were strongly divided and had separate and independent internal social dynamics and cultural characteristics. One of the serious challenges in today's global society is to maintain respect and understanding of these differences. Although this is a major societal topic of discussion, it is largely accepted that certain societies are more democratically advanced and their models should be followed. Thus, unconsciously or consciously, different positions that provide different perspectives are ignored and diversity preserved. An example in this regard is the perception of the role of women in a society, which, if viewed only from the perspective of a Western European community, it can be concluded that women in the previous century have been in a second position and special efforts should be made to its inclusion both in the labor market and in public life. But, if the position of women is freely discussed, for example, in Eastern Europe, a completely different picture can be seen. It is extremely important to maintain an objective approach that leads to the description of a real and not a desired reality. The approach must be respectful and include all possible aspects of a situation, depending on its scale.

As Todorov (2013) emphasizes, subordinating the principle of national sovereignty to the principle of universal governance and hence uniform approaches and criteria is an act that in itself creates inequality. It claims that this is how the world is divided into two groups - the rulers and the ruled, active party and beneficiary. That is why Todorov reminds that the international community in other times preferred another principle - acceptance of pluralism and the sovereignty of states, rather than imposing the same good everywhere. This, he says, is "the only principle compatible with the idea of equality between the parties." Imposing good by force is dangerous and does not always lead to the subsequent improvement of society, as examples can be cited from the Crusades through Nazi and totalitarian regimes to the war in Iraq, Afghanistan, etc.

The old lessons can still do a lot of good work today. If we consider that, from an institutional point of view, in modern political processes we rely on the distribution and independence of powers (judicial, executive, legislative). Checks and balances. At the level of society, however, the brakes on excessive ambitions must come **from the very complexity of society** in a democratic regime. This is found in the balance between many obligations and divergent interests that must be satisfied. The greatest enemy of democracy, as Todorov would say, is "**simplification, which reduces the pluralistic to a single thing and thus opens the door to the extreme.**" No subject, group can escape from the others, and so to escape from the general rule of limitation, this will lead to extremism. For example, the conversation about a certain social group should stay away from the possibility of segregation and extremism by separating it and bringing it into some special mode of existence, but remain in the whole of pluralism, respect and human relations between people. If we teach our young people to respect each other, to develop healthy and human relationships, trust, to understand that a

person is called to live in society, this will help much more understanding that people are different (in height, weight, beauty, by sexual preferences, etc.) and that in this difference and diversity we can discover the fullness of our own self. It becomes clear that simplifying the environment is the last thing young people should desire, and in fact, they should strive to develop the appropriate knowledge, skills and experience in constant interaction with other social groups, as well as avoid the temptation, which can lead to delusion, of imposing the idea of "more democratic".

- *each must govern himself/herself in a role and the place he/she occupies*

As Taneva (2005) explains leadership is about managing not others but yourself in a specific role. The peculiarity of today's time is that people are much more focused on manipulating people and situations rather than managing themselves. There are constant clichés (the sky is the limit, positive thinking, step out of your comfort zone, one learns from one's mistakes and etc) raining down to recreate a reality that is easy to conquer, you just have to learn the relevant rules - 10 ways to succeed in marriage, 7 habits of highly effective people, 5 ways to become the first in your career and etc. Trying to live life according to someone else's recipe for success is largely a misconception. In fact, the reality is much more complex and complicated. What can be seen is a gleeful refusal to develop competence, to show respect, integrity, critical thinking, optimism, yet infantile behavior is encouraged.

Last but not least, one of the biggest misconceptions is that leadership is about managing other people. The ability to master yourself in the various social roles you enter and exit in your daily life is essential for good leadership, but also good health and good social connections. For example, if you are a young person and you are elected president of a national or European youth organization, this will put you in a certain position. When you are in this position, you are the chairman, but when you are with your friends on a walk or party, you are the friend, not the chairman. Here, too, well-developed skills, respect to the others and good manners can help full development in both roles.

In fact, leadership is managing oneself in a role. This is not a desperate attempt to control people and the world through practical recipes that are constantly attacked by various media, "influencers", "opinion leaders", etc. We tell children's stories to children so that we can gradually introduce them to a complex and difficult world, in these stories there are two clear sides of good and evil, and at the end of the tale good wins. In normal human development, the young person should grow up and understand that this stage was an initial, entry level for real life, in which good and evil are not only external entities, but part of the inner world. The task of a person is to learn, to know, understand and develop their own potential, to work on their inclinations and their value compass, to go through their life without getting bitter and trying to be honorable.

Of course, leadership has its various manifestations, but good leadership is clear, it leaves behind a life - of an organization, of a community, of a country. Active and meaningful youth participation is a prerequisite for good leadership because it will constantly question its existence.

DISCUSSION

Let us now return to the relationship of these aspects to active and meaningful youth participation and how these misconceptions can affect the interaction between the various actors.

Nowadays, young people have constant access to information, or at least it is perceived to be information. A first challenge that can be highlighted, through the knowledge and skills of young people, is how to make sure that this information makes sense, that it is based on objective data and that it makes sense. The second challenge is the speed with which information can be replaced by information that is contradictory. Third, a given piece of information in a certain context may have meaning and relevance but have nothing to do with objective reality (For example: Cows are purple versus the cows on this chocolate bar are purple.)

Being young is not a sufficient condition for active and meaningful participation. It may be a matter of opportunity, it may be due to a lack of experienced participants, it may be because someone recommended someone, because we are favoring someone or encouraging the school's topper. There are many reasons for a young person to find themselves in a situation for which they are completely unprepared. He/she has not walked the path of his/her youth empowerment through the development of relevant competencies, but finds himself/herself in a situation that exceeds his/her capabilities. The consequences can be at least:

- first, strong frustration, because the other participants are not obliged to "train" or to "wait" for knowledge and skills to catch up;
- second, manipulation, because you do not have the necessary equipment to participate in the management of the situation;
- third, demotivation, because it will be difficult to achieve the overall set results.

But one of the most undesired outcomes of youth participation is the denial of such participation.

Let's delve more into the issue of a possible manipulation by more experienced participants. The participation of all stakeholders makes sense when all stakeholders deeply understand the topic under discussion, have something to contribute and do not hesitate to do so, i.e. they are not afraid of negative consequences. A stakeholder is not just a party that shows interest, it is a party that is interested because it possesses the relevant competence on the topic under discussion. As seen in the critical thinking section, interpretation is a matter of skills, but these skills are directly related to already acquired knowledge and experience. Therefore, every interpretation has a subjective beginning to a greater or lesser extent. When different people submit their interpretation, analysis, evaluation, conclusions, then the matrix accumulations can be seen. There are also general ideas about the discussed topic, which can be taken as objective. If a participant cannot fully represent his/her position, firstly, the picture will be distorted and a deficit will appear, secondly, a matrix accumulation will fall out. Metaphorically speaking, it is possible for the participant to voluntarily leave his field empty, which will at least be filled with the colors of the other participants. The more undesirable option is for the participant to be convinced that other people's colors are more beautiful and

essential to the picture instead of their own. Due to lack of knowledge and skills, out of shame of exposing themselves, out of insecurity due to lack of experience, etc., it is quite possible for them to agree. This position is clearly defined on Hart's ladder, but does not negate the responsibility that must be borne. **Participation is not just presence, participation is empowerment, empowerment is knowledge, skills and attitudes.**

Speaking of critical thinking and the skills it requires, I would like to draw attention to another misconception. Especially in Bulgaria, it is often heard that "critical thinking" is not taught in school. Due to the fact that this is a skill often mentioned as part of non-formal learning, it can lead to the confusion that the formal education system does not cover it. Yeah, not a separate subject titled "critical thinking" for sure. But the moment a literature teacher asks you "what does the author mean?" actually begins the exercise of one of the essential skills - interpretation. This can be any teacher who asks you, and you, what do you think is said in this text, how do you understand this statement, what do you think is behind this description, etc.

Furthermore, analysis skills are developed, which requires applying arguments and making connections between statements, concepts, experiences, grounds, etc. Assessing the credibility and relevant conclusions is also part of critical thinking skills. These skills are involved and practiced both in the formal education system and in non-formal learning. Youth participation, especially in decision-making processes that are preceded by writing down and accepting positions, by critical discussions, by projected assessments and conclusions, clearly requires and exercises critical thinking.

CONCLUSIONS

From what has been said so far, I think it is clear that in certain situations and at different points in time, participants in dynamic social (youth) processes develop and continue to develop knowledge, skills and attitudes. This also changes their position hierarchically. People are equal initially in their right to participate, but they are not equal in the "basket" they put on the table for that participation and what is in it. The other equality is in terms of respect, regard, trust, and this is reciprocally placed. Regardless of whether the topic is youth or other, both sides must step on a basic understanding of reciprocity and mutual interest.

To put it more clearly, young people are not important participants just because they are young, but because they are people and members of society and their opinion will contribute to a more complete and comprehensive picture. But the elderly are important, not only because they bring knowledge, experience and history, but also because they are a glimpse into the future. Every young person can look at his/her future through the eyes of other age groups. They will enjoy the same respect and acceptance that they themselves have given to older members of society. It takes good manners and self-confidence to treat those who know more with respect and start learning, rather than wondering how to stand out through vocal disrespect or rejection.

With the initial misconception I pointed out, that there is a perception that "knowledge" is everywhere through digital technology (and we don't need other people), we create a real possibility that it turns out to be "nowhere". We learn through reading, mentoring, sharing,

discussion, through communication, but most of all we learn in community because we apply what we learn in community. The human being is called to live with people, and intelligence makes sense in a human circle.

REFERENCES

Брайкова, Т. (2003) Публичните политики: подходи и методология на изследването и анализа, София, УИ „Св. Климент Охридски“. [Braykova, T (2003) Publichni politiki: podhodi i metodologiya na izsledvaneto i analiza. Sofia.]

Кант, И. (1974) Основи на метафизиката на нравите, София, Издателство „Наука и изкуство“. [Kant, I. (1974) Osnovi na metafizikata na nrravite, Sofiya, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“.]

Маринов, Ал. (2016) Между еволюцията и социалното инженерство, София. [Marinov, Al. (2016), Mezhdru evoluciyata i socialnoto inzhenerstvo, Sofia.]

Платон (1975) Държавата, София, Издателство „Наука и изкуство“. [Platon (1975). Dŭrzhavata, Sofiya, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“.]

Танева А. (2005) Лидерството – управление извън господство, София. [Taneva, A (2005) Liderstvoto – upravlenie izvan gospodstvo, Sofia.]

Тодоров, Цв. (2013) Интимните неприятели на демокрацията, София / Todorov, C. (2014) The Inner Enemies of Democracy, translated by Andrew Brown, Cambridge, UK and Malden, MA: Polity Press.

Barta O., Boldt G., Lavizzari A. (2021) Meaningful youth political participation in Europe: concepts, patterns and policy implications.

Corney T., Cooper T., Shier H., Williamson H. (2021) Youth participation: Adulthood, human rights and professional youth work, Children and society.

Corney T., Williamson H., Holdsworth R., Broadbent R., Ellis K., Shier H., Cooper T. (2020) Approaches to youth participation in youth and community work practice: A critical dialogue, Youth Workers Association.

Dewey J. (2000) Liberalism and social action. Amherst, Prometheus Books.

Deželan T, (2021) Youth Participation 2.0 Guidelines on young people’s participation, Council of Europe publication.

Hart R. (2020) Stepping Back from „The Ladder”: Reflections on a Model of Participatory Work with Children.

Kiilakoski T, (2020) Perspectives on Youth Participation, Youth partnership publication.

Lansdown G., Diers J., Haj-Ahmad J., Rusinow T., Sakurai Y., Friscia F. (2018) Conceptual Framework for Measuring Outcomes of Adolescent Participation. <https://participationpool.eu/wp-content/uploads/2020/05/Lansdown-G.-2018-Conceptual-Framework-for-Measuring-Outcomes-of-Adolescent-Participation.pdf>

MacKay, D.M. (1969) Information, Mechanism and Meaning, MIT Press, Cambridge.

- Senge, P. (2000) Reflection on a leader's new work: building learning organizations, MIT Press.
- Shier, H. (2001) Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations.
- Tang V., Yanine F., Valenzuela L. (2016) Data, information, knowledge and intelligence. Emerald Insight.
- Von Hippel, E. (1994) Sticky information' and the locus of problem solving: implications for innovation, Management Science.
- Williamson, H. (1985) Struggling beyond youth, Youth in Society N 98.
- Williamson, H. (2002) Supporting Young People in Europe: Principles, Policy and Practice Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Williamson H. (2008) Supporting young people in Europe: Principles, Policy and Practice , Council of Europe Publishing, vol. 2, Strasbourg.
- Williamson H. (2017) Supporting young people in Europe: Principles, Policy and Practice, Council of Europe Publishing, vol. 3, Strasbourg.
- Council of Europe (2015) Have Your Say, Manual on the revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life.
- Council of Europe (2015) Revised charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life 168071b4d6 (coe.int).
- Council of Europe (2020) Youth Sector Strategy, 2020-2030, 1680a0bb33 (coe.int).

GRAND STRATEGY AND POLICY

ЧЕШЪРСКАТА КОТКА: УСМИВКАТА НА АНГЕЛА МЕРКЕЛ СЛЕД ЕПОХАТА МЕРКЕЛ (ЕСЕ ВЪРХУ ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ ЛИПСАТА НА СТРАТЕГИЯ)

Тодор Танев¹, Софийски Университет „Св. Климент Охридски“

Резюме

Защитава се тезата, че епохата Меркел продължава да формира основните политики в Германия и ЕС след властта на Меркел, като причинява основните проблеми на съвременността в резултат на допуснатите стратегически грешки. Доказва се, че канцлерката не е била стратег, а ситуационен тактически бюрократ. Това означава, че тя просто управлява верига от последователни кризи без да успява да направи широкообхватни реформи, за да подготви страната си и ЕС за бъдещето. Така някои решения се оказват грешки, които поради стратегическия си характер не могат да бъдат поправени: политиката в стил „стокхолмски синдром“ спрямо Путинова Русия, политиката вследствие на синдрома „ГДР“ за неуправляемо отваряне на границите за икономически мигранти, политиката продиктувана от властния синдром за неутрализиране на „зелената“ опозиция, довела до унищожаването на германската ядрена енергетика и пр. Правят се предположения как политиките на Меркел ще действат върху развитието на европейските политики в близко бъдеще. Проблемите в ЕС влияят върху България, но няма исторически основания да влияят върху нейната европейска ориентация.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: Меркел; Германия; ЕС; стратегически грешки.

¹ Тодор Танев е професор в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, доктор на политическите науки. Преподавал е в много други университети. Автор е на 9 монографии и над 100 изследвания и статии. Съосновател и ръководител на катедрите по политически науки и публична администрация в Софийския университет. Бил е стипендиант на Фулбрайт и има 9 специализации в САЩ, както и в Холандия, Германия, Италия и Швеция. Интересите му са в областта на стратегическото управление в публичната сфера, политическата култура и държавността. Бил е министър на образованието и науката в периода 2014-2016.

THE CHESHIRE CAT: ANGELA MERKEL'S SMILE AFTER MERKEL'S ERA (AN ESSAY ON THE CONSEQUENCES OF THE LACK OF STRATEGY)

Todor Tanev², Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Abstract

It is argued that the Merkel era continues to shape the main policies in Germany and the EU after Merkel's rule, causing the problems of modern time as a result of the strategic mistakes made. It is proven that the Chancellor was not a strategist, but a situational tactical bureaucrat. This means that she has simply managed a chain of successive crises without managing to make wide-ranging reforms to prepare her country and the EU for the future. Thus, some decisions turn out to be mistakes that, due to their strategic nature, cannot be corrected: the "Stockholm Syndrome"-style policy towards Putin's Russia, the policy resulting from the "GDR" syndrome of uncontrolled opening of the borders to economic migrants, the policy dictated by the power syndrome to neutralize the "Green" opposition, which led to the destruction of German nuclear energy, etc. Assumptions are made about how Merkel's policies will affect the development of European policies in the near future. The problems in the EU affect Bulgaria, however there are no historical reasons for them to affect its European orientation.

Keywords: Merkel; Germany; EU; strategic mistakes.

Чешърската котка е измислица. Известна е с широката си усмивка. Тя е станала звезда в западния свят, след като е популяризирана от Луис Карол в „Алиса в страната на чудесата“. Авторът твърди, че името ѝ идва от един каменен релеф на ухилена котка, вграден през средновековието в английска църква, намираща се в северозападното графство Чешър.

Оттам и изразът на запад „сmee се като Чешърска котка“. С Чешърската котка оприличават ухилената гримаса на човек, чиито действия са целенасочено объркващи и енигматични.

Нещата са всъщност малко по-сложни. Чешърската котка има способността да се появява и изчезва когато пожелаете, а това е много сериозно качество. Усмивката ѝ изобщо не е знак че се смее, че е весела и добронамерена. Чешърската усмивка е израз на самодоволство от надхитрянето на другите, последвано от изчезване. В съзнанието на надхитрените остава само усмивката на победителя.

² Todor Tanev is a Professor at Sofia University "St. Kliment Ohridski", Dr.Sci. He has taught at many other universities. He is the author of 9 monographs and about 100 studies and articles. Co-founder and head of the Departments of Political Science and Public Administration at Sofia University. He was a Fulbright Scholar and has 9 specializations in the United States, as well as in the Netherlands, Germany, Italy and Sweden. His interests are in the field of Strategic Governance in the public sphere, Political Culture and Statehood. He was Minister of Education and Science 2014-2016.

Котката е доста умна и забавлява Алиса, като разговаря по „теми с философски нюанси“. Но нещата се усложняват, когато момичето се появява на игрището за крикет на самата Кралица на Сърцата и котката се материализира, поради което е осъдена на смърт. Тогава тя изчезва, оставяйки видима само главата си, което води до спор между Краля, Кралицата и палача, тъй като те не могат да обезглавят същество, което няма тяло. Естествено, главата се смее. Накрая не остава нищо освен усмивката. Това кара Алис да отбележи, че „често е виждала котка без усмивка, но никога усмивка без котка“.

Всъщност, легендарната котка се била появила по-рано в книга, публикувана още през 1788 г. в Лондон, озаглавена „Класически речник на просташкия език“. Там било записано: „Чешърска котка. Усмивва се като чешърска котка; Казва се за всеки, който показва зъбите и венците си, когато се смее.“

Усмивната гримаса добиват политиците, когато надхитрят някого. Те намират най-подходящата публика за това: самоподчинилото се отношение към станалото на надхитрените. Когато сме били измамани достатъчно много, ние сме склонни да отхвърлим всеки конкретен спомен за измамата.

Най-известният държавен секретар на САЩ Хенри Кисинджър обикаляше света от едно място на друго със същата „усмивка“ и нищо весело и смешно не последва след това. Кисинджър оформи историята на Студената война и стана най-могъщият архитект на източната политика на Запада. Неговото сложно наследство все още отеква в отношенията на всички с Китай, Русия и Близкия изток. След поредната си обиколка, оставяща сериозни последици, той изчезваше, но у всички се затвърждаваше все повече онази усмивка.

За Ангела Меркел някои хора са казвали преди време, че пускала самодоволната усмивка на Чешърска котка. Правела го винаги щом дочака другите да се омаломощят, след което казвала какво трябва да се върши, което другите всъщност и без това знаели. Излизло, че тя го е измислила. Било основното нещо, което вършела години наред. Изглежда усмивката ѝ е останала в съзнанията ни и днес, след като тя изчезна в пенсия. Тактическите грешки изчезват бързо, но стратегическите остават и държавникът, който ги е допуснал ги съпровожда с широка усмивка. Но може ли тя да се отнесе към „чешърската“ политическа гримаса?

Дали Ангела Меркел наистина изчезна тъй, както някога присъстваше навсякъде? Дали за нас не остана да витае усмивката ѝ?

Липсата ѝ вече няколко години повдига някои въпроси за времето, когато, обратно, присъстваше във всекидневието на всички. Беше ли Меркел добър или лош канцлер? Беше ли добър или лош фактически ръководител на Европейския съюз? Какво беше това нещо Меркел?

Меркел оглавяваше многократно класацията за най-влиятелна жена на годината на списанията *Forbes* и *Time*. Писаха и това, че е най-влиятелната жена в целия свят, не за годината. По време на канцлерския мандат я определяха като де факто лидер на Европейския съюз (ЕС). Това не може да бъде случайно.

Накратко, Ангела Меркел застана на държавния рул на 51 годишна възраст и навигира в продължение на цели 16 години Германия и, да си признаем, самия Европейски съюз. Хенри Кисинджър, известен с подчертан интерес към Изтока, бил казал прямо, по американски: „Когато ме питатхе „Кой е телефонният номер на Европа?“ аз отговарях: „Това е мобилният номер на Ангела Меркел.“

Тя бе отговорна за справяне с три глобални кризи, които избухнаха по време на този продължителен мандат. Това е финансовата криза от 2008 г., кризата с мигрантите от 2015 г. и, което днес се определя като най-важно – инвазията на Русия в Украйна през 2014 г. – т.нар. „война в Донбас“. Първите две кризи някак си стигнаха своя пик и вече не са чак толкова голяма заплаха. Но третата криза е неизмеримо по-силна. От нахлуване в Донбас тя се превърна в пълномасщабна война в Украйна. Как ще се развие по-нататък извън Украйна е неясно. Допуснатите концесии някога не бяха тактически пропуск. Затова кризата остана, задълбочи се, стана глобална и продължава да се развива години след като Меркел не е ръководител. Беше ли канцлерката твърде мека към Москва? Не окастри ли твърде много помощите за Украйна? Ако тя не беше блокирала членството на Украйна в НАТО през 2008 г., щеше ли да има война там сега?

Обичана или откровено мразена, за своите цели 16 години начело на най-мощната държава в Европа и ЕС (по този начин с въздействие върху България) си заслужава още

веднъж да претеглим крайните мнения за нейното ръководство, но от гледна точка на сегашното време, а не нейното. Тя напусна поста, но политиките ѝ тласнаха света в посока, от която няма излизане.

Случаят „Меркел“ е забележителен с тактическите си постижения и стратегическите си грешки. Тя бе осмият федерален канцлер на Германия, както и първата жена на този пост. Наложено ѝ се да внесе в политическия речник думата в женски род „канцлерка“ (Kanzlerin), която бе избрана за дума на годината в Германия през 2005-а.

Меркел се нареди в забележителната верига държавни ръководители, чиито решения отекват далеч зад границите на собствената им страна: Конрад Аденауер - Лудвиг Ерхард - Курт Георг Кизингер - Вили Бранд - Хелмут Шмит - Хелмут Кол - Герхард Шрьодер - Ангела Меркел. Каква авторитетна поредица наистина!

Падна ѝ се да управлява като първопроходец, а и в трудно време. Това са две проклетия, които могат да паднат върху държавен ръководител: първопроходец и трудно време.

А времето на следвоенната стратегия за европейско възкресение на страната ѝ, започнато от Аденауер, бе тъкмо приключило през 2005 година, когато тя пое нататък съдбата на Германия. Ангела Меркел е била наясно, че е дошло друго време, нова ера и за Германия, и за Европа, а и за света. Свършила беше Студената война. От немска гледна точка Германия се бе обединила. Приключена е била една епоха на неясноти, невъзможности и принудителни нелогичности в германското държавно управление.

Същевременно са възникнали ей така, сякаш от нищото, множество нови проблеми с международна значимост: финансовата криза от 2008 година и последвалата я криза в еврозоната, промените в климата, бежанският напор към Европа, конфликтът в Близкия изток с новото лице на тероризъм, а като капак и пандемията. Не може да се управлява напълно по старата партитура – това е било ясно за Ангела Меркел още в самото начало. Но може би е имало изход да се придържа към нея в тактическо отношение, без да променя стратегическата линия.

Пред канцлерката от първия ден е стоял вероятно и този най-важен въпрос: да се продължава ли стратегическата линия, наследена от предците на същия пост? За германски ръководител това тогава е означавало накратко да работи денонощно за европейското бъдеще на страната си. Всички преди нея да правили това: Германия сама и слаба в много отношения, жизненоважни за съвременния свят с неговите доминанти, като енергийни доставки, международен пазар, либерална демокрация, свободно движение на хора и т.н.

Големите процеси в Европа от 50-те и 60-те години (първото икономическо обединение на западната част на континента – Европейската икономическа общност (ЕИО), превърнало се постепенно в ЕС, датира от 1957 г.) са явен резултат от стратегическите действия на германските и западноевропейските ръководители веднага след войната и всички след тях по време на Студената война.

Стратегиите надживяват своите автори, защото за да направиш стратегия трябва първо да погледнеш отвъд своя мандат, отвъд своя биологичен живот и да действаш от тази

далечна перспектива. Такова е било времето след 1945 година и си е намерило правилните хора. Както е писал големият британски военен историк Базил Лидъл Харт, стратегия не е да спечелиш битка, нито верига от битки, нито войната. Стратегия е мирът след войната.

Мисля, че Меркел е взела решение преди да стане канцлер. Тя е била подготвена за него от Хелмут Кол, а и от цялото развитие около обединението на Германия, когато я назначават за министър в кабинета на Кол. Ангела Меркел е взела решение на продължи познатата и успешна линия – работейки за Германия, да работи точно толкова за Европа, за либералната демокрация, за високите идеали на немския хуманизъм. В това няма нищо лошо.

Но как изглежда то от гледна точка на стратегическото управление? Та нима стратегията не е тъй често обратното на видимата логика!

Канцлерката на Германия е пропуснала да забележи промяната в света, която настъпва тъкмо когато поема съдбата на страната си в ръце. А тази промяна е със стратегическо значение, а не просто поток от интересни събития. Един държавник е длъжен да прави разликата между тези две неща.

По средата на шестнадесетте години от канцлерството на Меркел започва Втората студена война. Това трябва да е било ясно през 2013 г. с издигането на Си Цинпин до върха на „поднебесния“ Китай – нещо, което няма как да не повлияе на света, веднъж случило се. Оставяме настрана въпроса кой е Си Цинпин – това са подробности. Но нещо със сигурност е започнало да се променя в тази държава, от която ще зависи световната политика по нов начин.

Предната 2012 г. Владимир Путин е премахнал ограниченията за мандатност на своята неограничена власт. Това е Русия, познатата и непознатата на света Русия. През 2014 г. Путин изрязва 7% от територията на суверенна европейска страна, Украйна. За някои стратегии отвъд Океана още тогава е било ясно, че това е само началото и че ще има война за продължение на започнатото, без да се вижда края му изобщо.

Кристално ясни са били вече сигналите, че международните норми нямат значение. Двете азиатски империи нескрито отварят нова страница в отношенията си с държави, с които преди това е било извън дипломатическите норми да се провежда подобна политика – сближаване със Северна Корея и Иран. Създал се е новият „неформален“, но явно враждебен на Запада алианс съюз на Китай, Русия, Иран и Северна Корея CRINK, изправил съвсем не без основания на нокти НАТО, тъй като обединява натрупани способности срещу традиционните западни демокрации. Как ще отговори Америка на това изцяло ново и трайно предизвикателство? Америка, която е за историческия момент най-силната почти във всичко световна империя?

Новото време рязко прекъсва без тържествен финал следвоенните стратегии и налага императивно да се създадат съвършено нови стратегии. Разбира се, стратегически вакуум не може да има, защото конкурентите не си разрешават такъв лукс. Като ръководител Меркел е имала някои стратегически идеи. Въпросът е в това, че не ражда адекватна нова обща стратегия, каквато три десетилетия преди нея е представлявало европейското обединение с полагане на Германия в неговия център, изградено върху денацификацията и европеизацията.

Какво да се прави сега, в началото на 21. век, с вече обединена Европа? Отговорът така и не се появява. Стратегиите на Меркел са от нисък калибър и не образуват ясна система. Стратегическият формализъм не може да бъде оправдание за ничия политика. Трябва да се уточни, че една дълбока, пълноценна, победоносна, ефикасна стратегия не е план за умело следване на по-силните ветрове, които веят по света. Такива стратегии са обикновено бизнес стратегиите, в които една фирма се съобразява ловко с условията от миналото, настоящето и предполагаемото бъдеще, като гледа да добави и нещо от себе си, нещо свое към всичко дошло отвън. Държавната стратегия не е следване, а създаване на бъдещето, към което други да се нагодят. Създаването на ЕИО не е предвидено от САЩ, нито от СССР, даже и Великобритания, която дипломатически умело твърди после, че всичко е било под нейния контрол. Ако казаното тук е вярно, следва трудният въпрос: Къде е германската стратегия след стратегията „Германия – център на една обединена западна Европа“, приключила с края на Студената война?

„Ще се справим!“ – с този девиз Ангела Меркел обаче се опитва да преодолее винаги всичко, включително дълговата криза от 2008 г., също и бежанската криза, която сама предизвиква, и пандемията, от която Германия излезе най-сполучливо, и Брекзит, и т.н. Канцлерът Ангела Меркел остана символ на стабилност в Европа, но всъщност ако се замислим повече на консервативно запазване на статуквото, а не динамична стабилност – „да останеш себе си, като се промениш заради промяната на обстоятелствата“.

Меркел я нямаше никаква в стратегическо развитие на стария континент, на който новото стратегическо начало беше начертал далечният ѝ предтеча Аденауер. Заради този пропуск Меркел се превърна в символ не на стабилност, а на нестабилност, макар и след като си отиде от поста. Хората късно видяха това, а мнозина още се опитват да

си затворят очите пред факта, защото той им е неприятен. Който няма стратегия се обрича на нестабилност – или на стабилност в неволното си положение на подчинен на обстоятелствата.

Безспорно е, че тя допринесе най-много за спасяването на Европейския съюз от разпад чрез решителна помощ на Гърция по време на дълговите кризи на тази страна. Меркел очевидно е разпознала вероятните последици от ситуацията и е осъзнала, че ако ситуацията не бъде овладяна, в Европейския съюз ще се появи трайна центробежна тенденция. А по времето, когато европейските държави заиздигаха барикади, за да препречат потоците от бежанци, Меркел направи доста смел ход, като заяви, че Германия ще приеме 800 000 търсеци убежище. Дали това е добро или лошо решение и от каква гледна точка – това е друг въпрос.

Колко високи стратегии са това ще каже историята. Но още отсега е ясно, че не са от ранга на общоевропейска гранд-стратегия на новото време.

Нейните последователни мандати бяха наситен със събития, които изискваха – и срещнаха – нейното невъзмутимо присъствие. Тъкмо тази устойчивост спечели на Меркел международна репутация за стабилност и равновесие. По този повод помня, че CNN коментираше: „Нейното управление се отрази много добре в политическо отношение както в Германия, така и на световната сцена ...“

Европейската бежанска криза се оказа голямо предизвикателство за партията на Меркел, Християндемократическия съюз (ХДС), и нея самата, а и за германската нация, но също за европейците.

Болката от бежанската криза, която доведе до възхода на „Алтернатива за Германия“, днес не е вече основен политически въпрос. Уви, остана обаче „Алтернатива за Германия“, проблем по-застрашителен от всякога, набиращ скорост като пожар. Толкова сериозна последица е вече въпрос на стратегическо недоразумение. Меркел, продължила с всяко свое действие политиката на големите стратегии на своята страна за просперитет, сигурност и бъдеще за Германия чрез сваляне на всяка граница между национална и европейска стратегия, сама ражда самоубийствения Франкенщайн на всичко това.

Имиграционните процеси са даже по-сериозни и неконтролируеми в съседна Франция, а и във Великобритания. Те не са германски патент. Но политическите последици в тези държави не са като в Германия, те не излизат като джин от бутилката, остават си на равнището на въпроса, който ги е породил. В Германия същото се превръща много бързо в централен проблем, а на недалечния хоризонт този проблем изглежда кошмарен по германски.

Защо тази крайно дясна партия наистина е ужас за много германци? Защо тя предвещава истински срив във всичко, което е било постигнато със следвоенното „германско чудо“? Защо една крайно дясна партия, каквито има и другаде, се превръща в истинско раково образуване за страната, която е най-пострадала от точно такъв вид партийност?

Причините са много и не могат да бъдат подредени по тежест, защото всяка една от тях е много сериозна:

- Във външен план „Алтернатива за Германия“ съсипва следвания стратегически път на тази страна. Тя води към отделяне на националната от европейската политика и по този начин поставя Германия в самоизолация. Нима през 20. век нацизма не направи точно това, да пререже всички жизнени връзки на тази държава със света. Равнището на амбиция на всяка преследваща собствена стратегия страна е винаги по-високо, отколкото е нивото на собствените ѝ ресурси – финансови, дипломатически, териториални, икономически, енергийни и т.н. Стратегията е стратегия тогава, когато е общностна, т.е. когато определя развитието на една страна в система от отношения със стратегически партньори. Крайнодясната партия парализира точно тези връзки – нещо, което историческата памет на германците ги кара да изживяват с искрена болка и страх.

- Във вътрешен план „Алтернатива за Германия“ следва най-разрушителната за всяко общество популистка политика (далеч не само реторика), насърчаваща интелектуално най-ограничените примитивно-консервативни слоеве да атакуват демократичното развитие. Германците знаят по-добре от всички народи накъде води това и колко пагубно е то за всичко, което три поколения са успели да натрупат.

- В политически план „Алтернатива за Германия“ е най-голямата спирачка пред спешно необходимата политика за демократична интеграция на тези, които и без това вече са пристигнали като мигранти. Сегрегирането им чрез проповядваната разделителна политика би причинило непоправими социални щети.

- В исторически план „Алтернатива за Германия“ е връщане назад тъкмо в миналото на нация, която най-малко от всички други нации следва да се връща към същността си на унищожител на всичко и най-вече себе си. „Алтернатива за Германия“ не е никаква алтернатива. Тази партия доказва в много кратък период, че не предлага конструктивни решения на националните проблеми, а тъкмо обратно – подрива онова, което е останало от следвания стратегически път към страж на европейската демокрация.

В Германия избирателите имат пълните основания все по-разгорещено и систематично да негодуват от имиграционните проблеми. Но истинският им гняв е от възхода на ултрадясното начало, което можеше да бъде предвидено, ако ръководството притежаваше стратегическо мислене.

Но не политикът-държавник, а администраторът-бюрократ е по-подходящ да бъде изследван сега, защото тъкмо той се бе изявил в лицето на Ангела Меркел. Изглежда с решенията си в течение на 16 години тя доказва, че е по-малко политик, отколкото и бюрократ. Никак не изглежда да е имала стратегическия поглед на Аденауер „Европа“ или политическия „изток-запад“ нюх на Бранд. Тя е започнала кариерата си без това да е поставена като цел на живота и продължила тъкмо като чиновник в приближения кръг на председателя на една, после на друга германска партия. Не като политик.

Хелмут Кол я познава в това качество – на сътрудник зад бюро. Но също и като човек от „изтока“, т.е. ГДР, който има качества да се занимава с партийна работа във водеща германия от запада. Масовата денацификация на Аденауер се провежда тъкмо чрез привличане постепенно на бивши нацистки бюрократи в изграждането на модерна

следвоенна Германия, което се оказва решаващо, многократно по-ефективно от това чужди съдии да съдят германци на нескончаем Нюрнбергски процес. Тази патентована политика се използва и от Хелмут Кол спрямо промяна в масовото съзнание на две поколения източногерманци, живели при стелинисткия режим.

Канцлерът Кол е този, който решава за Меркел, а не самата Меркел. Той решава да я премести от партиен бюрократ на политически пост на министър. Трябва му работлива, непретенциозна фигура на администратор и най-вече от бившата ГДР. Като за проверка той я назначава министър в непретенциозното Министерство на жените и младежта. Четири години тя изпълнява дадените ѝ функции. Кол пак печели на следващите избори, а тя е изпълнила точно неговия сценарий. Сега ѝ се полага по-отговорния пост в модерните времена – министър на околната среда. Отново четири години министър Меркел изпълнява своите партийни задачи.

След това обаче Кол губи поредните избори. (Това става след скандал, в който ще се намеси Ангела срещу своя ментор опазвайки чистотата на принципите.) Кол прави много странна и решителна крачка. Назначава я на много високия чисто партийно-политически пост главен секретар на партията, не друго. В деликатната ситуация, в която се намира Кол се нуждае от негов човек на възловото място, който не е участвал в партийните борби.

Постът Главен секретар е златната среда между партийност и администрация. Тъкмо това възлово политико-административно място ѝ осигурява малко по-късно избора на чист партийно-политически пост – председател на партията – след като мястото се овакантява по случайност. Спечелва го, защото е тиха и решителна, безропотна и властна, млада но с управленски опит, фигура от бившата ГДР но посочена от самия Кол. Цялата партия гласува тя да стане председател на ХДС. От чист администратор в политиката Ангела постепенно става все повече политик по стечение на обстоятелствата.

Сега вече, на 22 ноември 2005 г., в качеството си на партиен лидер, Меркел се превръща във федерален канцлер на Германия. Коалицията, която изборите ѝ поставят задача да поведе е сформирана в резултат на двумесечни преговори. Коалицията се състои от Християндемократическия съюз (ХДС), Християнсоциалния съюз (ХСС) и Германската социалдемократическа партия (ГСДП). Както често се случва в Германия, образувана е дясно-лява администрация, натоварена с провеждането на конкретни ресорни политики във всяка сфера на социалния живот.

Как всъщност минаха шестнадесетте години на нейното управление? Продължаваме да се питаме това без ясен отговор. Меркел никога не е заявявала какво иска за себе си в политиката. Сякаш винаги е слушала гласа на средноаритметичното в политическото обкръжение и се е ориентирала по него. С това канцлерката все ни връща в изходна позиция с все същия въпрос: как управляваше Ангела Меркел?

Любопитството ни днес се засилва от факта, че нито я виждаме, нито чуваме за нея повече. Къде ли живее? С какво ли се занимава? Какво беше нейното време?

Ангела не се е дематериализирала съвсем като котката на Алиса в страната на чудесата. Все пак, от време на време съседите я виждат случайно. Написала политически мемоари, които издаде наскоро. Но е дискретна в частния си живот.

Скромна ли е тя?

Ангела Меркел явно не се опитва да впечатли хората. Тя води учудващо скромен живот. Всякакви хора намират това за приятна черта, даже привлекателна, независимо от това дали я почитат или мразят като държавен ръководител.

Но, казват, като канцлер на Германия Ангела Меркел може и да е притежавала лична скромност, но не и скромност като политик.

Един германец ми каза най-обобщено това, което всички други по един или друг начин споделят по въпроса за педантичната ѝ скромност като човек: „Личното ми впечатление е, че тя всъщност никога не е искала да трупа черни точки в биографията си. Като млад учен преди своята политическа кариера, тя не си е позволявала да копира в собствените ѝ писания думи от нечии академични идеи без да отбелязва това с надлежен цитат. Винаги би поискала предварително разрешение и никога не би действала по незаконен и неморален начин. Ангела би се извинила на момента, ако случайно направи публично грешка.“

Ангела Меркел е особено известна с това, че не допуска нарушения както на правото, така и на етиката. Тя се пази като дявол от тамяна от възможни грешки в тези сфери, но не толкова съзнателно, колкото като твърдо вътрешно убеждение и натрупан опит в течение на целия живот.

Като знаем този ѝ характер, не трябва никак да се учудваме, че госпожа Меркел никога не би заблудила политик, особено политик, с когото иска да продължи да работи.

Съседи, които са живели близо до нея в Берлин отговарят неотменно по един и същ начин, попитани дали Ангела Меркел живее скромно. „Много скромно“ е техният неизменен отговор. А тя живее в апартамент със съвсем нормален размер в жилищен блок на повече от 100 години, строен за нормални хора, съвсем не в него да живеят канцлери.

Можем с основание да предположим, че Ангела кара стар Фолксваген голф. Това е самата истина.

Обича да хапва в китайския ресторант зад ъгъла.

Нерядко може да бъде открита да бута количката си с покупки в близкия супермаркет когато пазарува през уикенда.

Една моя позната живее в Берлин и има познат, който е съсед на Ангела Меркел. Срещал я е няколко пъти докато пазарува. Сама носи кошницата си, а съпругът ѝ бута пазарската количка. Ако ги нямало двамата охранители, тя едва ли щяла да бъде забелязана. И сама натоварвала покупките в багажника на „народната“ си кола. Служителите на касата я поздравяват приятелски, както и хората, които ѝ кимат. Тя говори с продавача в зеленчуковия отдел, който явно познава отдавна, за това кой сорт лимон дава повече сок при изискване. Това скромно ли е? Или просто нормално? Във всеки случай е много симпатично.

Купуване и готвене на храна... Тя е странно невнимателна. Закачила е чантата с портфейла на пазарската количка. В портфейла има пари, шофьорска книжка, дебитна карта и лична карта. Наоколо стърчи бодигард от службите без да има някаква полза от това. За джебчията се е появил шанс, от който незабавно се възползва. Шанс още повече, защото пазаруващите обръщат повече внимание на самата Ангела Меркел, отколкото на пазарската ѝ количка. Ангела забелязва проблема чак при касата. Бодигардът не носи пари в себе си, за да плати сметката. Още същият ден полицията потвърждава, че 67-годишна жена е подала лично сигнал за обикновена кражба...

И случката се разчува, защото доста хора на касата я забелязват. Питам се какво ли джебчията може да направи с откраднатата лична карта на Ангела Меркел?

Знае се, че госпожа Меркел не води луксозен живот, макар да се предполага, че заедно със съпруга си (професор по химия) със сигурност е имала брутен доход от доста над половин милион евро годишно по време на мандата. Работата е в това, че не знаем нищо със сигурност.

В Германия непрекъснато се рови в живота на някого. До момента обаче няма данни тя да притежава вила. Държи се повече от нормално на публични места, ако ги посещава въобще. Зависи как ще определим скромността. Струва ми се обаче, че Меркел оставя по-земно впечатление от Кол и особено Шрьодер-бизнесмена, който представлява Газпром пред Запада...

Говорих с един германец, който ми каза: „Не я харесвам особено, но знам, че няма да приеме дори химикалка, която ѝ предлагат като подарък.“ Не е известен и един случай, в който Меркел да се е възползвала лично в някаква ситуация. Освен възпитанието и характера си тя е крайно внимателна да не се натопи в някаква афера. Ангела живее скромно – скромно за нейния ранг, а не по принцип.

Познавачите казват, тя е дружелюбна, малко дистанцирана и делова, но услужлива, с фино чувство за хумор, без да е никак „снизходителна“. Например германец, срещнал я на уговорена среща за футболно събитие съобщава после, че бил сериозно изненадан в най-положителна светлина и даже възхитен от това колко приятна била срещата.

Същевременно Меркел е много известна сред политическите си колеги с това, че остава хладна и наглед безучастна в трудни ситуации. За мен това вече не е скромност. Вдигането на вежди когато някой задава неудобен въпрос е по-скоро пресмятане на ситуацията. Казват, че понякога, даже не съвсем понякога, в политически ситуации Меркел била арогантна. Но добре познавачите я не бъркат арогантността с нейното качество да бъде твърда в мълчанието си.

Как се чувства Ангела Меркел днес, какво прави?

С една дума – съвсем очевидно тя прави това, което винаги е обичала да прави.

Скромна като човек, днес богата като пенсионер? Има ли противоречие, за което да се закачи нашето любопитство?

Това зависи от това как определяме „богат“. Да кажем нещо твърдо за начало: нейната заплата като канцлер е била около 385 000 евро годишно, но не чисто, защото по закон върху тази сума е трябвало да плаща данък. Като германски държавен служител обаче тя е освободена от плащане на здравни и пенсионни осигуровки. Немската социална система е такава от много десетилетия.

Германските канцлери със сигурност не са бедни, но политическата култура в Германия преодолява (поне засега) нуждата да бъдеш богат, за да бъдеш избран.

За сведение президентът на САЩ получава „за услугите си по време на мандата“ възнаграждение в общата сума от \$400 000 годишно, което се изплаща на месечни дялове, както и допълнителна надбавка за покриване на някои извънредни служебни разходи от \$50 000 на година. Заплатата на американския президент не е била покачвана през последните 20 години. Може би германците са се ориентирали по

американците, когато някога са определяли „компенсацията“ на своя канцлер. Не са искали да правят впечатление на страна, която е забравила, че е победена.

Може да се предположи, че през годините, прекарани на поста канцлер, се е натрупала значителна сума, тъй като Ангела не е човек, който харчи пари излишно. Като се вземе предвид известния ѝ скромнен начин на живот, може да се предположи, че е вече милионер. Според по-сериозната немска преса сега тя получава 15 000 евро на месец пенсия. Осигурени постоянно са и 9 служители.

Така погледнато Ангела Меркел би могло да се определи като богата преди всичко от тези, които нямат никаква представа какво е да си държавен ръководител, особено на ключова държава в световната политика и икономика. Грешка е да се гледа клюкарски от собствената си камбанария. Ангела Меркел със сигурност е живяла и продължава да живее скромно, но, естествено, подобаващо за позицията си: например дрехите на този ранг служители надали са конфекция, а се шият по мярка, както и много други неща не са най-евтините и не са това, което средният германец купува и ползва.

От друга страна, Ангела Меркел всъщност не може да се определи като богата в сравнение с доходите на по-висшите страти на германското общество. Парите ѝ са несравнимо по-малко от банковите сметки даже на мениджърите на средни фирми, камо ли ръководителите на големи стопански организации. Техните доходи са в пъти по-високи от доходите на канцлера. Да не говорим за притежателите на такива фирми. По стандартите на своята страна Ангела не може да се счита богата макар че тя е носила и ще носи до края на дните си много по-висока отговорност.

Като политик същата Ангела Меркел е била всичко друго, но не и скромна. Не става дума за това, че се е обличала по-специално или е притежавала луксозни вещи. Не. Става дума за това, че не е била никак скромна като политик, който се стреми да контролира и най-малките подробности в държавата – от климата до висшата политика за сигурност.

В това отношение канцлерката на Германия е пълзяла по острието на бръснача на допустимото през цялото време. Немалко германци, а и европейци, обикновени хора или политически анализатори, считат, че в това отношение Меркел даже е прекалила. Те самите обаче изглеждат склонни да прекаляват, когато обявяват политиката ѝ чак за „арогантност“. Тази прекомерна квалификация използват като гориво за масова пропаганда навярно в ущърб на Германия – победената страна.

В родната Германия пък доста хора прекаляват по немски, като дават собствена оценка на водената от канцлера Меркел политика като 100% лоша. Това очевидно е пристрастно и невярно, като се вземат предвид постиженията, каквито безусловно са били налице. Ангела Меркел може да има слабости като държавник, но надали е подходящо да бъде обявявана за „жалък“ политик, обграден от „лакеи“ като Хайко Маас и почти всички нейни министри. Тук само маркирах изказвания по адрес на Ангел Меркел, които все още се повтарят в големи количества из социалните мрежи и сайтове в Германия.

Тук идва ред на въпроса какво е миналото на Ангела преди промените в 1989 г., **как се е формирала като личност в ГДР** и има ли това някакво влияние върху нея като

общогермански политик през останалия ѝ живот. С този аргумент се жонглира непрекъснато в Германия до степен, че трябва да се постави някаква граница на допустимото.

Ровещите се в случая Меркел не пропускат да сочат нейната т.нар. „социализация“, т.е. влиянието на ранните формиращи личността ѝ години в някогашната ГДР. Не пропускат години наред да изтъкват, че е била член на задължителната пионерската организация „Ернст Телман“ и на казионния „Съюз на свободната немска младеж“ (Freie Deutsche Jugend (FDJ), тамошният Комсомол), като че ли това е повлияло на който и да било член по някакъв начин с изключение на тези, които са търсили издигане в сталинистката система. Немската (леко завистлива) параноя стига дотам, че е изрочена снимка на Ангела „облечена в униформата на FDJ, което било „източногерманския комунистически еквивалент на Хитлерюгенд“ или „съветските пионери“, в компания „с други членове на номенклатурата на ГДР“ по време на държавен празник. Нима всеки, който е марширувал на някога задължителните манифестации непременно е бил убеден марксист? Пионерската униформа се приравнява на отдаденост на комунизма или нацизма! Една снимка!

Не пропускат да повтарят помежду си още нещо типично германско (без значение източно или западно) – че Ангела е била сред привилегированите в ГДР в резултат на тези членства, поради което дори ѝ било позволено да пътува до Федералната република. Може да предположим, че ѝ е било позволено да пътува зад граница, защото са знаели, че самото родителско семейство е на хора, дошли в ГДР, а не потенциални „невъзвращенци“. Намирам подобна критика за доста характерна проява на бюргерска завист в Германия.

Немалко германци без причина споделят своето съмнение, че голяят факт на формалното членство в някогашните задължителни организации неминуемо формира от човека убеден комунист. Германците като че ли обичат стигмата, а върху Ангела Меркел се е стоварила тъкмо стигма поради няколко факта, един от които е, че е расла в ГДР.

Ограничен кръг изследователи затягат примката на стигмата върху Ангела Меркел. Тя не само била расла в ГДР с всички предполагаеми последици от това, но и нещо повече. Тя изглежда отрано е обичала да се върти около властта, пленена от идеята да се занимава с политика. Това е непотвърдено предположение.

Знае се, че не е членувала, но и не е показвала антипатия към водещата партия в ГДР, Германската единна социалистическа партия – марксистката партия на Вилхелм Пик или Егон Кренц (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED). Това било помогнало за началото на бъдещата ѝ политическа кариера. Меркел е казвала неведнъж, че е имала бюрократично участие не в „Партията“, а в една от организационните структури на Свободната германска младеж (FDJ).

Меркел не крие (споменава се обаче „признава“) някогашното си участие във FDJ с пояснението, че дейностите ѝ са били на „културно-масовик“, включващи основно закупуването на билети за театър и кино за казионните членове на организационната структура в Академията на науките в Източен Берлин. Във връзка с този факт една немска биография от 2013 г. я „разкрива“ като бивш „секретар на FDJ за агитация и пропаганда“ (намек за съветското „агитпроп“?) Агитпроп в съветския вариант е била партийна структура на фронта на идеологическата война срещу запада, включваща агресивното насаждане на марксизъм-ленинизъм сред нейните колеги. Такъв пост „никога не би бил поверен на друг освен комунист“, завършва предположенията си съответният автор. За този пост на културно-масовик в учреждение Меркел я наричат в родната ѝ Германия ни повече, ни по-малко „бивш комисар“. На базата на кои факти от работата ѝ или само предположения?

Меркел била запазила връзките си със SED, защото е снимана на празник през 1987 г., където се виждат някои големци на тази партия. За да я използват комунистическите фактори от онова време се водели не от нейните „скромни интелектуални и реторични способности“, а от традицията в Германия да се придава твърде голяма важност на докторските титли, а Меркел вече била защитила докторантура. Няма никаква корелация обаче между научното звание и партийната обвързаност, за което се прави намек.

Освен другото, един психотерапевт стигнал до „дълбокото прозрение“ с предположението, че младата Ангела е претърпяла „трайни психологически увреждания“ от противоречието на това, което искала за себе си като кариера и това, което SED очаквало от нея. А то е вероятно вербовка за участие в тайните служби, за което няма нито един документ. Казва се, че Меркел не била поискала да стане предател. И е доказан фактът, че не е станала.

И все пак още нещо. Била учила в СССР. Нещо повече, като ученичка Меркел се била старала да научи „свободно“ руски. Можело да бъде видяна да учи с речник руски език дори докато чакала на автобусната спирка (?). Нагоре на всичкото на 15 години

спечелила училищна олимпиада по руски език. Това било знак за нейната амбиция: изучаването на езика на съветските господари на Източна Германия би ѝ осигурило „значително предимство“ при преследването на кариера в комунистическата йерархия. Било обаче сигурно, че Меркел е „реформиран марксист“. Жена с комунистическо съзнание, русофил, с тоталитарни разбирания, а също и мания за величие – затова Меркел държала портрет на руската императрица Екатерина Велика в нейния кабинет. Но това изобщо не почива върху даже един факт. А и никой в Германия не би траел да види подобен човек където и да било на официално или работно място. Трябва да сме сигурни, че западният ястреб Хелмут Кол добре е разучил миналото на Ангела. Портретът на стената зад канцлерското ѝ бюро е на Конрад Аденауер, създателят на нова Германия, авторът на денацификацията и един от бащите на обединена демократична Европа.

Преките обвинения по косвени предположения звучат прекалено. Звучат малко или повече доста по немски, поне за тези, които са контактували по-отблизо с германската култура.

За добро или лошо Ангела никога не е говорила руски на обществени места, нито при официалните си посещения в Русия като германски канцлер. А е учила достатъчно дълго в Москва и следователно би трябвало да владее езика, особено след като е израснала в ГДР и е учила задължително руски в училище. Путин говори немски много добре, служил е като политически офицер в Източна Германия, а такива офицери трябва да разбират бързо какво се говори и пише наоколо. Въпреки това не е говорил немски пред канцлерката. Изобщо, при срещите си и двамата не са давали предимството на майчиния си език и винаги са използвали преводачи.

Има ли значение миналото на Меркел? За предубедените – да. На първо място, според тях, това обяснявало нейната „неразгадаемост“. Германците се страхуват от несигурностите по принцип. Нейната „легендарната непроницаемост“, която била поддържала с воля и която ѝ осигурявала сериозно предимство в политиката, била наследство от нейното социализиране и ранна политическа кариера в тоталитарна държава, където всяко изразяване на мнение било изпълнено с опасности.

Един съвсем различен епизод показва в какво Меркел е била „социализирана“ наистина, а именно в принципите на баща си, пастора, дошъл в комунистическата ГДР да опазва устоите на вярата.

Не без основание се твърди, че Ангела Меркел е участвала в политическото убийство на нейния покровител Кол. Става дума за нейния бунт срещу Кол, който е хванат да приема дарения за неговата партия чрез пристъпване на етичните норми на политиката. Както е всеизвестно, след разкритието Кол твърдо отказва да посочи имена на анонимните партийни дарители. С това, естествено, много сериозно удря репутацията на неговия ХДС. Бунтът на Меркел се оценил веднага като „точен и смел“ – както в страната, така и вътре в самата партия. Тази позиция именно ѝ носи отначало председателството на ХДС, а после и канцлерския пост в Германия. Въпросът е в това, че тя наистина мисли и действа според морала без да е целяла по този начин да изтъкне

себе си. Но според „критиците“ поведението на Меркел в случая напомняло много за прочутите пучове по върховете на съветското политбюро.

Да не забравяме обаче, че **Ангела Меркел е преди всичко германка**, при това германското в нея е силно изразено, без примеси. Тя е „социализирана“ много повече в националните особености, отколкото в техния източногермански вариант.

Тъкмо като германка Ангела не може да бъде ранена, защото умее да чака безчувствено по-дълго от отсрещния и да каже какво трябва да се върши със завидна прямота. Германците са възпитани от деца с приказките на братя Грим: в техния свят има вълк вместо баба, от майчиния пръст капе кръв още на първата страница на приказката, мащехата праща отровна ябълка и отровен гребен на детето, ловец тъпче търбуха на звяр с камъни, деца в клетка подават кокалче, за да не излезе, че са угоявани като храна и т.н. Няма го френското чудо на Пепеляшка или Котарака с чизми, които правят от нищо нещо, например от тиквата – каляска, от Пепеляшка – принцеса, от глупавия – царски зет. Няма я английската философия за обучение на бъдещи граждани, отрано забелязали как се конструира общество от Джак, който построил къщата, как нещо счупено е счупено завинаги „и всички кралски коне и цялата кралска армия“ не могат да помогнат да се поправи счупеното. Немската кола е много добра, но защото инженерът си е представял как тя може да се развали тук или там или на трето място и е предотвратил от страх всичко в аванс. Последните думи на най-добрия германски политик на 20. Век, Аденауер, са „няма за какво да се реве“.

Какво е да си германец? С много голяма сигурност това е нещо много особено, характерно и особено силно.

Да си германец действа ли формиращо? И още как!

Ядрото на „германщината“ е „прусачината“. Философът Освалд Шпенглер през 1919 дефинира прусачеството като основа на специфично немски, „германски, или по-точно пруски инстинкт, който е този: властта принадлежи на общността. Индивидът му служи. Цялото е суверен. Държавният ръководител е само първи слуга на своята държава (например Фридрих Велики). Всеки има своето място. На всеки заповядват и всеки се подчинява.“

Произходът на така наречените „немски добродетели“, които включват най-вече точност, ред и старание, може да бъде проследен назад до станалите известни навремето по света пруски добродетели. Строгата йерархия е била характерна за цялостната пруска социална система. Тази особеност поставя на челно място подходящи ценности, преди всичко подчинение, дисциплина, лоялност и себеотрицание, смелост без самосъжаление. Класическите пруски добродетели стават в немалка степен общогермански след обединението на Германия под пруски диктат през 1871 г.

Не е възможно да се направи точен списък на добродетелите на никой народ. Макар обаче германските добродетели също да не са фиксирани по брой или вид, те образуват цялост. Различните изброявания се повтарят поне при следните: искреност, скромност, честност (Ehrlichkeit), прилежност (Fleiß), прямота (Geradlinigkeit), чувство за справедливост (Gerechtigkeitssinn – „Suum cuique“, „Всекиму неговото“, е

нелучайно мотото на Пруския орден на черния орел), добросъвестност (Gewissenhaftigkeit), жертвоготовност (Opferbereitschaft), чувство за ред (Ordnungssinn), чувство за дълг (Pflichtbewusstsein), точност (Pünktlichkeit), почтеност (Redlichkeit), пестеливост (Sparsamkeit), толерантност (Toleranz), неподкупност (Unbestechlichkeit), сдържаност/самозаличаване (Zurückhaltung): Mehr sein als scheinen („Да бъдеш повече от това да изглеждаш“), решителност (Zielstrebigkeit), надеждност (Zuverlässigkeit).

Един немски автор от 19 век обобщава всички тези черти на германеца по следния начин: „Служенето е всичко... Истински благородните се подчиняват не на владетел, а на чувство за дълг. Това, което ни е спуснато като задължение не е удоволствието от живота, нито дори любовта..., а само дългът. Това е нещо специфично пруско. Тази висота ни отличава от другите нации, най-вече от тези, които изобщо не разбират това и ни желаят злото. Идеята за нашето превъзходство произлиза от всичко това.“

Друг немски автор възхвалява по следния начин клетвата за вярност на пруския войник: „Този, който се къдне пред знамето, вече няма нищо, което му принадлежи“. Основна част от обучението е било подрастващите да усвоят отрано на принципа „Научете се да страдате, без да се оплаквате“. Твърдостта (Härte) към себе повече, отколкото към другите е приемана като венец на всички тези ценности, ръководещия мисленето и действията на прусака.

Неподчинението както и отказа от служене не е друго, а позор за прусаците. От неподчинение, еквивалентно на позор по-лошо няма. Надписът върху надгробната плоча на някой си пруски генерал Йохан Фридрих Адолф фон дер Марвиц, който не се подчинил на заповедта на Фридрих Велики да разграби замък Хубертусбург по време на Седемгодишната война, гласял: „Той избра позора там, където подчинението не донесе чест“.

За германеца векове наред е било напълно естествено да съжителства с различни религии и различни етноси, говорещи различни езици. Прусия е била разпръсната върху различни територии, някои от които доста отдалечени една от друга. Така населението ѝ е било по определение разнородно.

По-голямата част от прусаците са били лутерани, по-малко от тях – калвинисти, а още по-малко – католици. След като крал Фридрих Велики (управлявал 1740–1786) довежда евреите в страната, в държавата съществуват общо четири по-големи религиозни общности. В етнически план освен германското мнозинство е имало славянски (полски, сорбски и кашубски) и балтийски (пруски литовци и курони) малцинства, а значително малцинство от населението, особено в Берлин, се е състояло от потомци на френски хугеноти.

В такова разнородно състояние спойката между всички групи не е властта, а самоподчинението на всеки на общото. То придобива различни форми, като служене и пиетизъм, които придобиват характера на „пруска държавна религия“.

След поражението на Германия във Втората световна война и кампанията за денацификация, историческият германски милитаризъм се превръща в анатема в немската култура, която се фокусира върху колективната отговорност и Vergangenheitsbewältigung („преодоляване на миналото“). В същото време

съдържащите се в пруските (немските) невоенни, буржоазни добродетели като ефективност, дисциплина и работа никак не могат да бъдат критикувани и остават като основни ценности в победената страна. По тази причина на „пруските добродетели“ в Германия днес се гледа с шизофренично раздвоение – като едновременно много лошо, но и добро нещо.

Германците като цяло въздигат в култ планирането, детайлното познаване на стойността на каквото и да било, мистично отношение към надеждността, саможертвеност пред сигурността. Те са хора, лишавачи се от изненади, защото ненавиждат изненадите. Както обичам да се шегувам, на немски няма дума за serendipity – т.е. за щастливо и напълно неочаквано съвпадение – защото за един германец такова нещо дори не може да съществува.

Отделно от това днешните германци също много ценят демократичните ценности. Те са отвлечени от някогашния си култ към личността (Хитлер), от наличието на апарат за сигурност, от популизма.

Познайте кой олицетворява и двете. Ангела Меркел, тихият и предпазлив „учен с докторска степен по физика“, жената, която просто си върши работата. Нищо изискано, никакви изненади. Разбира се, веднага немците я наричат „мамчето“. Тя е твърдата майчина фигура, изтъкана от безкрайно търпение и предвидимост.

Ангела не е темерут, т.е. не е човек необщителен, затворен в себе си, мрачен, мълчалив и opak. Тя просто е германка. Няма за какво да се реве. Има задачи за изпълнение. Истината трябва да се казва директно. Дългът трябва да се изпълнява както можеш. И светът не е сцена, на която да се показва човек.

Предположенията за източното социалистическо минало на Ангела остават така или иначе предположения. Със сигурност обаче може да се твърди, че и като човек, и като канцлер **Меркел е с категорично либерално и демократично мислене** в разрез с всичко, за което някои предполагат, че може да е имало формиращо въздействие в нейната младост.

Канцлерката безусловно е водила политика на ясно и безкомпромисно противопоставяне на левичарските идеи, захранени от източната политика, а и от носталгията на някои източни германци, спечелили социален и финансов статут заради режима.

Критиката обаче не закъснява. Критиките към Меркел са в това, че заради вероятния факт на собствения си комплекс от комунизма тя е водила политика на противопоставяне чрез демонизация на миналото. Същото обаче се оказало неефективно, защото отблъснало тези германци, които били с промити мозъци.

Всъщност Ангела Меркел съвсем откровенно, съвестно и последователно прилага либерална икономическа политика чрез подкрепата за свободния пазар и корпорациите. В това отношение тя никога не предава своята десноцентристка партия. Ангела Меркел обаче никога не е успяла да постигне нещо наистина повече, отвъд изпълнението на необходимото, прилагайки интелектуален либерализъм, плурализъм, дебат, уважение към гледната точка на другите.

Меркел в никакъв случай не е била нещо крайно. Не е била марксистка, но също не е била и крайно дясна либертарианка. Тя не е могла и да бъде такава предвид центристката партия, която е оглавявала.

В края на краищата нейният „твърде дълъг“ мандат, одумван в Германия че бил заради своята продължителност копира модел на ГДР, все пак е сериозна причина Германия да пропусне много развития. Дългото стоене на политически пост носи тази опасност. Ангела Меркел произведе за 16 години хиляди решения, стотици политики, но и някои сериозни грешки, които завеща на следващите да оправят. А те наистина са сериозни.

Германската политика на изток е несъмнено най-драматично въздействие върху световната политика за десетилетия напред, последвало нейните мандати. Източната политика е нейният най-голям провал за някои.

Реално погледнато всъщност има такова нещо. Провалът се оказва толкова голям, че още в началото се превърна от германски външнополитически проблем в общоевропейски. Скоро след изтичането на последния мандат на Меркел руският президент Путин видя, че е свободен да подхване имперската си военна политика. Европейският проблем се превърна в световен. Краят му не се вижда. Мащабът му в пространство, време и дълбочина показва, че не се касае до тактическа грешка, пропуск или дефицит, а за стратегически колапс.

За стратегическите грешки на Ангела Меркел в източна посока обаче тя търпи неточна критика. Според тази критика канцлерката влязла в „тясно сътрудничество“ с диктатури като Китай, Саудитска Арабия, Русия и т.н. Дали? Политиката ѝ нямала спирачки пред такова отношение към „източни диктатури“, непоследователно за западен ръководител. Подобен уклон към Изтока никога не се проявявал политиката на САЩ, Великобритания и даже Франция. Отново стандартното обяснение – Меркел е расла в ГДР.

Нима обаче германската политика на изток може да е същата като на която и да било друга западна демокрация, ако вземем предвид хиляди причини? Има ли нужда да си припомним драматичната история на Германия с изтока, или безпрецедентната липса на собствени енергийни източници с изключение на въглища, бурното икономическо развитие на Китай, пред което не може да се затварят очи по идеологически причини, опасно близкото разположение до руските военни възможности и пр.? Собствените си комплекси в това отношение германците обяснимо от психологическа гледна точка за една наскоро загубила война нация стоварват върху канцлерката, която иначе избират за свой ръководител едно след друго.

Меркел е страдала определено от страха си от Русия. Тъкмо като германка, при това от Източна Германия. Комплексите не само водят до неточна оценка на параметрите за проектираната политика. Те водят и до грешна и не само грешна, но стратегически грешна политика. Политика, парализирана от липса на стратегическа визия, стратегическа инициатива, стратегическа мисъл, стратегически план, стратегическо лидерство.

Грешката спрямо Изтока е най-вече **системният стратегически дефицит на Меркел в политиката ѝ с Русия.**

Неслучайно г-жа Меркел се е видяла принудена да приеме отбранителна позиция толкова време след мандатите си. С натрупване на времето нарастват в геометрична прогресия негативните последици от нерешените стратегически проблеми навремето. Току-що публикуваните ѝ мемоари, назовани с твърде краткото и енигматично заглавие „Свобода“, са в дух на отбрана и закъснели обяснения. Вече бившият германски канцлер заявява в края на 2024 г., че газовите сделки, които е сключила с Русия, са имали за цел, първо, да помогнат на германските фирми и, второ, да поддържат мира с Москва.

В едно от редките си интервюта, дадено неслучайно на най-авторитетния в световен план британски източник ВВС, тя добавя нещо твърде особено: „Войната с Украйна щеше да започне по-рано, ако не бях блокирала влизането на Киев в НАТО през 2008 г.“ Била убедена, че войната в Украйна щяла да започне по-рано и вероятно щяла да бъде по-лоша, ако Киев бил тръгнал тогава бързо по пътя към членство в НАТО. „За мен беше напълно ясно, че президентът Путин нямаше да стои със скръстени ръце и да гледа как Украйна се присъединява към НАТО. А и Украйна като страна нямаше със сигурност да е толкова подготвена, колкото беше по-късно, през февруари 2022 г.“ Не само президентът на Украйна Володимир Зеленски не е съгласен с това, макар британската медия, ловко по английски, да не коментира такова излагащо изказване.

Решението за неподкрепа на Украйна, засягащо пряко НАТО, ЕС, САЩ и целия останал свят в една или друга степен, подкрепено навремето си само от тогавашния френски президент Никола Саркози, все по-масово и шумно се оценява като явна „грешна преценка“ – грешка, която основно е насърчила Путинова Русия да върши това, което се е била захванала да върши. Изто(ната) политика за Русия на канцлерката предизвика бързо след това тотално преразглеждане в Европа на енергийните политики, посоките на дипломатията с Русия, а също и решаването на миграционните проблеми, които Меркел забърка.

Сега е късно за Меркел да изразява загриженост за все по-честите заплахи на Владимир Путин за използване на ядрени оръжия. Звучи малко цинично признанието, направено в това интервю, че „трябва да направим всичко възможно, за да предотвратим използването на ядрени оръжия“. Странно звучи тъкмо от нейната уста съвета, с който ни поучава какво да вършим: „За щастие, Китай също говори за това преди известно време. Не трябва да бъдем парализирани от страх, но трябва също така да признаем, че Русия е най-голямата, или заедно със САЩ, една от двете най-големи ядрени сили в света... Потенциалът е плашещ.“

И днес Ангела Меркел е убедена, че е направила всичко по силите си, за да осигури мирни средства за сътрудничество с Русия. Вярно е, че тя и Путин са имали време да се опознаят достатъчно добре в продължение на близо две десетилетия. Изглежда все пак истина, че от всички световни ръководители главно Меркел е изиграла въздържаща роля за Кремъл, макар и в рамките на своето канцлерство и без преценка какво ще стане след мандата в световен план. Нека си припомним в този контекст, че Путин започна своята пълномащабна инвазия в Украйна само месеци след като тя напусна поста.

Вероятно обаче върху тези оправдания тегне сянката на проявена слабост поради икономическа зависимост, приличаща на улица без изход. По време на управлението на Меркел Германия и нейните жадни за енергия големи индустрии, хвърлящи всичко в нови инвестиции станаха съвсем зависими от Москва, като не погледнаха наоколо какви алтернативи има, макар и икономически по-неизгодни. Германия построи два газопровода, свързани директно с Русия. Този факт силно разгневи Америка. Наскоро някой, неизвестно кой, взриви тази енергийна връзка на дъното. Кой ли? Можем да си зададем въпроса: всъщност какво и колко зависи от Германия сама по себе си?

Членовете на ЕС и НАТО в Източна Европа категорично не се съгласиха с „газовата“ политика на Германия. Всички подозират, че германските пари за руския газ са напълнили военния сандък на Русия и са се използвали за финансиране на нахлуването в Украйна и воденето на пълномасщабна война след това.

Но Ангела Меркел продължава да настоява, че се била опитала да ограничи руските атаки срещу Украйна с помощта на дипломатия, на преговори, които – признава тя – в крайна сметка напълно са се провалили. Ето защо германската индустрия се оказва непропорционално засегната от санкциите срещу руската енергетика. Принудена да търси други доставчици, германската страна вече купува скъп LNG от другаде. Бизнесът в Германия заявява с ужас, че е осакатен от разходите и затова се изнася скоростивно оттам.

След пълномасщабното нахлуване в Украйна „за съжаление“ е започнала „нова ера“ в отношенията на Европа с Русия, признава си бившата канцлерка. Какво закъсняло прозрение. Един истински стратег щеше да предвиди това.

Съвсем очевидно е, че става дума за стратегическа грешка с огромни размери. Стратегическите грешки са такива, че каквото и да направиш после, включително нищо да не правиш, е все грешка. Такова състояние на нещата в шахмата се нарича с немското „цугцванг“. Тъкмо това бе постигнато в световен мащаб и то тъкмо от германски канцлер. Светът стигна до там, че министрите на отбраната от Обединеното кралство, Франция, Германия, Полша и Италия са принудени редовно да се срещат, за да обсъждат постоянно влошаващата се ситуация по фронтовите линии на Украйна. Западът не желае да отделя повече от средствата за безпрецедентно добрия си начин на живот.

И въпреки всичко трябва да не бъдем крайни в мнението си в този контекст – нещо, което си разрешават обикновените хора, седнали на маса или някои журналисти, вадещи пари с безнадеждни новини. Нещата трябва да се огледат от всички възможни страни, ако гледната точка е на прецизен анализатор.

Не друг, а самият Кисинджър заявява, че, когато преценяваме наследството на Меркел по отношение на Русия, е важно да си припомним „нормите на времето, в което е действала“. „Не може да се атакува Анджела за отношенията с Русия“, казва той. „През годините 2005, 2006, изграждането на тези отношения бяха основна цел на всички в Европа, не само цел на Ангела Меркел.“ Руският газ по това време е успял да подчини в приблизително същата степен другите западноевропейски страни без Великобритания. Пряко или със заобикалки те и днес използват същия този руски газ, което води до

типична с двуличието си модерна европейска политика спрямо военните амбиции на Кремъл. Къде са бащите-основатели на европейското единство след катастрофата на континента през 1945 година?

Може да се потърси обяснение на анти-стратегическото решение на Меркел, както и за неговата широка подкрепа в Германия по онова време, далеч не само с преките икономически интереси на големите фирми. Става дума за вероятната изключителна проява на политически „стокхолмски синдром“ от страна на германците и тяхната ръководителка. Меркел е расла в ГДР и знае по-добре от западните си колеги в ХДС какво означава мощта на руското господство след Втората световна война. Тя е расла в тотално окупирана страна. Ученето на руски език не означава любов, а много повече страх от Русия. Страх, споделен в рамките на цяла държава, която днес не съществува, повторен и в останалата част на някогашна Германия. Страхът обаче е останал. Него ще го има и на запад. Повтарям, Германия е победена страна и по наше време тя ще продължи да се държи по този начин волю-неволю. Това очакват от ръководителите ѝ отвътре, това очакват и победителите отвън.

В светлината на нахлуването в Украйна продължава настойчиво да се твърди, че канцлерката Меркел и, разбира се, останалите лидери на ЕС, е трябвало веднага да възприемат по-твърд подход към Кремъл. Години по-късно, вече като бивш германски канцлер, Ангела Меркел защитаваше всячески политиката си спрямо Русия преди февруарската инвазия в Украйна.

Основният ѝ довод не се оказа стратегически. Тъкмо напротив – тя използва жокера, че по онова време вече била „изчерпала властта си“, за да е в състояние да повлияе на Путин. Била правила опити да свика европейски преговори с руския президент и френския президент Еманюел Макрон през лятото на 2021 г., „но няхах силата да постигна своето“, заявява пред всички чрез авторитетния Spiegel news. „Всички знаеха: през есента тя ще си отиде“, оправдава се Меркел. Да си припомним, че канцлерката направи прощалното си посещение в Москва през август 2021 г. Усещането, твърди тя, било много ясно: от гледна точка на политиката, изградена върху власт (а „за Путин само властта има значение“), всъщност ѝ е било показано, че „с вас е вече свършено“.

Такава слабост съвсем естествено води до презрение от страна на този, от когото се страхуват. „Ангела, прости ми“, цинично казва пред медиите Путин в отговор на жалванията на Ангела в мемоарната ѝ книга, че на среща в Сочи преди години Путин бил пуснал в стаята своето голямо черно куче. „Не знаех, че се страхуваш от животни, ако знаех, никога нямаше да докарам кучето. Аз го докарах, защото съм живял пет години в Германия и там хората много уважават кучетата си, с тях става по-интимно“. Със своята германска прямота Ангела успява да зачука още един гвоздей в тази случка, която отдавна трябваше да е откарана в забрава. Като представител на победена страна тя отново даде шансове на Путин, от които той на свой ред незабавно се възползва. Подигравката и първия, и втория път изглежда заслужена.

Миграционната криза от 2015 г., когато тя пред смаяните погледи на своите „поданици“, а и целия свят отвори вратите на Германия за търсещите убежище или по-добър живот беше може би по-скандалният момент в нейното управление. Според Министерството на вътрешните работи на Германия, през 2015 г. около 950 000 бежанци са влезли във Федерална република Германия. Един милион за една година. Ангела си правеше си „селфи“ с мигранти, а снимките се тиражираха от медиите. От тези запечатани моменти се вижда, че в нея се е събуждало „женското“: тя позира, простичко е искала да изглежда добре, а това се случва само когато в душата няма никаква тревожност от това какво всъщност става наоколо.

Стратегическата същност на грешката с приемането на бежанците прилича на руските кукли „матрьошка“. Грешката има няколко елемента, разположени един в друг.

Първо, Меркел взема решение, което няма общо с развитието на Германия или Европа, т.е. даже е съмнително още тогава дали то не е всъщност препъни-камък за развитието. А стратегията е инструмент в ръцете на ръководителя за осигуряване на развитие. Оправданията с хуманност и либералност не са оправдания за безсмисленост от гледна точка на развитието.

Второ, Меркел го е направила сама, без съгласуване с други партньори от ЕС. Стратегията никога не е действителна, когато е план на самотника. Самостоятелното действие обрича водещата цел да се превърне във въздушен блян, неземна мечта. Обратно, блянят престава да бъде мечта, когато намери интереса на стратегически съюзници, които ще развържат кесии и ще престанат да спят докато не видят целта осъществена.

Трето, направила го е прибързано. Тя сгазва известното още отпреди Сун Дзъ изискване стратегическият ръководител да командва времето, като умее да чака или да изненадва според това, какъв е моментът.

Имало е хора, които са я приветствали – главно носители на силно либерални възгледи. Разбира се, американският президент Барак Обама веднага я е похвалил, наричайки я с американска фразеология „смел и морален лидер“. Но всички останали все повече са я намразвали, при това независимо от разбиранията си. Обвиненията са били многобройни, мотивите различни – от това, че се източва осигурителната система до това, че безвъзвратно се вдъхва живот на маргиналната до този момент крайнодясна партия „Алтернатива за Германия“, която превръща антимигрантската политика в мощен ресурс за своето бързо укрепване.

Ангела Меркел призна напоследък пред германците наличието на отрицателни последици, но никога не се извини за това свое решение. Що се отнася до опита ѝ да замаже сетне тези последици посредством преразпределяне на мигрантите с квоти в страните от ЕС, това е нова грешка, следваща от първоначалната стратегическа грешка. Безсилният опит за прехвърляне на мигранти обратно през границите доведе до безпрецедентно засилване на крайнодесни партии в Холандия, Полша, Чехия, Унгария, Словакия или Франция и ги постави в траен и дълбок конфликт с Брюксел. В немскоговорящата част на Европа същата провокация доведе Партията на свободата до коалиционното правителство в Австрия. Като реакция на обвиненията в нова грешка, канцлерът Меркел брутално обяви на всеослушание, че не може да носи отговорност за цяла Европа. Браво.

Истината е, че от германски, проблемът автоматично се разрасна в размерите на проблем за целия ЕС. Единственият начин за борба с крайната десница според нея било да се спре нелегалната миграция, но да не се хвърля вина върху легалната. Как по същество може да се разделят двете групи не става никак ясно. Меркел не спира дотук, а предписва още по-странен изход от кризата с миграцията. Тя призовава европейските лидери да инвестират повече в африканските нации, за да подобрят стандарта на живот там, така че по-малко хора да бъдат изкушени да напуснат домовете си. Този аргумент обаче катастрофира в проблема с липсата на свободни милиарди в европейските икономики. Идеята среща пълното несъгласие на европейците, изнежени след бума на техния жизнен стандарт през последните десетилетия.

Политическите анализатори се мъчат безуспешно да разберат защо Меркел, след като е спечелила изборите в Германия през септември 2013 г. под традиционния лозунг на своята партия „Без експерименти“, в средата на 2015 г. за всеобщо изумление е отворила вратите и буквално поканила безброй мигранти в Германия. Още по-лошо – когато това се оказва несъстоятелно, тя арогантно се опитва да ги наложи на другите страни-членки на Европейския съюз.

Според критиците ѝ в Германия всичко това се дължало на комунистическата ѝ социализация в ГДР, която предполагала мистично отношение към „социалистическия интернационализъм“. Последното намирам за доста съмнително обяснение.

Съществува аргумент в диаметрално противоположна посока: Меркел е твърде либерална и демократична, защото е повярвала в либералния „мултикултурализъм“ като основна ценност на модерното Западно общество. А всъщност истината вероятно е нещо съвсем трето. Меркел е действала като германски ръководител в следвоенния период, когато страната ѝ продължава да бъде обвинявана в склонност към нацистки тип национализъм.

Ако се вгледаме в личността ѝ съвсем малко по-внимателно, веднага ще видим, че всъщност е много емпатичен човек, който вижда истинското страдание на другите и защитава слабите. Не казвам с това, че Ангела е ангел. Но все пак това е една от грешките, в която я обвиняват – че не е била твърда пред гледката на хора, борещи се за живот. Тя със сигурност е чувала многократно за разстреляните ѝ събратя от ГДР, предприели отчаяно бягство от сталинистката диктатура. Да, Меркел е расла в ГДР и като човек с тази изначална чувствителност тя не може да бъде изненадана какво е да си бежанец.

Грешката е в това, че на политика е забранено да изпитва емпатия. Ангела Меркел не представлява елита в своите политики. Да обвиняваме ли Ангела? Още сто пъти по-трудно е да си ръководител на страна като Германия, в която целият свят се вглежда дали няма отново да направи грешка в отношението си към другите.

В икономическата си политика канцлерът Меркел постави страната си и нейните икономически интереси решително на първо място. Така се прави от паметта на века, но не така е правил в критично време стратегът Аденауер.

Този е нейният водещ мотив, когато поема по грешния път на закупуване на енергия от Русия, потискайки очакваните дългосрочни стратегически последици от това. Интересите на германската икономика ясно личат и в действията на канцлерката по време на кризата в еврозоната. Тогава страните от южната дъга на ЕС безпомощно са я обвинявали, че ги е притиснала с мерки за икономии, за да спаси германските банки и бизнеси.

Същевременно Меркел се води и от друг мотив при определянето на своята икономическа политика. Той се оказва противоположен на първия. Става дума за страхопочитание към европейското единство на всяка цена. Но то не може да служи като аргумент тогава, когато се подбива силата на европейската държава №1, от което страда тъкмо въпросният принцип. Ангела Меркел не е възразила срещу европейската лихвена политика, а вероятно могла. Тъкмо европейското единство се оказва поставено в залог на отстъплението на най-силния пред интересите на някои по-слаби.

Канцлерката е „взела непосредствени мерки“ по време на банковата криза. Всъщност обстоятелствата са ѝ помогнали за постигането на успех. Успехът в този случай се е дължал на типичното „твърде голям, за да фалира“. Твърде големите банки получават всякакви позволени и непозволени помощи, защото фалирането им би предизвикало не една, а серия катастрофи. Дотук – добре.

Оказва се обаче, че вземането на мерки не е стратегия, а чиста форма на оперативно управление. Вярно е, че и то може да постига успехи. Ангела Меркел е избегнала единствената вероятно правилна следваща стъпка, която е пропуснала възможността да

играе стратегическа роля в трудната ситуация. Когато банките станат толкова големи, че могат да завлекат цялата икономика в гроба, те трябва да бъдат обуздани с помощта на антиръстовото законодателство. Това не спори с икономическата стратегия на ХДС – социалната пазарна икономика. Но това не е било направено.

Що се отнася до спасяването на еврото, европейците се били излъгани. Липсата на лихва върху спестяванията веднага е станала болезнена реалност. Спасяването е било оставено без спасение.

Друга икономическа макро-ситуация произтича от достигнатата критично ниска гранична стойност на азотните оксиди по време на мандата на Ангела Меркел. В същото време обикновеният гражданин на Западна Европа започна да бъде тормозен с тежки забрани за шофиране в едно или друго място на градовете. Ефектът върху германската автомобилна индустрия – стратегическото ядро на икономиката на държава №1 в Европа – е бил незабавен. Редица много сериозни ограничения от обективно и субективно равнище започват да гromят прочутото немско автомобилостроене. Покупките на коли спада, ограниченията пред техническите им данни нарастват, износът пострадва. Планираното внедряване на електромобилност в Европа се оказва закъсняло на фона на бързите реакции на американски и китайски автомобилни марки. И в това отношение Меркел не се показва дори малко като стратег. Пред тази опасна и дългосрочна криза Меркел се държи през цялото време като ситуационен тактически бюрократ, който полива с вода пожара, който вече гори вместо да го пресече. В онзи момент не само в Германия, но и в Европа я обвиняват, че не върши нещо друго, а просто „управлява“ верига от последователни кризи без да успява да направи широкообхватни, може би болезнени реформи, за да подготви страната си и ЕС за бъдещето.

Стратегическите грешки се проточват след мандата на този, който ги допусне. Германия след Меркел се превърна в „болния човек на Европа“, като икономиката ѝ малко по малко достигна ръба на рецесията. „Другите са виновни“ не е оправдание от стратегическо естество. Стратегът предугажда и разваля коварните планове на „другите“. За „другите“ в британския се пее: „Господи, разпръсни враговете на краля и направи така че да пропаднат, объркай политиката им, осуети коварните им трикове!“
Още нещо – отново за липсата на ясна икономическа стратегия. Ангела Меркел не е обърнала внимание върху стратегическото значение на инвестициите в пътна инфраструктура. По нейно време никакви усилия не са насочени към стратегическата област на цифровизация в Германия.

Общо погледнато, в стопанско отношение Германия на Меркел не само е довела нещата до там, че Германия е станала трайно зависима от суровините на Русия, но в не по-малък мащаб зависима и от икономиките на другите два икономически колоса на съвременния свят – Китай и САЩ. Немски фирми се изтеглят от Германия и се настаняват в Китай без държавна политика за управление на този процес. Проблемите със САЩ не са само в търговията. Германия днес е доведена до положение, в което пропуснатите възможности и липсата на стратегическа линия е вероятно да доведат до

икономически срив предимно в автомобилната промишленост. Доналд Тръмп заплашва да наложи мита върху вноса веднага щом се върне в Белия дом през януари 2025 г.

Както във всяко друго отношение, онова, което се случва в Германия се превръща в това, което става в ЕС. Европейските лидери, изправени пред САЩ, Китай и Русия, днес са притеснени притиснати в ъгъла, но всичко е започнало по времето на Ангела Меркел.

Все по-интересно е как ще се развият отношенията със САЩ след встъпването в длъжност на президента Тръмп. Първият му мандат беше белязан от гняв към Европа, особено към Германия, заради ниските разходи за отбрана и търговския дефицит. Тези претенции към Европа не са се променили. Какви са съветите на Меркел за справяне с него, след като той заплаши с мита върху износа на ЕС?

Според BBC Меркел си позволява да съветва сегашните европейски ръководители така: те трябвало да бъдат „ясни в своите приоритети“ преди Доналд Тръмп, защото той, според нейните спомени, бил „много откровен.“ Струва ми се, че такава постановка не е изява на стратегически характер или поне нещо като далновидност. Доналд Тръмп изобщо не е заинтересован от укрепването на европейската сигурност. Още по-малко е привлечен от икономически взаимоотношения със стария континент. Обратно, по много неща личи, че желае да направи „стария континент“ напълно подчинена „дойна крава“ на американските стратегически интереси и американските производители и износители на всичко – от техния втечен газ до бойни машини, оръжия и енергийни съоръжения.

Стратегическите проблеми и дефицити в държавното управление проличават винаги особено силно в сектора сигурност и отбрана. След пълномощното нахлуване на Русия в Украйна през февруари 2022 г. може уверено да се каже, че **германският модел за сигурност вече не работи**. Моделът „евтин газ от Русия, интензивен износ за Китай, сигурност от САЩ, спестявания от въоръжаване“ беше не стратегически, а по-скоро блян от типа „о миг, поспри“. Този модел беше разчетен върху основите на кооперативно сътрудничество със съюзниците. При силно променената среда в световен план обаче точно тази крехка основа го направи нежизнеспособен.

Политиката за сигурност и отбрана на Германия бе много по-фокусирана и зависима от плановото единорядно действие в рамките на съюзите НАТО и ЕС, отколкото политиките за сигурност на съюзните държави. Германия с педантична последователност не е финансирала армията си от десетилетия, което пречи днес да има какъвто и да било политически гръбнак. Обратно, Германия изпадна в още по-голяма зависимост от съюзниците в НАТО, отколкото в предходния момент. Същото се отнася особено силно за безсилието пред Съединените щати понастоящем, когато става дума за отбрана.

Разбира се, основата отново е моделът на Меркел. И в това направление бе допуснат сериозен стратегически дефицит. Някой помислил ли е какво става, ако съюзниците престанат да следват общите планове с Германия? Навсякъде има преход към националистически десни правителства, чиято едва ли не първа задача е да проявят независимост, национален егоизъм и антигермански нагласи.

Германия е в положение на „Сам вкъщи“. Най-близките ѝ съюзници ги няма като действителни съюзници. Закарана от своите „стратегии“ в глухия коловоз на 100% пасивна позиция, Германия със затаен дъх ще се страхува отгук нататък от изборните резултати на своите доскоро най-близки съюзници, на които разчиташе без презастраховане.

Самотната позиция е възможно най-вредната при следване на стратегия. Провалът е сигурен. Някой от кабинета на Ангела Меркел (или тя самата) помисли ли, че прекомерно разчита на т.нар. кооперативна игра? Направени ли бяха разчети какво ще да се прави, ако тя изведнъж бъде нарушена от някой от играчите, да не говорим – от почти всички?

Накратко – защо Германия не разви междуременно достатъчно силна собствена система за отбрана, която да служи за политическа енергия на масата за преговори? Защо се направиха и следваха такива планове, че германският Бундесвер да стане по-слаб от повечето армии в Европа, да не споменаваме полската или, разбира се, френската?

Ето тази стратегическа линия за сигурност и отбрана е била прокарвана по времето на Ангела Меркел въпреки, че бащите-основатели на съвременна Германия са положили нейната сигурност и отбрана върху принципа „никога сам, но достатъчно силен“. Затова след рождената дата на нова Германия, ноември 1949 г., сигурността и отбраната на Германия е била изградена върху два стълба: единият е трансатлантическият съюз и партньорството със САЩ, другият е проектът за европейска интеграция и близките отношения с Франция.

Изглежда мотивът на администрацията на Меркел е бил, че новата германска конституция (1994 г.) учудващо поставя Бундесвера по принцип в зависима позиция: германските въоръжени сили могат да действат в международен план само в рамките на „система за колективна сигурност“, а именно Обединените нации, НАТО или Европейския съюз. Германските въоръжени сили се отказват от каквото и да било самостоятелно действие, включително въпроси на доктрината, въоръжението и политиката за сигурност. Разчитайки твърде много на Франция и САЩ, Германия по този начин съвсем лесно би могла да се окаже изолирана и изложена на риск. Случило се е точно това, izolацията, зависимостта и рискът не закъсняха.

Учудващо, все още „номерът“ минава, но все повече и повече това става по случайност. Досега германците имаха голям късмет: не Тръмп, а Джо Байдън стана президент на САЩ през 2020 г., Еманюел Макрон спечели президентството на Франция през 2022 г., а не десните. Но облаците потъмняват бързо. Германия седи на задната скамейка и чака да види какво ще стане по-нататък.

Когато крайно дясната и откровено германофобска партия Национално обединение (Rassemblement National, RN) не спечели изборите във Франция, макар и вече много близо до успеха, това се посрещна с въздишка на облекчение от немските генерали. Те ще могат да са спокойни още известно време, защото следващото френско правителство – който и да го формира – по всяка вероятност няма да прекрати

незабавно цялото френско-германско сътрудничество в областта на отбраната или да напусне интегрираното военно командване на НАТО, както желае RN.

Но нищо вече не зависи от самите германци, а това значи, че нямат стратегическа инициатива. Никое германското правителство не може да си позволи да се отпусне. Сирените за тревога в областта на отбраната са вече пуснати.

Франция е единствената страна, с която Германия има споразумение за взаимна отбрана. Франция е най-важният партньор на Германия в Европа и изследванията показват, че без работещ френско-германски съюз едва ли може да се постигне някакъв напредък на общоевропейско ниво. В същото време САЩ гарантират сигурността на Германия и Европа чрез НАТО и своя „ядрен чадър.“ Но последните месеци показаха защо такава силна зависимост от Франция и САЩ може да бъде проблем.

Френските антигермански настроения не се ограничават до RN. Жан-Люк Меланшон също е известен като антигерманец. Той даже написа книга за „германската отрова“, обвини Германия, че тайно се опитва да се сдобие с френски ядрени оръжия. Да гледаме истината: близо половината от френските гласове на изборите са отишли за партии, които са антигермански и скептично настроени към НАТО.

В Америка пък Доналд Тръмп се връща в Белия дом. Той все още може да иска да извади САЩ от НАТО или, почти сигурно, да накара европейците сами да се погрижат за своята колективна сигурност. Джо Байдън може да се окаже последният президент на САЩ с някаква европейска връзка и грижа за европейската сигурност. „Пренасочването“ на американския интерес към Азия започна при президента Барак Обама, което Ангела Меркел трябваше да отчете, когато е моделирала германската стратегия за сигурност, ако е вземала предвид очертаващите се световни тенденции за бъдещето отвъд последния ѝ мандат. Уви, това явно не се е случило.

Вътрешната политика е също значим обект на стратегическо мислене за един държавник, макар и не на равнището по важност на сигурността и икономиката. Става дума за вътрешното преразпределение на парите чрез политическа визия за това кое е по-важно за държавата – социалната политика или обратно. В германския случай имаме една заварен от повече от век уникален модел на социална политика. Това все пак не е основание грижите за нея да се оставят на самотек, т.е. каквото установените правила свършат сами.

Не е учудващо, че германците днес не са уверени, че Меркел е била добър канцлер за тях. Но те са сигурни и то с основание, че е била даже твърде добър канцлер за големите банки. Всички добре знаят, че Ангела Меркел е използвала сериозна част от обществените пари, за да смекчи техните фалити, да спаси фалиралите чуждестранни валути (Гърция) и по този начин да осигури активите на основните акционери там.

Считат Меркел като отличен канцлер и за корпорациите, на които е давала големи предимства. Твърдят, че имала специални политики спрямо тях, например като им осигурява нови евтини работници чрез масовата имиграция, гарантираща милиардите печалби за тях и по този начин – на техните акционери.

Дали това е така е под въпрос. Каква част от емигрантите са притежавали нужната квалификация за съвременен производствен сектор, каквато е германската икономика и изобщо

какъв е делът на тези, които са предпочитали да работят, а не да се издържат от „бездънната“ германска социална система?

Спрямо средната класа се сочат много недостатъци в политиката на канцлерката. Парите от данъците са били преразпределяни нагоре, а масовата имиграция постоянно е оказвала натиск върху пазара на труда. Статистиката поддържа тази теза. Пропастта между елита (да разбираме олигарсите) и средните слоеве постепенно е ставала все по-дълбока.

Данните от онези години недвусмислено говорят за сериозно разтваряне на ножицата между бедни и богати в Германия. Всяко общество е много чувствително към това явление, особено ако е резултат от съзнателно водена целенасочена политика. Въпросът е до каква степен този факт се дължи на специфична дясна политика в подкрепа на „олигарсите“ и до каква – вследствие на обединението на двете Германия, едната от които се знае, че е била рязко на по-ниско стъпало на доходи и по-неразвита икономическа база?

В действителност Меркел е правила множество опити да потисне реакцията срещу неблагоприятните тенденции, за които стана дума, но тъкмо методите ѝ за справяне с положението стават основаване за бързия възход на крайно дясната националистическа и съвсем нежелана от Меркел „Алтернатива за Германия“.

Икономически анализатори са установили, че Меркел незабавно е повела борбата срещу появилата се заплаха. Под въпрос обаче е тъкмо ефективността на политиката срещу набиращото твърде бързо сила крайно дясно в Германия и особено в бившата ГДР. Тук цялостна стратегия ли е имало или просто са вземани мерки ад хок?

Получил се е ефекта на „вместо да изпише вежди, избожда очи“. Канцлерката е подела пропагандна кампания за култивиране на страха от „нацистката тояга“. Това се е оказало ако не неправилно, то поне неефективно. Вместо да се бори с причините за възхода на „Алтернатива за Германия“, тя се е борила със самата „Алтернатива за Германия“ без шансове за фронтална победа предвид засилващите се екстремни настроения в Източна Германия.

Един пример за пълна липса на стратегически поглед на администрацията на Ангела Меркел по едва прохождащ, но бурно развиващ се въпрос от кардинална важност за 21. век е изоставянето на държавна подкрепа за развитие на цифровите услуги. За шестдесетгодишната Ангела електронното управление е някаква „нова мода“, която не разбира и затова пренебрегва. За липсата на реакция кой знае защо отново обвиняват „социализацията“ ѝ в ГДР. Все пак, по принцип германците, силни в толкова много технически области и математиката, не се славят като вещи в електрониката, интернета, изкуствения интелект и други подобни неща със или без Меркел. Затова работа на техния държавен ръководител е да обърне течението в подходящата посока, а не да седи настрана, защото такава била традицията.

Във вътрешнополитически план г-жа Меркел е причинила две сериозни политически вреди.

Едната е, че със своята европейска бежанска политика събуди задрямалото чудовище на крайната десница, прекъсвала живота на Германия неведнъж в историята и

същевременно да отслаби ХДС, традиционен гарант за европейското развитие на страната. Втората вреда е отблъскването и отчуждаването на източния германец.

Казват не без основание, че Меркел е успяла да „социалдемократизира“ ХДС със своята бежанска политика. Тя е направила това донякъде неволно, но в немалка степен и съзнателно, следвайки развитието на глобалната ситуация. С решението си да „наводни“ Германия с чужденци през 2015 г. Меркел е нарушила действащото германско законодателство, определяща лимита във властта на канцлера и се е държала властно и еднолично като президент – какъвто не е.

Най-вероятно партията, която е ръководила е щяла и без това е щяла да приеме нейното странно решение (ХДС е „клуб на канцлера“, т.е. водаческа партия). Така колективният орган щеше да поеме отговорността, а не само тя когато става дума за болезнената тема – успехите на „Алтернатива за Германия“. Изпуснала момента да поеме отговорност, партията сама е подкопала доскорошната си пълна власт на християндемократите в германското дясно. Сега Ангела Меркел се е превърнала в причина за последвалите загуби на ХДС в лендерите (в България федералните части на тази страна все още се наричат неправилно „провинции“), та чак и на федерално равнище. Дали това е временно явление, дали грешките са били толкова могъщи ще разберем скоро. Все пак не мисля, че са.

Нахлуването на един милион бежанци в рамките на само година е довело до лесно предвидим бум на ксенофобски прояви, агресия срещу мигрантите и недоволство от страна на източните германци, които все още не са „догонили“ стандарта на западните. Двадесет и осем години след обединението се констатира, че Източна Германия още не е Западна. А кога е била? Та самият Аденауер, конструкторът на съвременната федерация, изрязва от картата на бъдещата държава една от частите на модерната му родина – прочутата Прусия, източният демон на военщината. Днес вече няма Прусия. Тя не е била интегрална част от културната карта на Германия и е изхвърлена от модерната история.

„Алтернатива за Германия“ е сила, която не може вече да се пренебрегне. Засега тази крайна партия само е сезирала Конституционния съд с жалба срещу канцлера Ангела Меркел. Крайнодесните призовават да се провери решението на Меркел да отвори границата с Австрия за мигранти, взето през септември 2015 г. От „Алтернатива за Германия“ смятат, че при разработването на миграционната политика правителството е нарушило правото на Бундестага да участва в разрешаването на проблема.

Да не изпускаме от поглед, че пъпната връв на тази сравнително нова партия не е в поствоенното възкръсване на Германия като част от Европа на свободния човек. Тя се появи в хода на стратегическите грешки с лошото управление на новите исторически обстоятелства. В резултат на това „Алтернатива за Германия“ съвсем лесно намери купища евроскептици, популисти, нови десни и недоволни в страната. Така се допусна тази партия да стане вече най-голямата опозиционна партия в германския парламент.

Така за някои германци Ангела Меркел изглежда „вещица“, както открито са започнали да я наричат особено след 2015 г. Такива мнения в не могат да се появят в България, но в Германия не само са възможни, но и значат нещо. Заслужава си да разберем по-добре

какво този символ означава, за да установим какво е масовото отношение към Ангела Меркел към края и след края на нейното управление.

Вероятно разбирането им е базирано върху немския фолклор (макар и не от средновековната история). Средновековните истински, живи „вещици“ – жени, обвинени от църквата в определени грехове и най-често изгаряни на клада, т.е. не фолклорните, са елемент единствено на старобитното, свръхконсервативно и назадничаво въображение на хора, облъчени от идеологията на католическата църква. За разлика от тях фолклорните вещици са далеч по-скромни и вършат нещо, което в крайна сметка, след много криволици, води до щастлива развръзка. Такава имат предвид немците, като назовават Ангела Меркел „вещица“ („eine Hexe“).

И без това Ангела Меркел няма особена харизма, макар да може да е просто симпатична. Не е имала нужда от харизма, докато просто си е вършила работата. Харизматичните водачи могат да бъдат големи измамници и много често са такива. Харизмата лъже.

Германците никога не са я смятали за спасител, нито даже за добър мениджър при кризи. За тях Меркел от избори на избори е засилвала тривиалния образ на по-малкото зло. Имали са спасител в момент, когато в историята се налага чудо – след безизходицата от разгрома след войната. Това е бил Конрад Аденауер, стратегът на „германското чудо“. Времената, в които са дали мандат на Ангела Меркел са безлични, макар и вероятно затишие пред буря. В такива времена масите предпочитат по-малкото зло, а мислещите – работещ мениджър, издействал си достатъчно власт, за да контролира положението. Меркел изглежда им е дала това, ако се съди по повторното ѝ избиране.

Колко е голяма грешката със затварянето на ядрените електроцентрали на Германия? Тази прочута грешка не е просто икономическа, тя не е само енергийна, нито въпрос на сигурността. Тя е сама за себе си.

Може би в най-новата германска история управлението на канцлера Меркел е средно добро. Може би германската икономика е имала няколко добри години „макар и без намесата на Меркел“, както мислят някои.

Същевременно тя е канцлерът, който затвори ядрената енергия без да създаде алтернатива. Нейната императивна забрана на ядрената енергия след аварията във Фукушима през 2011 г. е била импулсивна и е оставила Германия зависима от руските енергийни източници. Вместо да види тази истина, Меркел не е схващала направеното като самоограничение, а е вярвала, че Германия върши нещо саможертвено добро и че цивилизованите демокрации една по една ще последват този пример. Уви, никой не го е последвал.

Можем да разберем станалото като типична немска реакция на прекомерно осланяне от една страна на „принципното“, на „така трябва“, „така е добре за бъдещето“, а от друга – на патологичен страх от чудовището на „модерното“, „демократичното“, от необходимостта да се поддържа „бон тон“ пред другите, за да не се изложи за пореден път тази загубила войната страна. Това са прочутите немски страхове от какво ли не,

които избиват или в дидактичен, поучаващ всички консерватизъм, или в паническа промяна с плах поглед, вперен в другите с очакване за тяхното одобрение.

Дали затварянето на всички ядрени електроцентрали наведнъж поради предположение за вероятна екологична катастрофа е стратегическа грешка, която не може да се квалифицира като грешка само от позиции на енергетиката. Това е политическа грешка от много по-високо равнище, тъй като поражда силен мултипликационен ефект. Не може да изгориш купа слама заради изгубената в нея игла.

Отказът от ядрена енергия, направен внезапно, без осигурена каквато и да било замяна, без никаква конкретна причина, е политическа крайност. В германия традиционно се появяват болезнено крайни становища и хора, които да ги поддържат горещо, уверено, невъзмутимо и недиалогично. Германските „Зелени“ са едни от многото. Страхливото одобрение на техния налудничав диктат с оглед спокойствието на канцлерския мандат, гарантиран и без това от силната ХДС/ХСС, без да се претегли такова решение спрямо следващи, многократно по-големи проблеми, които неминуемо ще повлече след себе си, е нещо повече от политическа грешка. Това е стратегическа грешка.

Теорията на игрите кристално ясно показва, че кооперативната игра носи огромни ползи за всички участници в нея, като тези ползи са по-големи, отколкото всеки от тях би си осигурил, ако играеше некооперативно. Всичко това е прекрасно, но има едно условие. Кооперативната игра трябва задължително да се играе от всички без изключение, а не само от някои, а още по-малко от един-единствен. Тя е nonsens, когато някой от играчите е обзет от егоизъм и по тази причина наруши колективното правило.

Точно такъв е случаят с отказа от ядрена енергия затова, че била опасна. САЩ не се отказва от нея. Китай също. Нито Русия. Не се отказва и шампионът по ядрена енергия в Европа – съседната на Германия страна Франция. И България, и Румъния не се отказваха. Също и Чехия. Какво върши Германия сама в този случай? Върши това: сама изпада в енергийна зависимост през 21. век, в началото на епоха, в която всичко тръгва надолу с главата в световен план.

Меркел позволи Германия да стане жертва на собствената си екологична политика. Но това удари повече от сериозно гръбнака на немската икономика – автомобилостроенето. Отделно от това обезсили до голяма степен германските позиции на масата на международните преговори, когато насреща застанаха руските енергийни интереси. Германската икономика е изправена пред сериозна рецесия отчасти заради провала в осигуряването на енергия на цена, приемлива за икономиката.

Ангела Меркел не прави грешки като администратор. Нейните грешки не са тактически.

Меркел прави стратегическите си грешки преди всичко като политик. Причината е в това, че тъкмо като политик тя не се превръща в големия държавник, а остава изпълняващ длъжността си държавен ръководител.

Грешките на канцлерката засилват впечатлението, че Меркел няма собствен управленски профил в сравнение с Конрад Аденауер, Вили Бранд, Хелмут Шмит и

Хелмут Кол. Неведнъж тя е променяла политическата си позиция в зависимост от това, което ѝ осигурява мнозинство в момента. Но фактът, че тя се е проявявала като „знаме, развявано от вятъра“ не е големият проблем в нейния случай. По-големият проблем са нейните внезапни решения, продиктувани от страха да не изгуби властта. Това е един основен инстинкт на голямото мнозинство политици, но не и на държавниците.

В сравнение с други германски политици, тя е по-консервативна. Нейната позиция е доста различна от тази на Хелмут Кол. Кол е бил социално консервативен, докато Меркел се фокусира повече върху комбинацията от ниски данъци, съчетани с фискален консерватизъм и общ прагматизъм. Доколкото понякога е изглеждало на повърхността, че Меркел поддържа либерална позиция по някакъв въпрос, това често е било причинено или от съобразяване с по-силния отвън (за американците всеки политик в ЕС изглежда либерален), или от страха от даден коалиционен партньор, който би могъл да взриви договора, върху който се крепи нейната власт.

Има твърде много случаи, които показват това. Самоубийствената политика със спирането на ядрената енергетика в една високо индустриализирана страна, или допускането на неоправдана бежанска криза без достатъчно мотиви, отчасти хаосът при справянето с Корона вирусната пандемия – буквално всеки път, когато нещо сериозно се случи в кратък срок е предизвикало Меркел да се паникьоса и да направи нещо прибръзано. Никой кораб не може да си позволи капитан, който се паникьосва заради сериозен инцидент, а страна с 83 милиона жители със сигурност съвсем не е трябвало да прави това.

Все един и същ въпрос се връща като бумеранг когато мислим за епохата „Меркел“. Как тази жена успя да остане на власт толкова дълго? Толкова ли е била популярна в Германия?

Изглежда уникалната германска избирателна система е такава, че е спомагала всеки демократично избран лидер да бъде много дълго време на власт. Първият следвоенен канцлер, Конрад Аденауер, е стоял на поста в продължение на 15 години. Нейният предшественик и ментор Хелмут Кол е бил на власт 16 години.

Германската политическа система има тенденция да предпочита съвсем умишлено стабилни политически коалиции. През 1949 г., годината на възкръсването на тази страна, основателите ѝ в Парламентарния съвет са погледнали назад в близката история, за да си обяснят произхода на хаоса и да го избегнат. Със сигурност са анализирали дълбоко единствения демократичен период в Германия, т.е. Ваймарската република, довел до възхода на нацистите. Те искрено са желали да се избегне повторение на такава ситуация.

Това, което ясно са видели в предишната епоха е било, че нацистите са се възползвали пряко от силната политическа фрагментираност. Точно такава е била обстановката в края на 20-те и началото на 30-те години. А причина за тази слабост е била наличието на твърде много партии в Райхстага, водещо неминуемо към твърде нестабилни коалиции, състоящи се от различни моментни конфигурации от такива малки партии. Ето защо избирателната система на следвоенната Германска Федерална Република е проектирана по такъв начин, че никога повече да не може да се случи нещо подобно.

Важно е да се знае също, че канцлерът не се избира пряко, а се избира с мнозинство в Бундестага. Канцлерът всъщност трябва да се ползва с подкрепата на коалицията на мнозинството в Бундестага, за да бъде на власт. Ако канцлерът загуби това мнозинство, правителството пада. Трябва да се сформира или нова коалиция с мнозинство в Бундестага, или да се свикат нови избори.

Партията на Меркел (ХДС, CDU) има явна прилика с т.нар. „правителствени партии“ (партии на власт) в други демокрации, каквито са консерваторите във Великобритания. Това са партии с непреходна популярност поради тяхната консолидирана политическа власт, което представлява вградено електорално предимство.

Християндемократическият съюз преди, а и все още по времето на Меркел безусловно е представлявал самата „германска партия“. Трима от най-дълго управлявалите германски канцлери – Аденауер, Кол и Меркел – са тъкмо от ХДС.

ХДС винаги държи в ръка допълнителен коз: има силен политически съюз със сестринската си партия в Бавария, Християнсоциалния съюз (ХСС, CSU). Всеизвестно е, че ХСС е националистически оцветен, социално консервативен, дълбоко католически конструктор, нахождащ се в най-католическата провинция на Германия.

Бавария е много сериозен феномен: почти автономна държава в центъра на Европа с население от 12 милиона жители и най-голямата по площ германска провинция – над 70 000 км². Там парламентът избира министър-председател, а не гражданите. Министър-председателят избира членове на своето правителство, които биват утвърдени от парламента. Министър-председателят не може да бъде свален посредством вот на недоверие, но може да напусне по собствено желание по всяко време. В някакъв смисъл министър-председателският пост в Бавария е пост на „избран монарх“ в една съвременна демокрация.

От гледна точка на икономическото представителство обаче ХСС е много смесен. Той обслужва едновременно фермери (Бавария има огромен селскостопански сектор) и

гитантски компании (BMW, Audi, Adidas и много други са със седалище в Бавария), като същевременно поддържа щастлива и работническата класа чрез собствена марка мек популизъм.

ХСС е легендарен с управлението си в Бавария. По-старото поколение в България си спомня много добре „ловджийското“ (и, естествено, политическо) „приятелство“ между несменяемите Тодор Живков и Франц Йозеф Щраус. Единият управляваше България от 1956 до 1990 г., а другият управляваше Бавария от 1978 до смъртта си през 1988 г. Лендерът Бавария е дотолкова абсолютно под контрола на ХСС, че винаги получава най-малко 50% от гласовете на изборите, докато на другите партии е позволено само да споделят останалото помежду си.

Общогерманският ХДС пък има предимство пред другите германски партии на федерално ниво. Тъй като Бавария е най-богатата и една от най-големите провинции в Германия, фактът, че от местния ХСС са на практика еднолични управляващи там, гарантира, че големият брат ХДС ще има предимство в цяла Германия, дори ако отслабне в други германски региони. Освен всичко ХДС е единствената сериозна консервативна партия, която в продължение на десетилетия е била единственият представител на както на десния център, така и на дясното крило като цяло.

Всеизвестно е, че Партията на свободните демократи (FDP) е най-често в коалиция с ХДС/ХСС. Макар да се представя теоретично като либерална, обикновено тя просто следва ХДС. Опитва се да се представя като центристка формация, но доста често се отклонява надясно. Така че политическият пейзаж вдясно е доста унифициран.

Накратко, години наред ХДС редовно побеждава на избори за пряко избрани места в парламента, тъй като се нуждае само от обикновено мнозинство, за да спечели. ХДС отдавна е успял да представлява най-голямата самостоятелна партия в Германия.

Левият политически лагер, напротив, започва да се дели през 80-те години с появата на Зелените. До този момент Германската социалдемократическа партия (ГСДП) е била единствената голяма партия вляво. Социалдемократите са били свикнали да се борят по стари политически правила срещу насрещния вятър на ХДС/ХСС.

Но с появата си Зелените разпукват гласовете вляво. След обединението на двете Германия, бившата комунистическа партия на ГДР се реформира, преименува се на Партия на демократичния социализъм (ПДС, PDS) и започва да взема гласове от лявото крило на социалдемократите SPD. В резултат на това лявата част от общогерманската SPD се е разбунтувала, отделила се е и след това сляла с източногерманската PDS. Това дава началото на една съвременната практически нова чисто лява партия в Германия, докато класическата социалдемократия продължава да стои повече в центъра е да представлява политическото левоцентристко пространство.

Това роене в ляво сериозно отслабва старата ГСДП. Днес тя остава единствената голяма лява партия, способна да издигне избираем канцлер, както се случи с Шолц. Но тъй като лявото пространство в Германия от 80-те години допреди едва няколко години е било фрагментирано, ГСДП е била на практика неспособна да получи достатъчно обикновено мнозинство при преки избори и е била принудена все повече да разчита на партийни списъци по конкретни места (избрани чрез пропорционално

представителство), даже за да влезе в парламента, камо ли да управлява – сякаш е малка, а не общонационална партия.

Всичко това се случва в Германия, защото Бундестагът е конструиран по смесената мажоритарно-пропорционална система. В резултат на тази постройка федералният парламент се състои от две половини – едната половина от местата пряко избрани депутати, които се разпределят според системата на мажоритарното гласуване, а другата половина – места, които се запълват от избрани според системата на пропорционалното представителство (гласуване с листи). Когато става дума за места с пряк мажоритарен избор, ХДС е почти неудържим.

Дотук – добре. Но сега – внимание!

Политическият механизъм на съвременна Германия изисква пределна стабилност на коалициите, но същевременно отхвърля стабилността без коалиции, сиреч трайното господство на една-единствена партия. С други думи, германската политика до голяма степен налага да има коалиция, а не еднолично управление на една партия. При тези предпоставени условия дори могъщият ХДС/ХСС не може да получи абсолютно мнозинство и се нуждае от помощта на друга по-малка партия, за да управлява (като цяло в миналото това са били Свободните демократи). Не е случайна последицата от всичко това, че в ХДС/ХСС неминуемо се появяват конфликти и фракционни борби, даже постоянно тлеещи несъгласия и спорове.

Тъкмо на този фон „мамчето“ Ангела е респектирала със своето активно търпение. Тя винаги е изчаквала, докато поредното политическо напрежение даде признаци за приключване, т.е. когато е изгрявала най-после сериозна възможност за постигане на поредното състояние на равновесие. В този момент погледите са се обръщали по немска традиция към началника, т.е. към нея като ръководител в очакване на нейната дума.

Без да иска може би, Ангела Меркел е била приучила политици и граждани на това. Мнозина не се замислят, че зад всичко, зад поредния успех на канцлерката, който се е задавал, е имало нещо повече от умение за пасивно очакване нещата да се наредят сами. Те мислят, че канцлерката просто е оставяла конфликта да се разгори, докато участниците се изморят от двубоя. Това не е вярно. Меркел не е в този смисъл пасивна. Тя е знаела какво прави. Което не е познавала са идеите отвъд стандартния политически мандат – стратегическия хоризонт, който се простира отвъд мандатите.

Доколкото става дума за нейното изчакване по примера на учителя ѝ Кол, самото то е било активно. Меркел е преценявала първо кой каква позиция има, след това какви са ресурсите му за участие в голямата игра и на тази основа след това е знаела какво чака и се е подготвяла за него. Канцлерът Меркел е чакала един съблимен момент в политиката: очакваният развой на нещата „да узрее“. А „узряването“ настъпва, когато основните участници в ситуацията най-после започнат да се съмняват в собствените си аргументи. Този признак на повърхността се бърка с „умора“.

Тактикът Ангела Меркел най-внимателно е изучавала всяка ситуация. Познаването на ситуацията започва с отчитане на правилния проблем, който я е породил. Познаването

продължава с предположение кой и как е засегнат от проблема. По-нататък се отчитат ресурсите и способностите на всеки един да придърпа към себе си решението на конфликта. След това настъпва общото съгласие между водещите участници в ситуацията как ще се разреши проблемът, който я е породил. От този момент нататък няма връщане назад – дори ако някой от участниците има желание да размисли още малко. Другите, които „са се разбрали“ как ще действат принуждават такъв колебаещ се субект да действа съобразно дефиницията на ситуацията, която са му поднесли те, а не каквато тази ситуация би изглеждала обективно от позицията на учен-изследовател. Да, Меркел е политик-ситуационалист.

Тя не е спирала само до анализ на ситуацията. Продължавала е нататък. Превръщала е политическото решение на ситуацията в административен план. Искала е да постигне резултат за хората. На този по-късен етап вече Ангела Меркел е постигала политическите си победи, които отстрани може и да са изглеждали като случайно явление с необясним произход. Добрите неща в ежедневието настъпват тогава, когато изглеждат банални, но всъщност не са. Управлението на Меркел може да е било всичко друго, но не и банално.

Изглежда тактиката на Хелмут Кол да изчаква, но да изчаква по този активен начин, е била правилна, си е казвала сигурно неведнъж наум Ангела Меркел.

Намесвала се е и действала подготвена и в точния момент. |Иначе нямаше да може да изиграва очакваната от всички роля на балансираща фигура, която с това си качество доминира над ситуацията. Гладиаторите гледат как валкюрата се спуска от небето като в немския фолклор и обгръща всички в своята майчинска прегръдка, която е и утешителна, и задушаваша. Германците почитат такава сила.

Нека повтора всичко това, защото става дума за основно политическо качество, инструмент, специфика на водещ европейски лидер.

Твърдят, че Меркел е притежавала невероятната способност просто да млъкне и да накара всички останали да затънат в кълбото от произведена от тях ситуация с нарастваща конфликтна нерентабилност. Но нейното изчакване е активно, не пасивно. То е от тактически тип, което значи с умение да се разбира и използва разгръщащата се ситуация. В такива моменти умът и политическите ѝ инстинкти са работили на високи обороти. Изчаквала е да се зададе моментът на желаното от нея саморешение. В този феномен изглежда тя винаги е вярвала, научила урока от политическия си баща Хелмут Кол. Когато най-накрая е казвала какво да се прави нататък в настъпилния верен момент, участниците са си казвали: „Слава Богу, най-накрая ръководителят нареди нещо, което изглежда познато.“ По този начин тя излиза всеки път права.

Това е моментът за сценичната усмивка, една от запазените марки на Ангела, нейната хем победоносна, хем успокояваща усмивка, наречена от публиката „усмивката на Чешърската котка“.

За хората всеки проблемен епизод приключва с нейната усмивка. Но Меркел продължава. Общественият резултат, който тя цели, още не се е появил. Налице е само политическото разрешаване на проблема. С други думи дотук е представлявала политик. Оттук нататък тя е ставала администратор. Ангела Меркел задължително е

превръщала очерталите се политически решения в планове за действие на администрацията.

Не е лесно да си правилната страна в Германия. Разбирането на Ангела Меркел за тънкостите на германската политика е просто феноменално. Вредно е да изпреварваш събитията, както правят емоционалните ръководители на юг. Трябва добре да опознаеш причините за това, което се случва, „да си пишеш домашните“ на заден план и никога да не изпадаш в паника.

Германците са ѝ благодарили за начина, по който прави това. Такива са им били очакванията за всеки, който ги ръководи. В редките периоди, когато някой е успявал да щръкне над нея в германската политика, това се е оказвало временно и за кратко. Както винаги, Меркел е изчаквала и в крайна сметка е надхитрявала всеки. Тихо. Внимателно. С чакане.

Това, което най-много е впечатлявало е това, че Ангела Меркел е знаела аргументите на своите събеседници преди да са приключили да говорят. Давала е вид на отегчена и когато е ставало дума за цифри. Знаела е числата в подробности. Това се е отнасяло до всички области на политиката, които са се обсъждали – от детайлите на пенсионната система до положението, да речем, в Сирия. Ангела Меркел е поразявала с факта, че говори доста открито и винаги уверено. Хората са оставали с чувството, че тя е най-умният, най-информираният измежду ръководителите на държаната. Единственото изключение, когато не е изглеждала нито мотивирана, нито убедителна, е във връзка с мигрантската криза.

Какво е мотивирало Ангела Меркел в това критично време?

Канцлерката Меркел винаги се е интересувала от последователност и запазване на статуквото. Фактът, че тя за пръв път си противоречи в своите изявления от 2003 г. и 2012 г. относно интеграционната политика и имиграцията, показва, че външните обстоятелства са повлияли на нейното мнение и тя адаптира поведението си, т.е. следва, а не управлява събитията.

Това, което е мотивирало д-р Меркел тогава, не е продукт на политическа конкуренция и жажда за власт. Дъщерята на евангелистки проповедник, расла в затвора, наречен ГДР, със сигурност е била движена от вкоренено чувство за дълг и съчувствие към борещите се за живот. През 1954 г. например Хорст Каснер, протестантският пастор и баща на Ангела, доброволно се премества от капиталистически Хамбург в Източна Германия, най-вероятно от чувството за дълг към християнството, за да опази вярата срещу комунистическата пропаганда, вземайки със себе си цялото семейство със своята едноседмична дъщеря Ангела. Дали Ангела е получила отрано възпитание в почит към дълга? Със сигурност е така.

Може ли да се твърди, че предизвикването на бежанската криза в немския ѝ вариант е унищожила политическата кариера на Ангела Меркел? Почти съм сигурен, че Не. Просто краят ѝ е обективно предизвестен от настъпването на ново време за демократична промяна, на която самата тя е отворила път. Едва ли някой политик оцелява след сериозно поражение на изборите. Точно това е целта на демокрацията: не да избереш някого на ръководен пост, а да си в състояние да го махнеш.

Не друг, а опитната и до голяма степен безпристрастна анализаторка Весела Чернева твърди следното: „За мнозинството европейци Меркел е преди всичко канцлер на европейската интеграция, тя се радва на особено голямо доверие сред онези, които се чувстват най-силно привързани към европейския проект и ценности.

Казано накратко: Ангела Меркел отвори германската граница не просто и единствено поради някакъв спонтанен морален порив, макар такъв вероятно да е съществувал. Не, тя реално е оценила какво грандиозно и взривоопасно напрежение би възникнало по външните граници на ЕС и вътре в самия Евросъюз, ако Германия се самозатвори. Освен това се е надявала на повече европейска солидарност и далновидност за общо решаване на проблема.

От друга страна днес в Германия статистиката показва, че голяма част от пристигналите тогава около милион бежанци и мигранти вече са намерили работни места или пък учат и придобиват професионална квалификация. Германската Агенция по труда е заявила по онова време, че на страната ѝ трябва да се приемат по 400 000 мигранти годишно, за да запази положителните си икономически показатели. Същото не важи само за Германия. За редица други държави в ЕС, включително България миграцията е важен фактор за икономическото благополучие в един сериозно застаряващ континент.

Меркел и властта е незаобиколим въпрос. Може да не е била стратег, може да е била бюрократ, но това в никакъв случай не значи, че като партиен политик, какъвто е развила у себе си с течение на времето, не се е борила за властта си. Тъкмо обратното. За да осигурява постоянно своята власт, канцлерката е прилагала постоянно следните две мерки:

1) **Популярност.** Ангела Меркел отрано и задълго си е гарантирала твърда подкрепа на пресата. Правила е това чрез лични връзки, предимно с жени – информационни магнати. Вероятно връзките с тях датират още от времето, когато Меркел е била министър в кабинета на Кол, отговорен за жените. Сред изследователите на тази страна на канцлерката, особено ценна придобивка е била Фриде Шпрингер. Фондация Шпрингер даже е назначила съпруга на Меркел в своето настоятелство. Bauer Media Group, която също се управлява от жена, също така се озовава в кръга на медийните поддръжници на канцлерката. Друга жена, Лиз Мон, сочена за част от вътрешния кръг наред с Фриде Шпрингер, редовно се била срещала на кафе във Федералното канцлерство. Колкото и странно да звучи, но и госпожа Бурда от модната централа „Бурда-моден“, но също и Gruner & Jahr с Julia Jäkel (която държи 1/4 от акциите на Spiegel и Stern) са обезпечавали спокойствие по време на мандатите. Но има ли държавен ръководител, който да е инертен на тема медии, или всички те имат медиите за първа своя грижа? Тук няма нищо ново.

2) **Опозиция.** Анализаторите считат, че уникален ход на Ангела Меркел е бил да изпревари не отдясно, а отляво най-голямата опозиционна лява партия, SPD, и то като лидер на десноцентристката ХДС (CDU). Това довело до значително свиване на SPD, тъй като вече никой не знаел защо трябва да гласува за тази лявоцентристка партия. С това Меркел автоматично преместила целия политически спектър в Германия далеч наляво.

Тези две мерки може да са важни, но в никакъв случай единствени, които Меркел е прилагала, за да опази властта си.

Много важно – справяла се е не само с външната, но и с вътрешнопартийната опозиция. И този ход е задължителен за всеки държавен ръководител ако иска да изпълни своята програма, осигурявайки си спокойствие от деструктивна конкуренция и поддръжка.

Тя е отстранила всички фаворити на „стареца“ (Кол) ХДС и в крайна сметка всички те трайно са изчезнали. Тези хора са подменени с други, възнаградени с добрата воля на г-жа Меркел – г-жа фон дер Лайен би могла да разкаже подробно за това. Макиавели излиза прозорлив и в случая с Меркел.

Твърди се, че списъкът на партийно-политическите „жертви“ на Меркел от самото начало до края на мандатите ѝ е дълъг. Един от първите потърпевши бил Фридрих Мерц. Действително, чак днес става ясно, че му се е наложило да изчака цялото време на канцлерката, за да застане най-после начело на ХДС. Когато през 2002 г. той битката за лидерството на Християндемократическия съюз (ХДС) от Ангела Меркел, той постепенно се оттегли от политиката. Но ето, 22 години по-късно Мерц има най-после

шанс за реванш, след като стана кандидатът на ХДС/ХСС за канцлерския пост в Германия.

Традиционното „масово оръжие“ на ръководителите обаче не е индивидуалната битка, а масовото неутрализиране на вътрешнопартийната съпротива. Класическият инструмент е властта при изготвянето и подредбата на листите с кандидатите за депутатски места в Бундестага.

Фактът, че не си намери и обучи наследник навреме, се е върнал като бумеранг към самата нея. Който има бегла представа какъв резервоар на акули е Съюзът на християндемократите, особено що се отнася до кадровите проблеми, няма как да не види колко ѝ е било трудно да намери кой да продължи нейните политики. Продължението на политиките на някого след мандата му е важна политическа технология за постепенно оневиняване и оправдание на някогашните грешки чрез поставянето им в контекста на напълно различно, ново време.

В политическото ръководство кадрови вакуум е недопустим. Тръгнала в една посока, страната не може да се люшне в обратната. Такива зигзаги са характерни за губещите и изоставащите държави. Меркел пропусна нещо важно в тази връзка, което нямаше как да не пропусне.

ХДС не е същият съюз, който някога е създал Конрад Аденауер, нито е съюзът, който обедини Германия под ръководството на Кол. Днес той изглежда повече като машина за производство на рецепти и практики за вземане и задържане на власт.

С кой политик се е разбирала най-добре Ангела Меркел?

Мисля, че Ангела Меркел е била през цялото време тази, която се е разбирала най-добре сама със себе си.

Ангела Меркел е действала все повече с течение на времето ва банк от гледна точка на опазване на своята власт. Без подкрепа накрая даже в собствената си партия, тя е съумяла да се наложи още един път. Но все пак накрая за всички става ясно, че Меркел е проиграла вътрешната си партийна власт. Партийните редици повече не са стоели зад гърба ѝ.

Важният въпрос е **колко добра е била Ангела Меркел като канцлер според общественото мнение?** И без това най-общият сред общите индикатори за държавнически успех, така или иначе, е произведеното колективно щастие. Разбира се, всяка нация има предварителна нагласа към щастieto – едни народи обичат да се оплакват, други – да гледат с розови очила даже на застоя или на откровените неуспехи. Германците не се славят със своя оптимизъм. Те са жестоки към самите себе си реалисти с уклон към критикарството.

За да се намери отговор на този многолик въпрос е добре да се тръгне най-напред от нейните отрицатели. Критиците, а особено критикарите, са най-гласовити. Те изразяват мнението си постоянно, със или без причина. Поддръжниците на който и да е политик обикновено мълчат. Биха се намесили само в критичен момент, при това само някои от тях.

Факт е, че твърде много хора в Германия, а и по-далеч от Германия (например Гърция и по друг начин Великобритания), открито не са я харесвали. Даже някои от тях заявяват

постоянно и без да има конкретен повод, че не можели да я понасят, каквото и да значи това. Успокоението е в това, че всеки политик има такава „опашка“ от хора, които не могат да го понасят. В много случаи става дума за културна непоносимост, тъй като първо идва ненавистта, а после търсенето на всякакви аргументи под ръка, за да се оправдае и осмисли омразата.

Аксиоматично е положението, че колкото по-дълго един политик се задържи на ръководния си пост, толкова повече критика събира. Рекордният 16 годишен мандат на госпожа Меркел като несменяем канцлер на Германия е предизвикало у все по-широка публика отрицателната оценка, която освен това все по-често е достигала максималната си степен: управлението на Меркел било „катастрофално“. Не познавам друга нация, която толкова често да употребява думата „катастрофа“ както германците. Все пак същите германци излизат от катастрофите най-умело от всички останали, но това е друг въпрос.

Мразещите Ангела Меркел изтъкват следните нейни слабости и грешки:

- Неадекватно управление на бежанската криза;
- Нерешени основни проблеми на културната и икономическата интеграция на мигрантите с манифестирана политическа слабост в това отношение – безработица, заляла като домино и немскоезичното население, правна бъркотия с непотвърдени самоличности, масови измами със социалните помощи, увеличена престъпност и терористични инциденти с жертви;
- Предизвикване появата и укрепване на десните движения в Германия и Европа;
- Твърде неуспешен енергиен преход със закриването на ядрените мощности и въглищните централи, който е довел до допълнителни тежести за гражданите без положителни ефекти по отношение на алтернативната енергия;
- Спад в способностите на Бундесвера, който функционира по-зле от армиите на всички околни страни, особено Полша;
- Неадекватен отговор на „похода срещу демокрацията“ на Ердоган в Турция;
- Поддържане на неясни отношения в партньорството със САЩ, включително липса на реакция на шпионирането от американска страна;
- Сериозна и постоянна загуба на икономическа мощ на германската икономика
- Нарастващо обедняване, включително детска бедност в Германия;
- Нерешени проблеми в социалното осигуряване;
- Нерешени проблеми в образователната политика, щото Германия изостава все повече не само от своите високи стандарти за образованост, но и в международен сравнителен план;
- Електронното управление е доведено до неосъществен блян, за бюрокрацията цифровизацията на управлението била непозната. Интернет мрежата в Германия станала на ниво на страна от третия свят;
- Изолация на Германия в Европа като „злото плашило“ по отношение на прословутата гръцка икономическа катастрофа и европейската банкова криза, от мерките за която единствено банките са останали доволни, никой друг.

Разбира се, списъкът от критични оплаквания на населението в Германия може лесно да бъде продължен още дълго. Всъщност списъкът с критични оценки за канцлера Меркел едва ли има ясен край.

Според взелите крайно негативно становище канцлерството на Меркел не е произвело нищо в нито една област, което да се доближава до осъществими решения за 16 години. Вече не като критика, а като обикновено критикарство може да се посочат такива обобщения за целия период на канцлерството, които непримиримите му крайни критици произвеждат:

- Инфраструктурата на Германия била „катастрофа“, тя била „буквално съсипана“ от Меркел, особено железниците, но също и въздушният транспорт. Влаковете винаги били неточни. Чак мостовете по магистралите били „застрашени от срутване“;

- В образованието катастрофата била зашеметяваща, защото се крепяла върху „мухлясали, влажни, студени училища, в които според закона за защита на животните едва ли имаш право да гледаш кокошки“. Децата учили в препълнени класове. Нивото на образование в Германия, някогашната водеща страна, била потънала при Меркел до „жалко ниво“ вследствие на „безкраен законодателен период“;

- Енергийният преход бил „игнориран от Меркел в продължение на 16 години“;

- Унищожени били ключови индустрии (Меркел била „началото на края“ на прочутото германско автомобилостроене);

- Силните политици били заменени със слаби (патент в това отношение имал Хелмут Кол, последван от своята наследничка Меркел) или с екстремисти (напр. Клаудия Рот);

Бумът в икономиката по времето на Меркел според изобретателните критици се дължал всъщност на предходния канцлер Шрьодер. Самата Меркел не била допринесла ни най-малко за това! Не е особено логично обаче той да е причина за икономическия ръст през цялото време на мандата на Ангела Меркел, повече от десетилетие след като е напуснал поста си, за да отиде в Русия като бизнесмен. Тази критика май не е критика, а негативизъм.

Заклученията са все едни и същи: „Гражданите обедняха и средната класа почти престана да съществува“, към което се добавя страховитото „Германия повече не съществува“. „Меркел положи основите за падането на Германия като най-голямата разрушителна сила на всички времена“, която заслужава единствено „мира на пенсионер“, докато нейните „разрушителни глупости“ трябвало да изпаднат заслужено „в бездната на забравата“. В пенсия тя най-сетне можела „да продължи да прави това, което винаги е правила най-добре: да чака безкрай.“

Критиците споделят своята „искрена радост“, когато политическата кариера на Ангела Меркел приключила.

Критиците стават критикари, когато си затварят очите и не виждат абсолютно нищо позитивно. Все пак управлението на Ангела Меркел е имало положителни страни, макар те да не са били в стратегическата област.

„Нейното канцлерство беше белязано от икономически бум“, признаят повечето германци. При това не ръст на икономиката, а тъкмо бум. И не за даден период, а през цялото време.

Другият голям успех на Меркел според германците е успехът в бавното, но постоянно засилване на суверенитета и името на Германия в световен план. По нейно време стана така, че вместо медиите да говорят „Франция и Германия“, когато става дума за напредъка на ЕС, да започнат да споменават само Германия.

Не само в Германия, но и извън страната (предимно Обединеното кралство, Нидерландия, Гърция, а при президента Макрон се присъедини и Франция) също не харесват Ангела Меркел:

- Германия е станала люлка на бюрокрацията в ЕС ;
- ЕС се разпада, до голяма степен заради „слабостта на Германия“;
- Германия означава неконтролирана миграция;
- Германия съживи политическите леви и десни екстреми в Европа;
- Германия е виновна за падението на европейската отбрана и за пълното negliжиране на съюзните ангажименти за сигурността на повечето европейски държави;
- Германия е сериозно изостанала и все повече изостава в сферата образованието;
- Германия влияе отрицателно върху европейската енергийна политика с недомисления си и недодялан енергиен преход, в който се правят твърде много политически компромиси;
- Неспособност за ограничаване на екстремизма и безпомощност срещу тероризма.

Екстремните избирателни мнения водят единствено до екстремно, селективно отношение, което носи колективна вреда за всички. За съжаление те съвсем не са изолиран случай в Европа и Обединеното кралство. Да, Германия е загубила войната и инерцията в това отношение все още продължава да има сериозен енергиен заряд неясно докога. От друга страна следвоенното германско „чудо“, дължащо се на правилна стратегическа линия, силно дразни някои победители, излезли от войната без стратегия какво да правят с мира.

Германия е задминала определено всички свои победители с изключение на САЩ, при това не само по отношение на БВП, но даже и по развитие на демокрацията през последните десетилетия. Съвсем очевидно пуснатите за масова пропаганда оправдателни обяснения, че Германия се възстановила заради плана „Маршал“ не издържат критика: най-големият бенефициент по този план не е Германия, а Обединеното кралство (около 26% от общата сума). Следващите най-високи вноски са

във Франция (18%). Западна Германия получава едва 11%, при това с разорена икономика, инфраструктура, но затова пък с една трета по-многобройно население.

Политически некролог трябва да се напише за Ангела Меркел след всичко споменатото малко по-горе?

Нека първо преценим обстоятелствата, в които даваме възможно най-обективна оценка на управлението на Ангела Меркел. Определящи сред тях са най-малко следните:

- 1) Една власт събира с времето все повече негативи независимо каква е.
- 2) Началото на управлението на Меркел съвпада с радикално различно състояние на света след внезапния край на Студената война.

Предходната промяна от такъв мащаб е краят на Втората световна война. Германия тогава се справя дотолкова успешно, че възкръсването ѝ от пепелта на абсолютната разруха наричат „германското чудо“. Чудото е резултат от намирането на стратегия за развитие още в самото начало: една денацифицираща се демократична Германия, изграждаща се като първостепенен аванпост на Западния свят на Изток, градяща един уникален в исторически план съюз на Западните християнски нации, в който постепенно да стане център. Това е ерата „Аденауер“.

Промяната сега е пак резултат от световен конфликт, наречен Студена война. Той минава без „горещи“ битки, но отново има победители и победени с подобен резултат и за едните, и за другите. Русия загуби тази война и последиците бяха като на загубил „гореща“ война – загуба на империята СССР, на световни позиции и т.н. И България изгуби същата война със съответните последици.

Едната от „двете Германия“ се зачисли към победителите, другата определено бе победена до степен, че изчезна. Двете Германия се съединиха, но механично, те не се обединиха. По-малката и загубила самата себе си с края на Студената война бе анексирана от по-голямата, усетила подходящ исторически момент за това. Присъединяването на Германската демократическа република към Федерална република Германия на 3 октомври 1990 след над 40-годишно разделение на двете държави не беше същинско обединение в името на нова страница за бъдещето на тази нация, а присъединяване в името на поправка на миналото. Германия остана за себе си и за света изгубилата войните държава, къде с нацистко, къде – с комунистическо минало.

Появи ли се адекватна стратегия за по-нататъшното развитие на тази страна? В каква посока, с кой стратегически съюз, въз основа на каква визия за себе си в бъдещето? Ангела Меркел, източногерманката, бе поставена находчиво на държавното кормило точно в такъв момент от по-силните политици в нейната обединена държава, за да си осигурят комфорта да намислят стратегия за новите обстоятелства. Обединение Германия е имала, но през 1871, когато Бисмарк е очертал капиталистически път на развитие и е създал Германска империя. Този път обаче след 1990 г. германските ръководители спряха часовника на изтичащото време, за да открият новото. Мина едно десетилетие в търсене преди Меркел. След това търсенето просто продължи с Меркел.

Стратегията отстъпи място на висш пилотаж в тактическо отношение. Всеки детайл от световната обстановка бе използван за добро планиране. Икономиката на държавата като цяло тръгна все по-нагоре и нагоре, но останалите стратегически елементи не я последваха, нямаше единство в развитието. Ръководството на държавата продължи да се държи като администрация на победена страна.

3) Спреният в немската политика часовник на дата 3 октомври 1990 г. продължи да не тръгва до ден-дневен, вече няколко години след Меркел. Нейната епоха ли е виновна за това? Вярно, може да се каже, че определени нейни тактически решения сериозно са затруднили отприщването на стратегическо развитие след нея. Но за липсата на качествено нова стратегия в Германия Меркел повече не може да носи отговорност.

Тактическото управление на Ангела Меркел, донесло повече или по-малко стабилност в Германия и ЕС се усеща от хората като успешно. Мисля, че я уважават тъкмо за това. Същевременно стратегическият дефицит в нейното управление се усеща от всички. Предполагам, че тази обща слабост предизвиква критиката и даже гнева на същите тези хора. Те имат нужда както от стабилност, така и от перспектива. Едното им осигурява тактиктът, а второто – стратегът. На Ангела Меркел тъкмо се наложи да поеме огромните тежести на миналото, настоящето и бъдещето – наследството от миналото, неяснотата на настоящето и враждебността на бъдещето след нея.

Факт е, че администрацията на Меркел успя да се справи доста успешно със своето настояще. Германия остана водеща демокрация за пример на останалите. Икономиката излезе изненадващо бързо от световната икономическа криза 2008 г. и последвалата рецесия, особено ако се сравни с икономиките на Франция и Великобритания.

Но Ангела Меркел, човек на настоящето, не е успяла да се откъсне от миналото и не е показала нито веднъж добър инстинкт за управление на бъдещето. Тя няма да остави своя отпечатък в историята подобно на Исабела Кастилска, Елизабет Английска, Екатерина Велика или Голда Меир. Тя ще остане може би някъде в групата на успешните пазителки на статуквото като Мария-Терезия, Маргарет Тачър или Елизабет II.

Все пак, и този тип успешно управление изисква интелигентност.

Интелигентна ли е Ангела Меркел?

Може би. Ангела Меркел е физик и от моя гледна точка физиката е една от най-абстрактните науки, що се отнася до академичните стандарти – точно като математиката.

След като проучване в известното американско списание Science от 1952 г. е установило среден коефициент на интелигентност 130 за студентите по физика, а Ангела Меркел има докторска степен тъкмо по физика, следва, че тя има – ако проучването все още е било валидно повече от 40 години по-късно – шанс от поне 50% да е силно надарена с интелект, тъй като IQ от 130 или по-висок се счита за особено висок.

Но да си умствено надарен още не значи автоматично, че действаш непременно по градивен начин. Това, че си интелигентен, може да се използва и за неправилни цели. (Знае се, че почти всички водещи умове на нацистката партия са били изключително надарени със свръх високи равнища на IQ и историята показва какво са направили чрез своя интелект.). Така че ако има проблем, той не е в нейните интелектуални способности.

Тогава какво е направило Ангела Меркел достатъчно специална, за да влезе в историята?

Всички, които са поне малко запознати с нейната работа, особено тези, които са пряко засегнати от нейните политики твърдят, че канцлерката се е отличавала преди всичко със стоическото си спокойствие. Идеална черта за тактик, вярващ оптимистично в това, че нещата ще се наредят по някакъв начин.

Меркел е притежавала характера на играч от задната скамейка, съчетано с издръжливостта на хладен професионалист. Там, където се е появявала необходимост от съзидание, Ангела Меркел винаги се е ограничавала до рутинно администриране.

Хората по принцип никак не харесват промените. Обичат познатото. И все пак им харесва сто пъти повече тогава, когато няма промени, когато не се е нямало обещания, въпреки всичко да се даде изненадващо нещо допълнително, нещо отгоре въпреки всичко, *deus ex machina*. Меркел е такъв тип държавник.

Чува се, че като канцлер Ангела Меркел не е имала връзка с германския народ. В решенията си не се ориентирала по потребностите на хората. Казват, че наместо това тя се е ръководила от реакциите на медиите, най-вече от критично настроените опозиционни „ляво-зелени“ медии. Излиза, че движеща сила на нейното управление е било удържането на властта, а не грижата с разбиране за хората.

Доколкото е вярно, че Меркел се е водила изключително от мнението на медиите става още по-ясно, че управлението ѝ е било без водеща собствена идея, собствено съдържание, да не казваме – стратегия. Но безусловно този народ не би я преизбирал, ако тези подозрения бяха самата чиста истина.

Твърдят също, че Меркел не е притежавала усет към историята. Вместо това тя се очертала като прагматичен и рационален технократ, човек на момента, който не се влияе от историческия контекст, от наследеното с неговите ценности и кървящи рани, защото тях по определение не може да управлява. Казват, че контекстът на отминалите времена ѝ е въздействал само като съвкупност от поуки, които посочват на един съвременен ръководител кои грешки да не допуска за нищо на света. В този смисъл мнозина, които познават управлението на канцлера Меркел убедено твърдят, че тя винаги е вземала големите решения въз основа на текущата ситуация, като не е чувствала историческа отговорност за техните последствия. За нея длъжността ѝ се е състояла в това да има власт и да я ползва с административни цели.

Но как е била способна да управлява в една силна демокрация толкова продължително, ако такива твърдения бяха стопроцентово верни? Никой никога не е обвинявал канцлера Меркел в автократично властолюбие. Ангела Меркел не е била нито диктатор, нито автократ, нито властолюбец. Тя е имала предвид обществените потребности и в

най-дълбоката си същност е творение на драматичната история на своята страна. Затова Меркел все пак е особено последователен лидер на своята партия, на своя народ и своята обединена Европа.

След като канцлерството на Меркел е най-накрая история, хората и изследователите се събуждат от парализата, предизвикана от нейния стил и отбелязват, че е била опортюнист вместо да прокара собствени политически позиции. Избягвала е радикални решения, които биха нарушили баланса, довел я до властта, и е предпочитала да проточва промените, за да бъдат приложени бавно и с течение на времето.

Всъщност кому са нужни силните страни на Ангела Меркел, за които няма спор? И тук може би стигаме до най-тежкия момент от налагащото се прозрение: Да беше поне по-слаба!

Политиката на Меркел след епохата Меркел определено е надживяла физическия край на нейното канцлерство.

Съществуват два противоположни начина една политическа епоха да прехвърли своя „товар“ върху управлението в следващата епоха. Първият е стратегически – когато в първата епоха е поставено началото на стратегия, която поради своята специфика на дългосрочна концепция за развитието не може да приключи в нейните рамки и прелива в следващата епоха. Вторият начин е обратен, не-стратегически: когато една епоха не е задава стратегическа концепция за развитието и е задържала докрай нейното създаване. Така създаденият стратегически вакуум се прехвърля напред във времето и изпива смисъла на следващата епоха, с което заплашва с предстояща политическа имплозия. Ангела Меркел не остави стратегически проекти.

Тя беше тактик и на помощ идва тъкмо сътвореното от нея като тактик. Кооперативната игра в името на демократичните ценности след Студената война продължава да е ос, около която се върти европейската политика. Меркел беше основната фигура в този процес. Нейната политика беше маховик, който няма спиране, заради което още дълго в Германия и около нея ще тлее устойчивостта в един изпадащ във все по-голяма неустойчивост свят. Меркел казва, че когато световни лидери, с които добре познава, ѝ се обаждат за съвет, тя с радост откликва.

Прочутата ѝ усмивка не е усмивката на Чешърската котка, тъй като никое нейно действие не беше целенасочено объркващо някого от недоброжелателност. Последното нещо, което през своя мандат е вършела Ангела Меркел е било да изчезва и да не поема отговорност в рамките, в които е могла. На лицето ѝ се е появявала много пъти усмивка, но надали точно от самодоволство, че е надхитрила някого. Всъщност от момента, в който напусна политиката всички забравиха за тази усмивка за разлика от усмихнатите гримаси на други политици от други страни, които историята показва, че са били недобронамерени. Усмивката остана само на множеството направени снимки от фотографите, но не и в съзнанието на хората, защото не е била усмивката на победителя пред победените.

Тогава какво остана? Колкото и да е трудно да се сложи точка, когато се говори за период от 16 години в германската, европейската и световната история, все пак това е възможно, макар задачата да не е лесна. Първо, трябва да се види какво ни остави Меркел в европейската политика. Решения или проблеми? Второ, какво ни остави в невъзможните отношения със САЩ. Решения или проблеми? Трето – с Китай. Решения или проблеми? Четвърто – продължението на започнатото от нея в модернизиранието и европеизирането на България. Какво ни остави тя?

Ключова част от ролята на Меркел беше нейната твърда решимост да поддържа европейското сближаване и да лекува по спешност пукнатините между държавите-членки на ЕС. Давайки сигнал за евентуална промяна в баланса на силите към **Франция**, западната съседка на Германия, един анализатор прогнозира: „Макрон ще се опита да узурпира позицията на Меркел в Европа. Германската позиция няма непременно да се промени, но който и да дойде на власт, ще трябва да се справи с по-широка (вътрешна) коалиция, така че ще бъде малко по-трудно да води на международната сцена.” Задачата, която си е поставил президентът Макрон по френския тертип на Котарака с чизми, т.е. да направи от нищо нещо, изглежда невъзможна. Германия ще продължи да бъде тъкмо Германия.

Обединеното кралство пак е тайният контрапункт в стратегическата партитура на Европа, този път с адрес отвъд Ламанша. Като германка след войната Меркел вероятно е придобила добър исторически нюх, че ако британската политика не изглежда ангажирана на европейския континент, това за пореден път ще разедини европейците. Успокояването на отношенията ЕС-Великобритания се превърна в особена тревога на Меркел след Брекзит, но в главата ѝ изглежда не се е появила никаква свежа идея как този гордиев възел би могъл евентуално да бъде разсечен. Газовите тръбопроводи от Русия към Германия остават взривени от някого, при това не на едно, а на цели две места. Кой ли свърши тази работа!

Меркел направи първа крачката към **Китай**. Дали някой направи крачка към Германия отвъд Китайската стена? Със сигурност обаче си е спечелила първичната омраза на европейските либерали с тази нова страница в европейската политика. Критиците обаче ще разберат какво критикуват много скоро. В Китай се изместиха основни немски, а и европейски производства.

Германия ще продължи да е все по-зависима от това да балансира всячески отношенията си със САЩ и Китай – две държави, с които Меркел се опита да поддържа тесни връзки.

Тя винаги е била наясно, че Германия и Европа отдавна зависят от страни, които не са в Европа. Съдбата на Германия на нейния баща се решава от победители. Нейната Германия, в която се е формирала е напълно смазана под руско управление. Да, Ангела не само няма съмнение в това, но даже е вярвала в предопределението на страната си отвън по-силно, отколкото може да се очаква.

Нейните мандати са моделирани от същия синдром. Германия, на която е канцлер, зависи от най-силната държава в съвременността – САЩ. Тя добре е разбирала, че САЩ не осъзнават добре ролята на Европа. Знаела е прагматичната основа на заплахите на стария-нов Президент, породени от следвоенното отвращение на германците от въоръжаване и пасивността им при осигуряване на отбраната на Стария континент. В мемоарите си, издадени съвсем скоро Ангела Меркел признава, че е търсила мнение от папата как да работи с Доналд Тръмп, а това не е случайно – зад гърба на Съединените щати лежи латиноамериканското море от хора с техните проблеми и претенции. А те са католици.

Дотук – добре, но обективната действителност е такава, че по време на нейното канцлерство на власт в САЩ е дошъл Доналд Тръмп. За него Меркел с немско високомерие отчита, че имал „манталитет на строителен предприемач“. Това не е откритие – да, Тръмп се е занимавал до момента със сгради. Нищо ново. Немската стигма не проработва.

Германската канцлерка най-вероятно се е почувствала в цугцванг: сякаш наистина е нямала правилно действие, когато става дума за политическите разговори с Америка. Вероятно се е виждала ден след ден в невъзможното: как да си сътрудничат един европейски политик и един американски бизнесмен. Кошмарът се е появил подобно на широк холивудски екран още при първата среща, когато Меркел е видяла, че няма никакъв начин да го убеди да не напуска Парижките споразумения за климата. Самочувствието ѝ, натрупано с времето, че винаги успява да прокара своята теза, е катастрофирало при всяка от следващите срещи с американския президент. А ето, зелената идея, фанатичното виждане в апокалипсиса на „екологичната катастрофа“ е толкова немска тема. Климатичните промени са и европейска тема, но не и тема за американския бизнес: всеки бизнес е тук и сега, не може да се търгува с хора от бъдещето по същия по-заплетени начин, както не може да се търгува с вече умрелите. При останалите въпроси неуспехът се е повтарял.

Меркел намира удовлетворение единствено да даде съвет на Тръмп, който той не е поискал и никога не би поискал. Даването на непоискан съвет също е немска черта. Макар и в монологична форма, бившата канцлерка все пак решава да каже нещо доста простичко: „Огъвайте, огъвайте, но да не се счупи!“ Обратно на Меркел, американците не дават съвети. А и милионите американци, включително президента им, конгресмени, сенатори и стафъри в Конгреса не са имали никакво мнение за Меркел, нито са усещали необходимост да имат някакво. Те не са били запознати с нейните политики, нито с

нейните позиции или причините за тях. Между другото, не само в Америка, но изглежда и по света е надделявало всеобщото безразличие и невежество спрямо нея. Вероятно Тръмп днес, след Меркел, ще се води единствено от предприемаческото си желание да продължи със задушаването на германската автомобилна индустрия докрай.

Имаше времена, в които Ангела Меркел беше изключително популярна в **България**. Но с течение на годините доста българи престанаха да я харесват. Защо? Опитният журналист Александър Андреев изброява три причини: политиката ѝ към бежанците през 2015 година, нейният изявен либерализъм и реалната (или предполагаема) роля, която Меркел е изиграла за възникването и укрепването на ГЕРБ

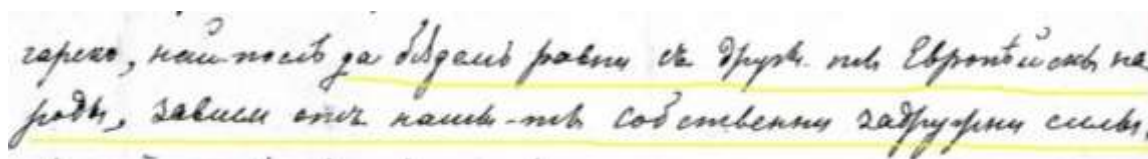
Що се отнася до последното, по време на трите правителства на Борисов за повече от десетилетие в България имаше поне две много стабилни положения. И двете бяха от крайно важно стратегическо значение за развитието на нашата страна: макроикономическата стабилност и безусловната евроориентация. И двете бяха дело на Ангела Меркел с помощта на Бойко Борисов.

Бежанците са основният източник на враждебно отношение на много българи към Меркел. Весела Чернева пише: „В България, особено в социалните мрежи, от 2015 година насам се разказва една полуизмислена, полунагласена история за това как Меркел била пуснала в Европа милиони „брадати майки с деца“. Тази история вирее в почвата както на исторически обяснимата враждебност на българите към исляма, така и на драматичното непознаване на европейските ценности, европейската политика, икономика и демография.“ Бих прибавил и особеният български консерватизъм.

В България дифузните страхове, както и продължителната изолация от външния свят, липсата на траен контакт с различни култури и религии, се оказват сякаш по-силни от практическите аргументи. И много хора фокусират тези свои дифузни страхове и латентна ксенофобия като лазерен лъч върху мишената Ангела Меркел.

„Върху фигурата на Ангела Меркел част от българите прожектират недоволството си от още няколко комплексни международни теми и процеси – като се започне от активната политика в подкрепа приемането на Северна Македония в ЕС, мине се през Северен поток-2 и енергийната политика и се стигне до опазването на климата.“

Но отношението към Меркел в България и на българите към Меркел няма никакво значение нито за Германия, нито за Европейския съюз, нито за европейската ориентация на България. Европейската същност на България е вековна идея, тя не е авторство на съвременни политици. Европейската ориентация е проповядвана от Васил Левски като посока на развитие на „святата и чиста република“³: „Братя, възобновяването на нашата славна държава, отърването ни от проклетите агаряне, за да си добие първата чест и слава нашето мило отечество България, най-последно, за да бъдем равни с другите европейски народи, зависи от нашите собствени задружни сили.“

гарето, най-последно за да добие първата чест и слава нашето мило отечество България, най-последно, за да бъдем равни с другите европейски народи, зависи от нашите собствени задружни сили.

³ Из сборника „Святата и чиста република: избрани страници от писма на Васил Левски“, съставители Иван Унджиев, Никола Кондарев, София, „Наука и изкуство“, 1987, с.153

СТРАТЕГИЧЕСКИЯТ ПОДХОД ВЪВ ФИНАНСОВАТА СИГУРНОСТ

Недко Крумов¹, Софийски Университет „Св. Климент Охридски“

Резюме

Настоящата статия изследва ролята на стратегическия подход във финансовата сигурност. Неговото ефективно прилагане стои в основата на реализирането на ефективни национални политики в редица други сектори. При отсъствие на такъв подход ще са налице не само пропуснати ползи, но и неефективни административни процеси и практики. Като пример е разгледано негативното влияние на корупцията върху възможността за въвеждане на екологични политики за ограничаване на негативното влияние на климатичните промени, породени от човешката дейност. При липса на стратегически подход повечето дейности са реактивни и биват изпълнени в резултат на международни изисквания. Такъв пример в България са мерките, които целят подобряване на системата за превенция и противодействие на изпирането на пари и финансирането на тероризма.

ключови думи: стратегически подход; финансова сигурност; България; финансиране на тероризма.

STRATEGIC APPROACH IN THE FINANCIAL SECURITY

Nedko Krumov², Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Abstract

This article examines the role of the strategic approach in financial security. Its effective implementation is the basis for effective national policies in a number of other sectors. In the

¹ Недко Крумов е докторант в СУ "Св. Климент Охридски", катедра Публична администрация. С повече от 17 години опит в областта на превенцията и противодействието на изпирането на пари и финансирането на тероризма ИП/ФТ, в последните повече от 7 години, той работи в международната организация, която обединява финансово-разузнавателните звена (ЗФР) по света, наречена Егмонт Груп, където работи съвместно и с организации като МВФ, Световната Банка, FATF, UNODC и други. Преди да се присъедини към Егмонт Груп, Недко Крумов работи повече от 10 години в българското ЗФР (Дирекция в Държавна агенция „Национална сигурност“).

² Nedko Krumov is a second-year PhD student at Sofia University "St. Kliment Ohridski", Department of Public Administration. With more than 17 years of experience in the field of prevention and countering of money laundering and terrorist financing, AML/CFT, for the last more than 7 years, he has been working in the international organization that unites financial intelligence units (FIUs) around the world, called the Egmont Group, where he also works together with organizations such as the IMF, the World Bank, FATF, UNODC and others. Before joining the Egmont Group, Nedko Krumov worked for more than 10 years in the Bulgarian FIU (Directorate of the State Agency for National Security).

absence of such an approach, there will be not only missed benefits, but also inefficient administrative processes and practices. An example is the negative impact of corruption on the possibility of introducing appropriate environmental policies to limit the negative effects of anthropogenic climate change. In the absence of a strategic approach, most activities are reactive and are implemented as a result of international requirements. Such an example in Bulgaria are the measures aimed at improving the system for preventing and countering money laundering and terrorist financing.

Keywords: *Bulgaria; terrorist financing; strategic approach.*

УВОД

Настоящата статия изследва ролята на стратегическия подход във финансовата сигурност. Прилагането на такъв подход е свързано с наличието на редица взаимовръзки с други сектори. Липсата му обаче води до редица пропуснати ползи и не- или ненапълно реализирани политики. Такъв пример в България са мерките, които целят подобряване на системата за превенция и противодействие на изпирането на пари и финансирането на тероризма, които са отражение на изискванията на международни стандарти, а не на целенасочен стратегически подход.

За разработването и прилагането на цялостни и ефективни секторни и национални политики е необходимо тяхното първоначално разработване и финансиране, както и последващото им контролиране и измерване на тяхната ефективност, с цел подобряването им при следващо тяхно прилагане. Във всяка една от тези стъпки е необходимо използването на различни ресурси като например знание, или както е по-добре очертано с английския термин „know how”, човешки, финансови и други. За достигане на максимална ефективност е необходимо всички тези ресурси да бъдат добросъвестно използвани.

Какво обаче би станало в случай, че някой от отговорните за включването на тези ресурси бъде корумпиран да не го прави? Това би довело до недостигане на максимална крайна ефективност, изкривяване на крайните резултати и дори до нарушаване на връзки с други политики, които се прилагат в едни и същи сектори или по някакъв начин са взаимно свързани.

Същото може да се екстраполира и върху националните политики и стратегии, като да доведе до ерозия на общественото доверие във възможностите на държавата да предоставя качествени услуги на своите граждани. Именно подобни проявления наблюдаваме в последните десетилетия в България.

За да не се допускат такива изкривявания в крайните резултати от прилагането на национални и секторни политики, е необходимо изграждането на ефективни методи и механизми за защита на финансовата сигурност на страната – или един стратегически подход при разработването на основите на финансовата сигурност, т.е. не бива да се действа хаотично и на парче. Не бива и единствено да се чака излизането на поредния международен доклад или правна рамка, която страната ни трябва да адресира/имплементира, а следва да се изработи стратегия за финансова сигурност, която държавата да може да следва дългосрочно.

Основен стълб във всяка стратегия за финансова сигурност е изграждането на ефективни системи за превенция и противодействие на изпирането на пари и финансирането на тероризма (ИП/ФТ). Именно поради тази причина, в настоящата статия е разгледана по-подробно тази специфична част от финансовата сигурност. Екстраполирани са аналитични заключения от частното, които да опишат и по-общото. Тезата на статията е развита по-долу в следната последователност:

1. Дефиниране на основните понятия чрез кратко обяснение на понятия като „стратегия“ и „стратегически подход“ и специфичното им приложение във финансовата сигурност.

2. Разясняват се причините, поради които прилагането на стратегически подход във финансовата сигурност е от фундаментално значение.

3. Разглежда се защо стратегическият подход във финансовата сигурност става необходим елемент от ефективността на други държавни политики.

4. Правят се заключения и се дават препоръки.

ДЕФИНИРАНЕ НА ПОНЯТИЕТО „СТРАТЕГИЯ“ „СТРАТЕГИЧЕСКИ ПОДХОД“ В КОНТЕКСТА НА ФИНАНСОВАТА СИГУРНОСТ

Преди обаче да се насочим в тази посока, следва да дадем разяснение на няколко важни понятия. Според проф. Тодор Танев, стратегирането е съвременно понятие за стратегическо управление, което го представя като непрекъснат процес на общо ръководство (governance) по приоритетни цели, а не следване на предварително фиксиран дългосрочен план³. В този смисъл, Танев разглежда стратегията като процес на постоянно осмисляне на онова, което се върши⁴.

Именно това дава няколко общи принципи при прилагането на стратегическия подход:

1. Дефиниране на стратегия – основата на стратегическия подход е ясното формулиране на дългосрочни и измерими цели, които задават насоките за по-нататъшно развитие⁵. Тези цели обаче следва неизменно да се подчиняват на дефинираната стратегия.

2. Анализ на средата – идентифицират се всички ключови фактори, които влияят върху целите и политиките, с които ще се изпълняват тези цели. Прилага се системен анализ, който отчита тенденции, цикличности и потенциални рискове⁶.

3. Йерархично планирането – стратегическият подход се основава на йерархично планиране – дългосрочни, средносрочни и краткосрочни, които взаимно се допълват и надграждат.

Неизменно следва да се имат предвид и следните етапи в стратегическото планиране:

1. Оценка на настоящата ситуация – чрез методи като SWOT анализ (силни и слаби страни, възможности и заплахи) се събират данни за текущото състояние.

³ Танев, Т. (2021) Към ново разбиране за стратегиите, София, УИ "Св. Климент Охридски". [Tanev, T. (2021) Kam novo razbirane za strategiite, Sofia, UI "Sv. Kliment Ohridski".]

⁴ Пак там.

⁵ Дефиниране на понятието стратегия и ръководство за писане на стратегии, приложимо за публичната администрация. Виж <https://strategy.bg/Publications/View.aspx?Id=46>

⁶ Училище за бизнес компетенции: <https://sbc.bg/course/strategichsko-planirane/>

2. Формулиране и изпълнение на методи за управление и реализиране на стратегията – създават се политики, които балансират между нуждите на различни заинтересовани страни и наличните ресурси.

3. Мониторинг и адаптация – стратегиите се преразглеждат и адаптират на база нова информация или променящи се условия.

На база на тези общи понятия, може да се извлече и разбиране за прилагането на стратегически подход във финансовата сигурност. Това би включвало политики за управление на рискове, осигуряване на стабилност и поддържане на икономическа устойчивост, което да бъде постигнато чрез въвеждане и изпълнение на регулации, прилагане на мерки за осигуряване на интегритета на финансовата система и обмен на информация между компетентните държавни институции и техните партньори.

ЗНАЧЕНИЕ НА СТРАТЕГИЧЕСКИЯТ ПОДХОД ВЪВ ФИНАНСОВАТА СИГУРНОСТ

Както беше вече разгледано, финансовата сигурност е резултат от мерки, политики и регулации, които целят да предотвратят финансови престъпления, като пране на пари и финансиране на тероризъм, и да осигурят стабилност на икономическата система.

Стратегическият подход е резултат от глобализацията, която подтиква различни правни субекти и най-вече държавите, да прилагат такива подходи за да се справят с глобалните предизвикателства и да гарантират интересите на своите граждани. Именно гарантирането на социалният интерес на гражданите стои в основата на финансовата сигурност. Това се описва с английския термин „financial integrity” (финансов интегритет), който обаче не е ограничен само до една държава или един регион, а се свързва и с други такива в глобална система.

Именно изискванията за този глобален финансов интегритет кара повечето държави да бъдат реактивни и да чакат излизането на международни доклади или стандарти, които да приложат в националните си законодателства и други регулации. Това съвсем не значи, че тази унификация в подходите е лоша, а тъкмо напротив, но тя изисква да бъде приложена в комбинация с целенасочени национални стратегии.

Именно в контекста на глобализацията и членството на България в Европейския съюз (ЕС), страната ни следва да съгласува националните си политики с международни стандарти като тези на FATF (Financial Action Task Force)⁷ и различните директиви на ЕС за предотвратяване използването на финансовите системи на държавите членки за целите на ИП/ФТ⁸.

В същото време, реактивните, вместо проактивните действия, могат да доведат до пропуснати възможности за защита на националните интереси, които да бъдат дефинирани в една или няколко национални стратегии и активно прилагани чрез използването на стратегически подход за планиране и управление.

⁷ Виж повече за FATF на <https://www.fatf-gafi.org/en/home.html>

⁸ Виж повече за мерките на ЕС противодействие на ИП/ФТ на <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/fight-against-terrorism/fight-against-terrorist-financing/#fight>

1. Значение на стратегическия подход

1.1. Проактивно управление на рискове

Стратегическият подход позволява ранно идентифициране на рискове, което е от критична важност за предотвратяване на финансовите престъпления. България, като част от международната общност, е изправена пред предизвикателството да спазва съответните изисквания на 5-та Директива за борба с изпирането на пари (5th AML Directive)⁹ и стандартните на FATF¹⁰. Това основно включва:

- Осигуряване на прозрачност в собствеността на юридически лица и други правни образувания.
- Засилване способностите на финансовия и нефинансов сектори (това са задължените лица, които следва да изпълняват мерките за превенция и противодействие на ИП/ФТ; техният кръг е посочен в чл. 4 от Закона за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП)) да идентифицират съмнителни операции, сделки и клиенти и своевременно да ги докладват на финансово-разузнавателното звено.
- Създаване на ефективни механизми за разследване и съдебно преследване на финансови престъпления, както и конфискация на активи придобити от престъпна дейност.

FATF и общо 9 регионални организации (FATF style regional bodies, или FSRBs) са отговорни и за оценяване на съответствието при прилагане на стандартите на FATF от всяка една от държавите, които са техни членове. България членува в една от тези регионални организации, която е комитет към Съвета на Европа и се нарича Moneyval. Този комитет има приети вече 4 оценителни доклада за България, като последният е от 2022 г. и е причина за приемането на страната ни в сивия списък на FATF, който включва държави със съществени пропуски в системите за превенция и противодействие на ИП/ФТ, т.е. оценките, които е получила държавата са толкова незадоволителни, че международната общност изисква от компетентните институции в България да предприемат редица мерки за да постигнат задоволително техническо съответствие на законодателството (в определени сфери) и ефективност (във всички сфери). Това са постига на база на action plan приет от FATF.

Една от причините за гореописаното е липсата на прилагане на стратегически подход в периодите преди приемането на доклада на Moneyval.

В случай, че продължи прилагането на същите работни практики, реактивният подход, който разчита на международните оценителни доклади на FATF и докладите за

⁹ Директивите на ЕС следва да бъдат имплементирани в националните законодателства на страните членки, за да бъдат постигнати общностни цели. Такива са и директивите за противодействие на ИП/ФТ. Повече на https://finance.ec.europa.eu/financial-crime/anti-money-laundering-and-counteracting-financing-terrorism-eu-level_en

¹⁰ Стандартите на FATF включват общо 40 препоръки за техническо съответствие на законодателствата на страните с изискванията на тези препоръки и 11 „незабавни резултата“, които измерват ефективността при прилагането на мерките за превенция и противодействие на ИП/ФТ. Повече на <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html>

съответствие с изискванията на европейските директиви, ще доведе до привидно изпълнение на стандартите, но ще пропусне да адресира специфичните за страната стратегически цели.

Така например, ако се направи анализ на основните изменения на ЗМИП, ще се установи, че това се е случвало по две основни причини:

а) С цел изпълнение на сроковете за имплементиране на европейски директиви в областта на ИП/ФТ (2006 г., 2018 г., 2021 г.; подобно нещо предстои да се случи през 2025г./2026 г. за да бъдат имплементирани изискванията на вече приетата бта Директива – Директива (ЕС) 2024/1640 на Европейския парламент и на Съвета от 31 май 2024 година относно механизмите, които да бъдат въведени от държавите членки за предотвратяване на използването на финансовата система за целите на изпирането на пари или финансирането на тероризма), или

б) Преди или непосредствено след излизането на доклади на Комитета Moneyval към Съвета на Европа, който е оправомощен да оцени България за съответствието и ефективността при прилагане на стандартите на FATF, с цел адресиране на несъответствия с тези стандарти.

Липсва обаче съществено изменение на този закон, което да е продиктувано от въвеждането на политики за изпълнение на стратегически цели, идентифицирани от самата държава.

Дори Стратегията за противодействие на изпирането на пари и финансирането на тероризма в Република България 2023 – 2027 г.¹¹ визира като стратегически приоритет изпълнението на изискванията стандарта на FATF, като самата Въпреки, че има необходимите елементи на стратегически документ, Стратегията като цяло е написана по-скоро като средносрочен план за действие, без да се очертават истински стратегически приоритети в превенцията и противодействието на ИП/ФТ, а посочените такива са по-скоро планови дейности.

Изготвянето и приемането на такава Стратегия обаче, все пак представлява стъпка в правилната посока, защото предишната подобна Стратегия е изтекла през 2015 г., т.е. липсва приемственост и дългосрочен елемент на стратегическите цели.

1.2. Устойчиво развитие и стабилност

Финансовата сигурност е ключов елемент за устойчивото развитие на националната икономика. Стратегическият подход гарантира:

- Пълноценно използване на ограничените ресурси чрез ефективно планиране и насочването им не само към високо рискови събития, но и към такива със стратегическо значение за страната.

- Защита на интегритета на финансовата система от влагането в нея на средства с престъпен произход и свързаното с това деструктивно влияние на международни

¹¹ Национална Стратегия за противодействие на изпирането на пари и финансирането на тероризма в Република България 2023 – 2027 г. може да бъде немерна на <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1637>

престъпни синдикати, които стоят в основата на мащабните схеми за изпиране на пари, както и на терористични организации, които прехвърлят средства за да финансират своите дейности.

1.3. Предизвикателства при въвеждане и изпълнение на стратегическия подход

Често международните изисквания се прилагат формално, без те да бъдат адаптирани към националните специфики. Това води до несъответствия между международните и националните приоритети. Така например Агенция Митници е била задължено лице по реда на чл. 4 от ЗМИП повече от 15 години, като впоследствие е изключена от неговия обхват (ДВ, бр. 21 от 12.03.2021 г.). Аргументацията за нейното изключване не е била свързана с изпълнение на национални стратегически приоритети, а на изискванията на европейска директива. Така се създава невъзможност за подаването на доклади за съмнителни операции и събирането на информация по реда на този закон за съмнения, които са били установени от митническата администрация. И докато в много случаи, България е била давана като положителен пример за включването на митническата администрация в системата за противодействие на ИП/ФТ, това сега не е така добре застъпено. Все пак, предоставяне на информация от Агенция Митници все още е предвидено в определени случаи, но неговият обхват и възможните последващи действия са значително ограничени.

Разчитането на доклади от международни организации ограничава способността на държавата да действа проактивно. По този начин, вместо да насочи прилагането на мерки към стратегически рискове, които не се променят с приемането на една или друга Национална оценка на риска (НОР)¹² от ИП/ФТ, по-скоро се цели управление на динамични рискове. Последното нямаше да бъде погрешно, ако беше съчетано и с прилагането на стратегически подход. Значението на НОР ще бъде разгледано по-долу в настоящата статия, защото това следва да бъде основен инструмент в прилагането на стратегическия подход. На практика обаче става точно обратното и НОР се е превърнал в приоритет, на който се подчинява стратегията в областта.

Липса на координация между институциите ангажирани с финансовата сигурност е една от слабостите в стратегическото управление в тази област. Това забавя ефективността на изпълнението на почти всички политики. Последното е обект на критика и в оценителния доклад на Комитета Moneyval¹³.

¹² Националната оценка на риска (НОР) е основен елемент от изискванията на стандартите на FATF и директивите на ЕС. Международната общност вижда в нея способ, чрез който не само да бъдат измерени, разбрани и управлявани рисковете с най-висок интензитет, но и начин да бъдат ефективно алокирани ограничените ресурси. Ето защо, НОР е и основна част от българското законодателство в областта на превенцията и противодействието на ИП/ФТ. Виж. Глава седма, Раздел I на Закон за мерките срещу изпирането на пари.

¹³ Този доклад е публикуван на страницата на Съвета на Европа - <https://www.coe.int/en/web/moneyval/jurisdictions/bulgaria>

1.4. Примери за успехи и неуспехи при прилагане на стратегически подход във финансовата сигурност

Множество примери могат да бъдат изведени за успешното или неуспешно прилагане на стратегически подход във финансовата сигурност от отделни държави. За целите на настоящата статия, ще се съсредоточим върху държави със сходни политически и икономически условия като тези в страната ни. Разбира се, тук не може да става дума за напълно равни други условия.

За успешни примери могат да бъдат дадени държави като Естония и Финландия, които интегрират проактивен стратегически подход, което им позволява да се справят ефективно с финансовите престъпления, които са обект на стратегическо управление – кибер престъпления (за Естония) и измами и избягване на международни санкции (за Финландия).

Като контраст може да бъде посочена България, където реактивният подход доведе до пропуски в контрола върху собствеността на компании (особено със сложна структура на собствеността или регистрирани в юрисдикции, които позволяват по-ниска степен на прозрачност на действителната собственост) и изпиране на средства, което постави страната под засилено наблюдение и включването и в сивия списък на FATF¹⁴ на държави със съществени пропуски при прилагане на мерките за превенция и противодействие на ИП/ФТ.

Стратегическият подход във финансовата сигурност е от ключово значение за защита на националните интереси и съгласуване с международните изисквания. Той осигурява проактивно управление на рискове, устойчиво икономическо развитие и повишено доверие на международната сцена. Ето защо, България трябва да преодолее зависимостта от реактивни действия и да развие интегрирани стратегии, които не само отговарят на международните стандарти, но и отразяват националните приоритети.

2. Национална оценка на риска

2.1. Обхват

Националната оценка на риска (НОР) от ИП/ФТ е инструмент, заложен в законодателството на България – Закона за мерките срещу изпирането на пари (ЗМИП), Правилника за прилагане на ЗМИП (ППЗМИП) и Закона за мерките срещу финансиране на тероризма (ЗМФТ). Тя има ключова роля в идентифицирането и управлението на рисковете, които застрашават националната финансова система. В съответствие с международните стандарти на FATF и директивите на ЕС, НОР е съществен елемент от системата за финансова сигурност.

Обхватът на НОР включва следните аспекти:

- Идентифициране на рисковете – НОР обхваща широк спектър от потенциални заплахи, включително изпирането на пари чрез финансови институции, недвижими

¹⁴ Всички държави включени в този списък са посочени тук <https://www.fatf-gafi.org/en/countries/black-and-grey-lists.html>

имоти, лизингови компании, криптовалюти, както и финансиране на тероризъм чрез неправителствени организации (НПО) или трансгранични транзакции.

- Установяване на уязвимости – анализът на националната финансова система се фокусира върху уязвимостите, които могат да бъдат експлоатирани с цел ИП/ФТ. Това включва правни пропуски, недостатъчна координация между институциите, неефективен надзор върху задължените лица по чл. 4 от ЗМИП, липса на присъди и ефективна конфискация на активи.

- Изпълнение на международни стандарти – НОР гарантира съответствие с препоръките на FATF (препоръка 1/Recommendation 1 и незабавен резултат 1/Immediate Outcome 1) и директивите на ЕС, като идентифицира мерки за предотвратяване на ИП/ФТ. Дори това от своя страна показва, че НОР не е приета от България на база проактивно търсене на решения за управление на рисковете и ефективно използване на ресурсите, а на реактивно изпълнение на международните стандарти.

- Данни и анализ на тенденции – данните за финансови престъпления, съдебни решения и доклади на институции като ДАНС и Министерство на финансите формират основата на този тип стратегически анализи, които обаче в голямата си част имат ограничен обхват до институцията, която ги извършва. Така например, Специализирана административна дирекция „Финансово разузнаване“ на ДАНС, извършва такива анализи като част от изискванията на препоръка 29/Recommendation 29 на FATF. Въпреки огромната полза от тези анализи, тяхното споделяне с други институции и задължените лица по чл. 4 от ЗМИП, остава ограничено.

- Секторен анализ – специално внимание се отделя на най-рисковите сектори: например – банки, небанкови финансови институции, хазарт и търговия с луксозни стоки.

2.2. Период за извършване на НОР

Според ЗМИП и ППЗМИП, НОР се извършва на три годишен период или по-често, ако бъдат идентифицирани значителни промени в средата. В допълнение, актуализация на оценката може да бъде предприета при значителни законодателни промени или нови международни изисквания.

Периодът на извършване е от съществено значение за прилагането на стратегически подход, защото в сегашният си вид, НОР се възприема като инструмент за прилагане в определен цикъл, а не като постоянно служещ елемент от изпълнението на национална стратегия в областта. С други думи, на всеки три години следва да има измерване, разбиране и управление на рискове (нови и/или стари), но не и когато възникват нови рискове например.

2.3. Ползи и слабости на НОР

Анализът до тук подчертава неизбежността от извършване на НОР. Тук обаче, ще се спрем на няколко от силните и слабите страни в българския НОР, които са важни за направените заключения защо този инструмент все още се използва от страната ни като

реактивно средство, а не като проактивен елемент, който да информира стратегическия подход във финансовата сигурност.

Някои от най-съществените ползи са:

- Идентифициране на приоритети – НОР помага на държавата да фокусира ресурсите си върху най-рисковите сектори, което води до по-ефективна превенция на финансови престъпления.

- Подобряване на координацията – НОР насърчава по-добра комуникация между институции като Държавна агенция „Национална сигурност“ ДАНС, Агенция „Митници“, Българска народна банка (БНБ), Националната агенция за приходите (НАП) и Министерство на вътрешните работи (МВР).

- Международна отчетност – резултатите от НОР демонстрират ангажимента на България към международните стандарти, като FATF, което подобрява репутацията на страната.

- Увеличаване на ефективността при прилагане на мерките за превенция и противодействие на ИП/ФТ – чрез идентифициране на специфични рискове, мерките могат да бъдат прецизирани, което намалява тежестта върху нискорискови сектори.

- Подкрепа за бизнеса – НОР предоставя яснота за задължените лица, помагайки им да изградят ефективни системи за вътрешен контрол, предотвратява наличието на репутационни рискове техни дейности да бъдат използвани от криминални организации и/или терористи за целите на ИП/ФТ и ги подпомага в идентифицирането, оценката, разбирането и управлението на собствените им рискове.

Част от слабостите вече бяха посочени по-горе, като например липсата на актуалност. Тригодишният цикъл може да доведе до забавена реакция при новопоявяващи се рискове, като например използването на криптовалута за ИП/ФТ. Обикновено такива цикли на извършване на оценки на риска работят с данни от предишни периоди, като не позволяват предвиждането на бъдещи рискове и тъй като методологията за извършване на българската НОР не е публично достъпна, не е възможно да се направи реална оценка дали това е така или не. За да се избегне подобна слабост е препоръчително да се оценяват не само настоящите рискове (чрез събиране на данни за минали периоди), но и остатъчният риск, ефективността на използваните методи за управление на рисковете и тяхното отношение към цялостната стратегия на страната за превенция и противодействие на ИП/ФТ.

Други съществени слабости са:

- Недостатъчна координация – различията в подходите на участниците в НОР, често водят до непропорционално включване на съответните институции, задължени лица, неправителствени организации и други. Липсата на обратна връзка за използваната методика и нейното практическо прилагане, както и каналите за комуникация са други съществени слабости, които следва да бъдат коригирани. За

липса на ефективност в тези аспекти говори и оценката на Незабавен резултат 1 (Immediate Outcome I) в оценителния доклад на Комитета Moneyval за България¹⁵.

- Ограничен достъп до данни – НОР разчита на събиране на данни от задължените лица и институциите. Липсата на точни и навременни данни може да компрометира качеството на анализа. Същото може да се получи и при събирането на статистически данни по различни модели и чрез различни способы, което да ги направи неизползваеми или да изкриви стойността на дадени рискове.

- Сложност на изпълнението – прилагането на мерки, препоръчани от НОР, често изисква значителни ресурси, което затруднява малките институции. Приоритизирането на мерките за управление на рисковете е оставено на отделните институции, като често липсва унифициран подход. Както е известно, за управлението на даден риск може да съществува повече от една мярка. Тези множество възможни мерки се различават по своя интензитет, времеви обхват, изисквани ресурси, координация с други институции и т.н. Липсата на методика за приоритизирането на мерките за управление на рисковете и на механизъм за отчитане на ефективността от тяхното прилагане, също може да доведе до липса на цялостна ефективност на самата НОР.

- Недостатъчно обучение – липсата на специализирано обучение за служителите, които прилагат мерките, ограничава ефективността на НОР.

2.4. Препоръки при изпълнение на НОР

НОР е основополагащ елемент от стратегията за борба с ИП/ФТ, като я консултира и изменя (поради липса на по-добър превод на английския термин „finetune”) в случай на необходимост. Въпреки посочените слабости, тя осигурява рамка за ефективна превенция и управление на финансовата сигурност. За да бъде НОР още по-ефективна, е важно да има:

- Междинна актуализация на оценката – извършване на междинни (ограничени по обхват) оценки, за да се отговори на нововъзникващи заплахи. По този начин НОР ще се превърне от цикличен процес в постоянен такъв, което ще я направи и по-гъвкава, за да информира националната стратегия във всеки един момент, което пък ще направи последната ефективен управленски инструмент, който, както казва професор Танев, да позволява постоянно осмисляне на онова, което се върши.

- Подобряване на координацията – засилване на сътрудничеството между институциите и техните партньори чрез ясни процедури, редовни срещи и споделяне на релевантна информация. В много случаи, държавните институции целенасочено не разкриват информация на техните партньори от частния сектор поради страх от нерегламентирано ѝ използване. Това ограничава ефективността на НОР, като може да бъде преодоляно чрез изграждане на взаимно доверие, където едната страна не само упражнява власт, но и споделя отговорности и чрез използване и въвеждане на чужд опит. Използването на медийни кампании за по-висока обща осведоменост на обществото за резултатите от НОР и прилагането на мерки за превенция и

¹⁵ <https://www.coe.int/en/web/moneyval/jurisdictions/bulgaria>

противодействие на ИП/ФТ може също да има положителни резултати и да служи за подобряване на ефективността на процеса.

- Повишаване на капацитета на участниците в НОР – свързва се основно с инвестиране в обучение и технологии за идентифициране на сложни финансови престъпления.

- Прецизност в секторния анализ – по-задълбочено проучване на нововъзникващи сектори като криптовалутите би довело до значително по-добри и навременни резултати, отразени в НОР.

СТРАТЕГИЧЕСКИЯТ ПОДХОД ВЪВ ФИНАНСОВАТА СИГУРНОСТ – НЕОБХОДИМ ЕЛЕМЕНТ ОТ ЕФЕКТИВНОСТТА НА ДРУГИ ДЪРЖАВНИ ПОЛИТИКИ

Липсата на стратегически подход към финансовата сигурност може да подкопае усилията в множество други сектори. Актуални примери подчертаващи моята теза са екологичната политика, социалното равенство и икономическото развитие.

Финансовата сигурност включва системи за мониторинг на транзакциите, регулиране на финансовите институции и правоприлагане, насочени към ограничаване на незаконни парични потоци. Без стабилни финансови структури, държавните ресурси лесно могат да бъдат отклонени, което отслабва способността на държавата да прилага ефективни политики в тези други сектори.

Както вече беше посочено, стратегическият подход позволява фокусиране върху определени стратегии, с цел постигане на стратегически цели. Една такава цел е ограничаването на негативните последици от изпирането на пари, придобити от корупция. Това от своя страна би увеличило ефективността при прилагането на други политики, като например ограничаване на негативните последици от изменението на климата, причинено от човешката дейност (екологични политики).

Както беше посочено по-горе, един актуален пример са екологичните политики. Те изискват значителни ресурси за осъществяване на проекти, като възстановяване на гори, контрол на замърсяването и преход към зелена енергия. Ако финансовите ресурси се източват чрез корупционни схеми или незаконни икономически дейности (като незаконна сеч), държавата губи капацитет да реализира тези цели. Незаконната минна дейност и незаконният дърводобив често генерират значителни доходи за престъпни мрежи. Тези доходи, ако не бъдат ефективно проследени, не само подкопават бюджета на държавата, но и стимулират екологични катастрофи като обезлесяване, замърсяване на почвите и водите.

Държавни служители, замесени в корупция, често издават разрешителни за незаконни дейности в чувствителни екосистеми. Корупцията затруднява и приемането и прилагането на екологичните закони, като подкупите позволяват на компаниите да изхвърлят отпадъци без наказания или да избегнат инвестиции в пречиствателни съоръжения.

Нелегалните печалби от незаконни екологични дейности често се „изпират“ през фиктивни компании или чрез използването на подставени лица. В много от случаите,

престъпните синдикати използват услугите на професионалисти с познания в законодателството и/или финансовата сфера, като адвокати, счетоводители, одитори, данъчни консултанти и други. Това усложнява проследяването на средствата и отслабва финансовия контрол, което позволява на престъпни мрежи да се разрастват. Разрастването на тези престъпни мрежи въвлича все по-голям финансов ресурс и съответно извършването на все по-сериозни предикатни престъпления (в случая с този пример – екологични престъпления). Именно този домино ефект засилва, както финансовите, така и предикатните престъпления и ерозира доверието на обществото в способностите на държавата да предоставя справедливи и балансирани услуги на своите граждани.

В тези случаи, държавата има няколко различни възможности за управление на рисковете. Този, който към момента е избран, е по-скоро реактивен и се управляват само най-видните рискове (на принципа на гасенето на най-големия пожар), но без стратегически подход, това не би довело до постигане на стратегически цели, а само на временно контролиране на някои рискове.

Пример за прилагането на възможен стратегически подход би бил въвеждането на електронни системи за управление на държавните финанси, което да ограничи възможностите за корупция. Например, платформи за проследяване на публичните разходи (технологичните решения като изкуствен интелект и блокчейн) могат да осигурят прозрачност и проследимост на транзакциите и да предотвратят нецелесъобразно разпределение на средства, предназначени за екологични програми. Това обаче само по себе си не би постигнало необходимият ефект ако данъчните власти, финансово разузнавателното звено, полицията и финансовите регулатори не работят в синхрон за идентифициране на незаконни икономически дейности, свързани с изпиране на пари от екологични престъпления. В допълнение, кампании, насочени към информиране на гражданите за вредите от корупцията и незаконните дейности, могат да допринесат за социален натиск към по-добро управление.

Именно това би представлявал един стратегически подход, който чрез прозрачни финанси, борба с изпирането на пари, придобити от корупция, да позволи прилагането на ефективни екологични политики, да ограничи екологичните престъпления и да позволи съсредоточаването в други проблемни области.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Прилагането на стратегически подход във финансовата сигурност играе ключова роля за успеха на държавните политики в различни сектори, включително с дадения пример – екология. Корупцията, незаконните икономически дейности и слабите институции значително подкопават усилията за устойчиво развитие. Чрез стратегически подходи към финансовата сигурност държавите могат да укрепят своите политики и да гарантират благосъстоянието на бъдещите поколения. Съчетаването на прозрачност, технологични иновации и международно сътрудничество е ключът към успеха в тази насока.

В България съществуват редица инструменти, които се използват за оценка, разбиране и управление на рисковете, като НОР например. Същите обаче са въведени на база реактивен подход, с цел изпълнение на изисквания на международни партньори като FATF и ЕС. Този реактивен подход не позволява ефективното използване на наличния инструментариум за стратегиране. Дори приетата Стратегия за противодействие на изпирането на пари и финансирането на тероризма в Република България 2023 – 2027 г. има по-скоро характеристиките на средносрочен план, който се подчинява на резултатите от НОР.

Въпреки последното, предприетите стъпки с приемане на НОР, Стратегия за противодействие на ИП/ФТ, изграждане на междуинституционални координационни механизми и други, са такива в правилната посока, но те следва да бъдат част от стратегическия подход на държавата, а не само отделни механизми.

В случай, че продължи отсъствието на стратегически подход във финансовата сигурност, България не може да очаква ефективност при прилагането на мерките за превенция и противодействие на ИП/ФТ, както и на въвеждането на пълноценни политики в други области, които бяха дадени за пример в настоящата статия.

БИБЛИОГРАФИЯ

Танев, Т. (2021) Към ново разбиране за стратегиите, София, УИ "Св. Климент Охридски". [Tanev, T. (2021) Kam novo razbirane za strategiite, Sofia, UI "Sv. Kliment Ohridski".]

<https://strategy.bg/Publications/View.aspx?Id=46>

<https://sbc.bg/course/strategichesko-planirane/>

<https://www.fatf-gafi.org/en/home.html>

<https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/fight-against-terrorism/fight-against-terrorist-financing/#fight>

https://finance.ec.europa.eu/financial-crime/anti-money-laundering-and-countermeasures/terrorism-eu-level_en

<https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html>

<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1637>

<https://www.coe.int/en/web/moneyval/jurisdictions/bulgaria>

<https://www.fatf-gafi.org/en/countries/black-and-grey-lists.html>